T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN AVNİ BEY'İN HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ

NURTEN AY
1118205112

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ BÜLENT ATALAY

EDİRNE 2018

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....TARİH..... ANABİLİM DALI

.....YÜKSEK LİSANS.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurten AY ..... tarafından hazırlanan

Hüseyin Avni Bey'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri.....

Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 21/05/2018..... günü saat 15.00..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin * Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Özkan KESKİN	Kabul Edilmesine	
DR ÖĞR ÜYESİ BÜLENT ATALAY	Kabul Edilmesine	
DR ÖĞR ÜYESİ Süheyla YENİDÜNYA	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10192937
Yazar Adı / Soyadı	NURTEN AY
T.C.Kimlik No	19807316320
Telefon	5426158690
E-Posta	nurtenay_34@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Hüseyin Avni Bey'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri
Tezin Tercümesi	Hüseyin Avni's Life and Political Activities
Konu	Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution ; Biyografi = Biography
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2018
Sayfa	188
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ BÜLENT ATALAY
Dizin Terimleri	İzmir Suikasti=Izmir Assassination ; Milli Mücadele Dönemi=National Struggle Period ; İkinci Grup=Second Group ; Milli Kalkınma Partisi=Milli Kalkınma Party ; TBMM Hükümeti=TBMM Government
Önerilen Dizin Terimleri	

05.06.2018

İmza:.....

Tezin Adı: Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri

Hazırlayan: Nurten AY

ÖZET

1887 yılında Erzurum'un Kümbet Köyü'nde doğan Hüseyin Avni Bey ilk ve ortaokulu Erzurum'da tamamladıktan sonra lise eğitimi için İstanbul'a gelerek Vefa İdadisi'nde okumaya başladı. İdadiyi bitirdikten sonra Darülfünun'da Hukuk eğitimi aldı. I. Cihan Harbi'nin çıkmasıyla Doğu Cephesi'nde görev aldı daha sonra üsteğmen rütbesiyle terhis edildi. Askerlikten terhisinden sonra ilk milli teşkilatlanma çalışmalarına katılarak önce Kars İslam Şurası'nda daha sonra Erzurum'da kurulan milli cemiyetlerde görev aldı. Halkı milli birlik ve beraberlik konusunda bilinçlendirmek için toplantı ve mitinglerde yer alarak milli kurtuluşun savunuculuğunu yaptı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Erzurum Mebusu olarak katıldı. Milli sınırları belirleyen Misâk-ı Milli'yi imzalayan mebuslardan biri oldu. İstanbul'un işgal edilmesiyle kurtuluş yolu aramak için Anadolu'ya geçti ve Ankara'da kurulacak olan Büyük Millet Meclisi'ne yine Erzurum Mebusu sıfatıyla girdi. Demokrasiye ve kanun üstünlüğüne gönül veren Hüseyin Avni Bey hükümetin denetlenmesi için çalışmalar yaptı. Mecliste ilk teşkilatlı muhalefet olan İkinci Grup'un kurulmasına öncülük etti. Tek kişi hâkimiyetini reddettiği, hâkimiyet-i milliye prensibini ön plana çıkardığı sert konuşmaları mecliste onun muhalif olarak tanınmasına sebep oldu. Birinci meclis dağıldıktan sonra aktif siyaseti bırakan Hüseyin Avni Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla tekrar siyasete döndüyse de bu uzun sürmedi. İzmir Suikastı'nda yargılandı. Siyasetten mecburen ayrıldıktan sonra İstanbul'da asıl mesleği olan avukatlığa döndü. Uzun bir dönem avukatlıktan sonra Milli Kalkınma Partisi ile tekrar siyasete dönmeyi hedeflediyse de başarılı olamadı. Daha sonra basın yoluyla muhalefeti tercih ederek "Mes'uliyet" adında haftalık dergi çıkardı. Türk demokrasisine yaptığı katkılarla onurlu bir muhalefetin sınırlarını belirledikten sonra 1948 yılında İstanbul'da vefat etti.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele Dönemi, İkinci Grup, İzmir Suikasti, Milli Kalkınma Partisi, TBMM Hükümeti.

Name of Thesis: Erzurum Deputy Mr. Hüseyin Avni's Life and Political Activities

Prepared by: Nurten AY

ABSTRACT

Hüseyin Avni Bey, born in Kümbet Village of Erzurum in 1887, completed his primary and secondary school in Erzurum and then came to Istanbul for high school education and started to study at Vefa High School (İdadi). After finishing the High School (İdadi), he studied law in Darülfünun. With the emergence of the First Civil War, he served in the Eastern Front and he was later discharged with the rank of first lieutenant. After the completion of his military service, he participated in the first national governance activities and took part in the Kars Islamic Council, then in the national assemblies established in Erzurum. He took part in meetings and rallies to raise public awareness about national unity and solidarity and made advocacy of national liberation. In the last Ottoman Parliament (Son Osmanlı Mebusan Meclisi), he participated as a deputy of Erzurum. He was one of the deputies signing the National Pact (Misâk-ı Millî) that determined the national borders. By the invasion of Istanbul, he went to Anatolia to search for a way of salvation and entered the Grand National Assembly (Büyük Millet Meclisi), which was about to be established in Ankara, as Erzurum Deputy. Hüseyin Avni Bey, who devoted himself to democracy and the rule of law, worked for the government's inspection issues. He pioneered the establishment of the Second Group (İkinci Grup), the first organized opposition. His tough speeches, in which he rejected the sole rulership and brought the principle of national will to the forefront, led him to be recognized as an opposition. Hüseyin Avni Bey, who left active politics after the dissolution of the first parliament, returned politics again with the establishment of Progressive Republican Party Faction, but this did not last long. He was tried in Izmir Assassination. After leaving politics, he returned to his profession as a lawyer in Istanbul. After a long working for long years, even though he made attempts to go back in politics with the National Development Party, he did not succeed. Later, he preferred the opposition through the press and made a weekly magazine called "Mes'uliyet". After giving honorable service to the Turkish democracy with his contributions, he died in Istanbul in 1948.

Key Words: National Struggle Period, Second Group, Izmir Assassination, Milli Kalkınma Party, TBMM Government.

ÖNSÖZ

Alışılagelmiş tarih yazıcılığının Mustafa Kemal Paşa'yı tartışılamaz bir tabu haline getirmesi, Millî Mücadele döneminde ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet edenlerin anlaşılmasını engellemiş, çeşitli söylemlerle yaftalanmalarına sebep olmuştur. Bunlardan birisi birinci dönem Büyük Millet Meclisi Erzurum mebuslarından Hüseyin Avni Bey'dir. Siyasi hayatına başladığından beri muhalif bir çizgide yer alan Hüseyin Avni Bey, ömrünün sonuna kadar bu muhalif tavrını devam ettirmiştir. Bu sebeple kimi zaman saltanat ve hilafet yanlısı olduğu, kimi zaman makam ve mevki elde etme peşinde koşan biri olarak değerlendirilmişti.

Millî Mücadele'ye en başından itibaren katılması ve teşkilatlanma çalışmalarının yanı sıra meclisteki mesaisini ülkeyi demokratik bir zemine oturtmak için yoğunlaştırması ve İnkılâplar konusunda Mustafa Kemal Paşa ile hem fikir olmasına rağmen, Hüseyin Avni Bey'in neden muhalefeti tercih ettiği sorusu tez çalışmamızın temelini oluşturdu. Bundan hareketle mecliste muhalefet ettiği meseleler ayrı başlıklar atında değerlendirildi. Bunun yanı sıra özellikle inkılapların yapılması hususunda mebusların ve milletin düşüncelerini etkilemek için yaptığı konuşmaları da ayrı bir başlık altında değerlendirilmeye çalışıldı. Hüseyin Avni Bey Millî Mücadele süresince dünya siyasetinin ve Türkiye'ye etkilerini de dikkatle gözlemlemiş bu konuda Bolşevizm hakkında yaptığı değerlendirme konuşmaları Mustafa Kemal Paşa tarafından da haklı bulunmuştur. Bütün bunlara rağmen Hüseyin Avni Bey'in muhalefet noktası düşünce farklılıklarından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda Hüseyin Avni Bey'in öncülerinden biri olduğu ve meclisteki muhaliflerin oluşturduğu İkinci Grub'un temel düşüncesi, inkılapların sert bir şekilde değil, daha ılımlı bir şekilde milletin ihtiyacı doğrultusunda olduğu kadar milletin kendi isteği ile iştirak etmesi sonucunda gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürmekte idi. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey'in muhalefeti ülkeyi parçalayıcı nitelikte değil daha çok meclisin düşünce dünyasını geliştirmeye yönelik olmuştur. Hüseyin Avni Bey ikinci dönem meclise girememiş olsa da muhalefetine yine devam etmiş ve daha sonra kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul şubesinde yer almıştır.

İnkılaplara karşı çıkanların ve Mustafa Kemal Paşa'ya kişisel düşmanlık besleyen kişilerin toplanma yeri haline geldiği TCF, ülkedeki huzursuzluğun sebebi

olarak lanse edilmiş, Doğu'da Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması da TCF'nin kapatılmasına vesile olmuştur. Beklediği bir muhalefet çizgisini burada bulamayan Hüseyin Avni Bey muhalefetin tasfiye edildiği İzmir Suikastı davasında yargılandıktan sonra aktif siyasî hayatına uzunca bir süre ara vermiş ve bu süreçte avukatlık mesleğine dönmüştür. 1946 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi ile tekrar siyasi çalışmalar yapsa da eski muhalif ruhun artık kalmadığını ve iktidar yönetiminin yanlışları karşısında dikilebilecek insanların olmadığını görünce bu düşüncesinden de vazgeçmiş ve demokratik bir düzen kurmaya adadığı ömrü Şubat 1948'de son bulmuştur.

Bütün bunlar göz önüne alınarak Hüseyin Avni Ulaş konusunda gözden kaçan bazı hususların tespitinin yapılmaya çalışıldığı bu tez çalışmasında rehberliğinden ve desteklerinden dolayı tez danışmanım Sayın Dr. Öğretim Üyesi Bülent ATALAY'a ve Araştırma Görevlisi Erdal YILMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **IX**
GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM
BİR HUKUK ADAMININ HAYATI VE İLK SİYASİ FAALİYETLERİ

I. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN HAYATI (1887-1948) 6
A. AİLESİ VE EĞİTİMİ 6
B. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN İLK SİYASİ FAALİYETLERİ 9
1. Erzurum Kongresi Öncesi Teşkilatlanma Faaliyetleri 9
a. Kafkaslar'daki İlk Teşkilatlanmalar 10
b. Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Cemiyetin Faaliyetleri 14
b.1. İzmir'in İşgaline Cemiyetin Tepkisi 21
b.2. Erzurum Vilayet Kongresi 24
2. Erzurum Kongresi 25
a. Erzurum Kongresi'ne Hazırlık ve Kongre'nin Açılışı 26
b. Erzurum Kongresi ve Hüseyin Avni Bey 28
3. Erzurum Kongresi Sonrası gelişmeler 33
a. Sivas Kongresi'ne Cemiyetten Tepki 33
b. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Hüseyin Avni Bey 36

II. BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE HÜSEYİN AVNİ BEY'İN FAALİYETLERİ

I. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ 42
A. MECLİSİN KURULUŞU VE İLK FİKİR AYRILIKLARI 42
1. Birinci Meclisin Özellikleri 42
2. Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve İkinci Grup 46
B. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN MUHALİF OLDUĞU KONULAR VE MECLİSTEKİ KONUŞMALARI 54
1. Meclis Üstünlüğü ve Yönetim Şekli Sorunu 56
2. Heyet-İ Vekile'nin Görev ve Sorumluluk Alanları 62
3. Meclis Başkanlığı'nın Tarafsızlığı Meselesi 68
4. İstiklal Mahkemeleri ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu 69
5. Başkumandanlık Yasası ve Tekâlif-i Millîye Emirleri 73
6. İnsan Haklarının İhlali Meselesi 77
7. Bütçe Tartışmaları 80
C. HÜSEYİN AVNİ BEY AÇISINDAN DIŞ İLİŞKİLER 83
1. Batı Siyaseti 83
2. Doğu Siyaseti 87
D. HÜSEYİN AVNİ BEY AÇISINDAN İÇ MESELELER 92
1. Çerkez Ethem Olayı 92
2. Ali Şükrü Bey'in Ölümü 96
3. Mebusan Seçimi Kanunu 97
4. Doğu'da Bolşevizm Etkisi ve Halk Hükümeti Kurma Teşebbüsü 100
E. İNKILAPLARIN HABERCİSİ HÜSEYİN AVNİ BEY 107
1. Ordu- Siyaset İlişkisi 107
2. Eğitim Sistemi ve Kullanılan Yazı Dili 110
3. Kadınlara Temsil Hakkı 111
4. Saltanat ve Hilafet Hakkında Düşünceleri 112
F. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN GELECEKTEN BEKLENTİSİ 112

III. BÖLÜM
1923 SONRASI HÜSEYİN AVNİ BEY VE FAALİYETLERİ

I. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN DEMEOKRATİKLEŞME SERÜVENİ 119
A. MUHALEFETİN YENİ ADI: TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI 119
1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşuna Giden Süreç 120
2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Hüseyin Avni Bey 134
B. MUHALEFETİN TASFİYESİ ve HÜSEYİN AVNİ BEY'İN İNZİVA DÖNEMİ 126
1. İzmir Suikastı 126
2. Avukatlık Yılları 133
3. 1935 Seçimlerinde Hüseyin Avni Bey 134
4. Milli Kalkınma Partisi Adında Bir Girişim 136
5. Muhalefetin Basındaki Adı: Mes'uliyet Dergisi 140
C. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI 143

SONUÇ 146
KAYNAKÇA 150
DİZİN 170
EKLER 178

KISALTMALAR

a. g. e	adı geçen eser
a. g. m	adı geçen makale
ATASE	Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
C	Cilt
c	celse
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	Çeviren
Haz	Hazırlayan
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
MA ZC	Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MM ZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s.	sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TİTE	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTK-Y	Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler

GİRİŞ

Türk Milleti'nin Cihan Devletleri'ne karşı var olma mücadelesini yürüten, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran ve yapılacak inkılâpların fikrî olarak zeminini hazırlayan Birinci Meclis'in mebusları sahip oldukları tarihi öneme rağmen yeterince kapsamlı çalışmaların konusu olamamışlardır.

Bu eksikliği gidermek adına, küçük de olsa katkı sağlamak amacıyla, bu çalışmada Millî Mücadele'nin teşkilatlanma çalışmalarından itibaren görev alan ve mücadeleyi başarıya ulaştırana kadar görev bilinciyle çalışan bir demokrasi savunucusunun biyografisi kaleme alınmaya çalışılmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ve daha sonra Birinci Meclis'te yer alan Hüseyin Avni Bey, bir hukuk ve bir fikir adamı olarak değerlendirilmesi gereken nev-i şahsına münhasır bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Hüseyin Avni Bey'in düşüncelerini anlamak için mümkün olduğu kadar bütün siyasi faaliyetlerini değerlendirmek ve onu dar düşünce kalıplarına sokmamak gerekir. Öyle ki dönemin hassasiyeti dikkate alındığında saltanatın ve hilafetin geleceği, milletin istikbali, bölgesel kurtuluş çabalarının olduğu bu dönemde kanun üstünlüğünü her şeyden önde tuttuğu için yanlış bulduğu uygulamalara karşı çıkmakta tereddüt etmemiştir. Bu da Hüseyin Avni Bey'in muhalif kesimde değerlendirilmesinin sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

Zaman zaman muhalif olmakla, makam mevki peşinde koşmak ve kişisel düşmanlıklar beslediğine dair suçlamalarda bulunulsa da Hüseyin Avni Bey'i ve onun düşüncelerini tek bir ideoloji kalıbına sığdırmaya kalkmak haksızlık olur. Bir yandan Saltanatı ve onun savunucularını ağır bir dille eleştirip milletin hâkimiyetinin kimseye teslim edilmeyeceğini meclis kürsüsündeki her konuşmasında belirterek hâkimiyet-i millîyenin en ateşli savunucularından biri olup tek kişi yönetimini reddederken bir yandan da Saltanatın hilafetten ayrılıp, hilafetin Türk Milleti'nin elinde kalmasını savunarak muhafazakâr bir bakış açısı sergiler. Bununla birlikte meclisi, Kâbe-i Millî'ye benzetmesi, mecliste kadın haklarının savunuculuğunu yapması ve şeriat yanlısı tutumları reddetmesi mutaassup müslümanlar tarafından

hoş karşılanmamaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında onun nev'i şahsına münhasır bir kişi olarak ne muhalifliğinden dolayı "şeriatçı" bir kesimin içinde değerlendirilebilecek kadar dar görüşlü, ne de tartıştığı konulardan dolayı ayrılıkçı düşünceye sahip, kişisel çıkarları peşinde koşan basit bir insan olarak değerlendirmek mümkündür. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere resmi tarih anlayışımızda Hüseyin Avni Bey, İkinci Grubu oluşturan mebusların hepsinin "şeriatçı- dinci" olarak nitelendirilmesinin doğru olmayacağının gerçek bir ispatıdır. Zira Hüseyin Avni Bey'in muhalefetinin sebebi ilkeler ya da sadece kişiler değil, yönetimde olanların yaptığı uygulamalar idi. Yasaların uygulanmasında kendi düşüncelerine göre meydana gelen hukuksuz, adaletsiz yöntemlere karşı, hukukun üstünlüğüne inanan biri olan Hüseyin Avni Bey'in göz yumması beklenemezdi.

Hüseyin Avni Bey'in muhalif tarafta yer alması onun farklı açılardan değerlendirilmesine sebep olmuştur. Türkiye'de çoğunlukla genel-geçer tarih anlayışında Birinci Grup ilericiler, İkinci Grup ise muhafazakârlar olarak değerlendirilmiş[1], Hüseyin Avni Bey de İkinci Grup'ta yer almasından dolayı bu şekilde bu değerlendirmeye maruz kalmıştır. Bu değerlendirme çerçevesinde Hüseyin Avni Bey'in müzmin muhalif ve inkılaplara tamamen karşı olduğu kanaati güçlenmiştir. Bunun yanı sıra Hüseyin Avni Bey'in bazı muhalif söylemleri bazı kesimlerin kendi düşünceleri doğrultusunda yeniden yorumlanırken[2], bazıları da Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayında kullandığı "*Ey Kâbe-i Millet sana da mı taarruz?"* sözlerinde olduğu gibi yanlış yorumlayarak saldırıya geçmişlerdir. Hüseyin Avni Bey'in Meclisi, Kâbe'ye benzetmesi, onun düşünce dünyasının anlaşılamayarak eleştirilmesine sebep olmuştur. Ancak Hüseyin Avni Bey bu konuşmasında meclisin kutsiyetine ve dokunulmazlığına dikkat çekmek istemiştir.

Hüseyin Avni Bey'le çalışma fırsatı bulanlar ise O'nu yakından tanıdıkları için değerlendirmelerinde onun samimiyetinden ve niyetinden emin olduklarından

---

[1] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (Mustafa Kemal 1919- 1922),* C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 348. Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ülkemiz Matbaası, Ankara 1969, s. 33. Edirne Mebusu Mehmet Şeref, *Birinci Millet Meclisi,* (Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

[2] H. Hakkı Ulaş, "Hüseyin Avni Hayatı ve Karakteri", *Milliyetçiler Derneği Neşriyatı,* S. 7, İstanbul 1958.

hakkını teslim etmişlerdir. Erzurum Kongresi'nden beri Hüseyin Avni Bey'i tanıyan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda beraber çalışan Rauf Bey, onu açık sözlü açık kalpli, şeref ve haysiyetini bilen, para vs. ye kıymet vermeyen bir insan olarak tanımlar[3]. Ali Fuat Cebesoy da Hüseyin Avni Bey'in reis vekili seçilmesinden sonra kendisiyle çalışma imkânı bulmuş, meclisteki tenkitleri ile mühim meselelere müdahele ettiğini ve vatanın kurtuluş mücadelesinde önemli vazifeler üstlendiğini belirtir [4].

Doğu'da ilk teşkilatlanma faaliyetleri, Kars İslam Şurası ve Erzurum Kongresi hakkında birçok ayrıntılı kitap ve makale ele alan ve bu alanda belgeler yayınlayan Fahrettin Kırzıoğlu ise Hüseyin Avni Bey'i, Millî Mücadele'ye teşkilatlanma aşamasından itibaren destek vermesinden dolayı onu milliyetçi bir aydın olarak değerlendirmiş, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın "Torosların şarkı Ermenistan olacaktır" şeklindeki resmi beyanatından üzüntü duyarak milli teşkilat - kurma niyetinde olduğunu belirtmiştir[5].

Hüseyin Avni Bey, doğrudan veya dolaylı olarak tez çalışmalarının da konusu olmuştur. Bu konu hakkında Ahmet Afşar'ın Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (1887-1948): Hayatı ve siyasi Faaliyetleri Yüksek Lisans Tezi bulunmaktadır. Ayrıca Tekin Demiraslan 1923 Milletvekili seçimleri ve basın (Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Tevhid-i Efkâr) adlı tez çalışmasında Hüseyin Avni Bey'in, Yunus Nadi Bey'in "Yeni Bir Cidal" adlı makalesine karşı söylediği sözlerini, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik bir muhalefet olarak değerlendirmiş, İkinci Grubun başındaki Hüseyin Avni Bey'in hâkimiyet-i milliye anlayışını yetersiz bulmuştur[6].

Hüseyin Avni Bey sadece bilimsel çalışmalara konu olmamış, tarihi romanlarda da bir karakter olarak karşımıza çıkmıştır. Bu konuda bir serüven romanı gibi değerlendirilebilen Turgut Özakman'ın Şu Çılgın Türkler adlı Millî Mücadele'yi romanlaştıran eserinde Hüseyin Avni Bey, "pişkin bir muhalif" olarak

---

[3] Rauf Orbay, "Millî Mücadele'de Hüseyin Avni", *Milliyetçiler Dergisi Neşriyatı,* S. 7, s. 14.
[4] Ali Fuat Cebesoy, "Hüseyin Avni'de Vatan Sevgisi", *Milliyetçiler Dergisi Neşriyatı,* S. 7, s. 16.
[5] Fahrettin Kırzıoğlu, *Millî Mücadele'de Kars,* Kars'ı Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul 1960, s. 59.
[6] Tekin Demiraslan, *1923 Milletvekili Seçimleri ve Basın (Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Tevhid-i Efkâr),* (Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yükseklisans Tezi), Kırşehir Ekim 2013, s. 62.

değerlendirilmektedir[7]. Tarık Buğra ise "Firavun İmanı" adlı romanında Hüseyin Avni Bey'den vatan ve milleti tehlikede gördükçe fedakârlıkları ve feragatleri göze alan bir vatanperver olarak bahsetmiş, İzmir Suikastı meselesinde tutuklanmasının ardından kendisine ait notlar arasında, Mustafa Kemal Paşa'yı savunduğunun anlaşılması üzerine tahliye edildiğini değerlendirmiştir[8].

Bütün bunlar göz önüne alınarak hazırlanan bu çalışmada, Birinci Bölüm: "Bir Hukuk Adamının Hayatı ve İlk Siyasi Faaliyetleri" adını taşımaktadır ve bu bölümde aldığı eğitim, askerlik hayatı ve ailesi aktarılmıştır. Bu bölüm kaynakları İstanbul Barosu'ndan alınan dosyada yer alan belgelerle birlikte birinci dönem muhalif mebusları hakkında yapılan araştırma eserleri değerlendirilmiştir. Kafkaslar'da yer aldığı ilk milli teşkilatlar ve siyasi faaliyetleri ise Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi'nden ve Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'dan alınan birinci elden belgeler temel alınarak oluşturulmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri'nde Hüseyin Avni Bey'in faaliyetleri araştırılmıştır. İkinci Bölüm: "Millî Mücadele Döneminde Hüseyin Avni Bey'in Faaliyetleri" başlığında ise Birinci Meclis'in özellikleri, mecliste Hüseyin Avni Bey'in faaliyetleri siyasi düşüncelerini ve muhalefet olmasının sebepleri TBMM Zabıt Cerideleri ve TBMM Gizli Celse Zabıtları temel alınarak Hüseyin Avni Bey'in düşünce hayatı anlatılmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele dönemi gazetelerinden (Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Vakit) ve İstanbul Barosu Arşivi'nden yararlanılmış, İkinci Grup ve Hüseyin Avni Bey üzerine yazılan araştırma eser ve makaleler incelenmiştir. Bu bakımdan çalışmanın ağırlık noktasını ikinci bölüm oluşturmuştur. Üçüncü Bölümde "1923 Sonrası Hüseyin Avni Bey ve Faaliyetleri" başlığı ile Hüseyin Avni Bey'in meclis dışında sürdürdüğü muhalif hareketler incelenmiştir. 1923 sonrası dönem için Hüseyin Avni Bey'in faaliyetlerini takip etmek zorlaşır. Bu süreçte Paşaların iç çekişmeleri, bu dönemin hassasiyetini artırması ve iktidar muhalefet çizgisinin henüz milletçe tam anlaşılamamasından dolayı meydana gelen olayların açıklığa kavuşturulması sıkıntılı bir hal aldığından 1924-1926 arasındaki bu dönemde kaynak olarak hatıratlar ve gazeteler göz önüne alınmıştır. Bununla birlikte Hüseyin Avni Bey'in bu süreçte aktif bir siyasi faaliyet

[7] Turgut Özakman, *Şu çılgın Türkler,* Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 520.
[8] Tarık Buğra, *Firavun İmanı,* İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

gösterdiği söylenemez. Bu sebeple bu dönem için araştırma eserler de değerlendirilmiştir. Muhalefetin tasfiye edildiği İzmir Suikastı davası süreci de yine kaynak açısından yeterli olmadığından duruşmalar Cumhuriyet gazetesinden takip edilmiştir. İzmir Suikastı davasından sonra aktif siyasî hayatının sona erdiği bu dönemde Hüseyin Avni Bey, avukatlık mesleğini ifa ettiğinden İstanbul Barosu'ndan dosyası bulunarak katıldığı davalar incelenmiştir. Bağımsız mebus adayı olarak seçimlere katıldığı 1935 ve 1946 yıllarındaki faaliyetleri için Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)'nden yararlanılmıştır. Basın yoluyla muhalefetinde ise yayınladığı Mes'uliyet Dergisi'ndeki yazıları ve dergideki yazar kadrosu ele alınmıştır. Son olarak Hüseyin Avni Bey'in düşünce dünyası da Birinci Meclisteki faaliyetleri göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I.BÖLÜM

BİR HUKUK ADAMININ HAYATI VE İLK SİYASİ FAALİYETLERİ

I. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN HAYATI(1887-1948)

A.AİLESİ VE EĞİTİMİ

1887 (1303) yılında Erzurum'un Kümbet Köyü'nde – halen Bingöl Kırlıova ilçesine bağlı – doğdu[9]. Babası Kiğı'lı Türkmen Ulaşoğulları'ndan Kümbetli Gençağa namıyla tanınan Dursun Ağaoğlu Musa Bey, annesi Kümbetli Mehmet kızı Münire Hanım'dır[10]. Hüseyin Avni Bey[11] 12 yaşına kadar köyünün dışına çıkmamış ve burada Halil Efendi adlı bir kişiden eski usulde eğitim görmüştür. 1899'da babasıyla birlikte Halil Efendi'nin ağabeyi Köse Mescid İmamı Mehmet Efendi'den ders almak üzere Erzurum'a gitmiştir. Hüseyin Avni Bey 1901'de Erzurum Mülkiye İdadisi'nin birinci sınıfına kaydoldu; Ziraat Mektebi şubesine girdi ve burada 6 yıl eğitim gördü. 1906'da İstanbul'a giderek, kaydolduğu Ticaret Mekteb-i Alisi'ne 2 yıl devam etti[12]. 1908 yılında girdiği Darülfûnun-u Osmanî Mekteb-i Hukuk'tan 1912 yılında mezun oldu[13]. Stajını tamamladıktan sonra 29 Kasım 1913'te kaydolduğu İstanbul Barosu'ndan ruhsatname alarak[14] Sirkeci'de Kosova Hanı'nda yazıhane açarak avukatlığa başladı[15].

Birinci Cihan Harbi seferberliğinde 20 Temmuz 1914'te askere alınarak İstanbul Yedek Subay Talimgâhı'ndaki eğitiminden sonra Doğu Cephesi'nde 9.

---

[9] Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ve I. BMM' de Erzurum Milletvekilleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2000, s. 178.
[10] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi,* Kültür Ofset, Ankara 1993, s. 204.
[11] 'ULAŞ' soyadını alana kadar Hüseyin Avni Bey olarak bahsedilecektir.
[12] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s. 68.
[13] İstanbul Barosu, *Avukat Hüseyin Avni Ulaş 229 sicil numaralı dosyası.* (Belge başlığı: Dersaadet Mühamiler Cemiyeti azasına mahsus sicil-i ahval varakası) .
[14] *Aynı Dosya.*
[15] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Mustafa…* , s. 68.

Fırka, 50. Alaya takım komutanı olarak tayin edildi. Doğu Cephesi'nde Ruslarla savaştı ve savaşın sona erdiği mütareke döneminde üsteğmen rütbesiyle Kasım 1918'de terhisinden hemen sonra[16] Kars'ta Vilson Prensipleri'ne göre 5 Kasım 1918'de kurulan Milli İslam Şurası'nda Fahri Hukuk Müşaviri olarak görev aldı[17]. Daha sonra Erzurum Mali Müşavirliği'ne tayin oldu[18].

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip işgallerin başlaması ile Hüseyin Avni Bey de diğer vatan savunucularının yaptığı gibi ülkenin kurtuluşunda etkin bir şekilde yer almaya başladı. Doğu Anadolu'nun kurtuluşu için Erzurum'un tanınmış isimlerinden Hoca Raif Efendi, Cevad (Dursunoğlu) Bey, Süleyman Necati (Güneri) Bey gibi şahsiyetler ile birlikte cemiyet çalışmaları ve milleti bilinçlendirme ve bilgilendirme görevlerinde bulundu. Millî Mücadele Tarihi'nin temel taşlarından biri olan Erzurum Kongresi'nin toplanmasında görev aldı[19].

Erzurum'dan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne 19 Ocak 1920'de yapılan seçimlerde Erzurum Mebusu seçildi. Misâk-ı Millî'yi imzalayan mebuslar arasında Hüseyin Avni Bey'de yer almakta idi[20]. İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya geldi. 23 Nisan 1920'de TBMM açılışında hazır bulundu[21]. Mecliste Adalet, Millî Müdafaa, Anayasa, Muvazene-i Malîye Encümeni (Bütçeyi Dengeleme Komisyonu), Muvazene-i Malîye Encümeni Mazbata Muharriri, PTT, Encümen-i Mahsus ve Tetkiki Hesabat Encümeninde aza olarak görev aldı. II. Toplantı yılında Malî Kanunlar Komisyonunun Başkanlığını, Anayasa Komisyonunun Kâtipliğini ve PTT Komisyonunun Sözcülüğünü yaptı. Malî Kanunlar Komisyonu Başkanlığını III. Toplantı yılında da sürdürdü[22]. 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun kurulmasının ardından dışarıda kalan mebuslarla beraber İkinci Grubun kurulmasına etkili olmakla kalmayarak hemen her konuda kürsüde söz alarak görüşlerini dile getirdi. Dönemi itibariyle doksan üçü gizli

[16] Muzaffer Taşyürek, *a. g. e,* s. 178.
[17] Yücel Çil, *Erzurum Kongresine Katılan Delegeler,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 46.
[18] Muammer Çelik, *Hüseyin Avni Ulaş*, Erzurum Kitaplığı Emek Matbaacılık, İstanbul 1996, s. 13.
[19] Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923*), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 38.
[20] Yücel Çil, *a. g. e,* s. 47.
[21] Muzaffer Taşyürek, *a. g. e,* s. 179.
[22] Yücel Çil, *a. g. e,* s. 48.

oturumlarda olmak üzere dört yüz dokuz konuşma ile meclisin kürsüde en fazla söz alan hatibi oldu[23]. Dokuz soru önergesi ve sekiz kanun teklifi verdi[24]. Meclis ikinci başkanlığına seçildi. Gizli oturumda 141. Birleşimde 20 Kasım 1338 (1922) tarihindeki 2. celseyi Büyük Millet Meclisi Reisi olarak yönetti[25]. Hüseyin Avni Bey, Mecliste muhalif duruşun sınırlarını çizdi, muhalefetin öncülüğünü yapmıştı. Görev yaptığı süre boyunca çizdiği muhalif portreye rağmen, ferdî menfaatlerini çağrıştıracak hiçbir düşüncesi olmamış tek gayesi düşmanın yurttan çıkarılması için milletine yapabileceği hizmetler olmuştu. Bunun için Millî Mücadele süresince, kanunlar çerçevesinde hareket edilmesi için gayret sarf etmiş bu amaçla bütün gücü ve samimiyetiyle çalışmıştı. Hüseyin Avni Bey, gerek kanunlara aykırı olarak gördüğü uygulamalara yaptığı tenkitleri, meclis kürsüsündeki hitabeti, gerekse neşriyatı ile kendi düşüncelerine göre hakkın ve hakikatin müdafiliğini yapmaya çalıştı[26].

Birinci dönem TBMM 1 Nisan 1923 tarihinde seçimleri yenileme kararı almış ve son içtimasını 16 Nisan 1923 tarihinde yapmıştı. Hüseyin Avni Bey 2. Dönem mebusluk seçimlerine katılmayacağını açıkladı ve mebusluk görevi sona erince İstanbul'a gelerek avukatlık mesleğini sürdürdü. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul teşkilatında görev aldı. 17 Haziran 1926'da İzmir'de ortaya çıkarılan Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi olayı ile ilgili görülerek tutuklandı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan yargılaması sonucunda 26 Ağustos 1926'da suçla ilgisi görülmeyerek beraatına karar verildi. İstanbul'da avukatlığına devam etti[27]. Bu dönemden sonra Hüseyin Avni Bey polis takibinde yaşamış, çalıştığı hanın kapısında ve evinde polis gözetiminde bulunmuş, devamlı surette evi aranmıştı[28]. 7 Kasım 1939'da boş bulunan İstanbul 5.

[23] Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi,* C. 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 392.
[24] Yücel Çil, *a. g. e.*, s. 48.
[25] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Cilt. 1, Devre. 2, Celse. 2, İçtima. 141, 20. 11. 1338 (1922), s. 1068.
[26] Muammer Çelik, *a. g. e.*, s. 14.
[27] Muzaffer Taşyürek, *a. g. e.*, s. 179.
[28] Mehmet Ulaş, *Hüseyin Avni Ulaş'ın Son Yılları,* Berksoy Basımevi, İstanbul 1952, s. 10.

Noterliği'ne tayin oldu. 1945 yılında Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi'nin idare heyetine girdi. Mes'uliyet isimli haftalık dergide yazılar yazdı[29].

Hüseyin Avni Bey hayatının son yıllarında gözlerinden rahatsızlığı nedeniyle 26 Ocak 1948 yılında ameliyat oldu[30]. Bu son zamanlarında Müessesan Meclisi toplatmak gayesi ile siyasi bir cemiyetin kurulmasını tasarladı. Hastaneden çıktıktan sonra aynı gayeye cemiyetle değil, parti ile gidilebileceğini düşünmeye ve bu yolda çalışmalarına başladı. Bu esnada hayata gözlerini yumdu[31].

23 Şubat 1948'de vefat eden Hüseyin Avni Ulaş evli ve Mehmet isminde tek evlada sahipti[32]. Hüseyin Avni Bey'in Fethiye adında bir de üvey kızı vardı. Fethiye Hanım, yazar ve eğitimci olan Nurettin Topçu ile kısa bir evlilik yaşamıştır. Mezarı İstanbul Kandilli'de Küçüksu mezarlığındadır[33].

B. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN İLK SİYASİ FAALİYETLERİ

1. Erzurum Kongresi Öncesi Teşkilatlanma Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nde yer alan 7. ve 24. maddeler[34] bir yandan Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını kolaylaştırırken, öte

---

[29] Yücel Çil, *a. g. e.,* s. 49. Hüseyin Avni Bey'in basın yoluyla muhalefeti tez çalışmamızın III. Bölümünde "Muhalefetin Basındaki Adı: Mes'uliyet Dergisi" başlığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

[30] Ahmet Afşar, *Hüseyin Avni (Ulaş), Bey (1887-1948): Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri,* (Hacettepe Üniversiyesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013, s. 8.

[31] Nurettin Topçu, "Hüseyin Avni II. (Birinci Meclisin Dağılmasından Sonra)", *Hareket Dergisi,* Nisan 1948, S. 14, s. 5.

[32] Yücel Çil, *a. g. e.,* s. 49. Hüseyin Avni Bey'in vefatı sebebiyle Hareket Dergisi 1948 yılı 14. Ve 15. Sayılı dergilerini O'nun şahsiyetine ve mecliste yaptığı faaliyetlere ayırmış, O'nun hakkında anket düzenleyerek dönemin şahsiyetlerinden Hüseyin Avni Bey hakkında düşüncelerini sormuştur. *Hareket Dergisi,* Nisan 1948, S. 14, *Hareket Dergi*si, Mayıs 1948, S. 15.

[33] Düşünür ve eğitimci Nurettin Topçu'nun düşünce dünyasının oluşumunda Hüseyin Avni Bey de etkili olmuştur. İsmail Kara, "Ahlâk Davasına Ve Muallimliğe Adanmış Bir Ömür: Nurettin Topçu", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi,* 2016, C. 4, S. 4, s. 10.

[34] 7. Madde: Güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaktır.
24. Madde: Vilâyat-ı Sitte' de[İngilizce ve Fransızca metinde Ermeni vilâyetlerinde] kargaşalık çıkması halinde, Müttefikler bu vilâyetlerin herhangi bir bölümünün işgali hakkını muhafaza ederler. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 520-524. Reşat Ekrem Koru, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar ve Lozan Muahedesi*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s. 260-261. (İhsan Şerif Kaymaz, "Mondros: Bir Ateşkesin

yandan Türk varlığına düşman cemiyetlerin kurulmasını ve Türkiye'de rahatça bölücü faaliyetler yapmalarını da kolaylaştırmıştı. Türkiye'nin doğusunda bu bölücü cemiyetlerin başında "Kürt Teali Cemiyeti[35]" gelmekteydi. Bu bölgede yaşayan halk arasında Ermeni devleti veya Kürt devleti kurulacağı dedikoduları, endişeyi arttırmış ve bir an önce kurtuluş için teşkilatlanmaya sevk etmişti.

Doğuda teşkilatlanma yönünde ilk hareket, Rus işgalinden yeni kurtulmuş olan Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'de başladı. Bu teşkilatlanma ve Mondros Mütarekesi'nin haksız bir şekilde uygulanmaya başlanması, Erzurum'da teşkilatlanmaya hız kazandırmıştı. Erzurum halkının bilinçlenmesine ve teşkilatlanmasına daha çok Erzurum dışından gelen Erzurumlular önayak olmuşlardı. Süleyman Necati (Güneri), Dursunbeyzâde Cevad, Küçük Kâzım (Yurdalan), Hüseyin Avni (Ulaş) Beyler bunlardan birkaçıdır [36] . Hüseyin Avni Bey memleketindeki teşkilatlanma çalışmalarına ve Millî Mücadele'ye katılışını 1946 yılında Erzurumlu hemşehrilerine gönderdiği mektupta kaleme almıştır. Mektubunda da yine tek kişi hâkimiyetini tenkit etmekte, askerlik yaptığı süreçte Mehmetçiğin ve köylünün çektiği sıkıntılar ve acılara tanık olduğunu, işgallerle birlikte başlayan yönetimdeki aksaklıkları görmezden gelemeyerek mücadeleye atıldığını anlatmaktadır[37].

a. Kafkaslar'daki İlk Teşkilatlanmalar

Birinci Cihan Harbi sonlarında Bolşevik Ruslarla 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk anlaşmasının 4. Maddesinin öngördüğü üzere Elviye-i Selâse bölgesinde halk oylaması yapılması kararı alınmıştı. 12 Haziran 1918 yılında yapılan halk oylamasında üç sancak bölgesi halkının çoğunluğu, tercihini Osmanlı

Tahlili", *21. Yüzyıl Dergisi,* Ekim/Kasım/Aralık 2008, s. 268. Sis, Haçin, Zeytin ve Antep, 7. 10. ve 15. maddeler gereğince işgal edilecektir.

[35]Bu cemiyetin mühründe Türkçe "Türk Teali Cemiyeti, Fransızca "Autonomie du Kurdistan" yazıyordu. Bu da Türklerden ayrılmanın nasıl bir felaket getireceğini pek iyi bilen Kürt halkından kötü niyetlerini saklamak içindi. Bkz. Cevat Dursunoğlu, *MillîMücadele'de Erzurum*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1998, s. 19.

[36] Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 38,40.

[37] Mehmet Ulaş, *a. g. e.*, s. 11-12.

Devleti'ne ilhak şeklinde kullandı[38]. Osmanlı Devleti bunu takiben bölgeye mahalli idareciler tayin etmişti. Fakat kırk yıl Rus işgaline ve Rus, Ermeni ve Gürcü mezalimine maruz kalmış olan bölge halkının bu milli sevinci uzun sürmedi. Çünkü bu sırada Birinci Cihan Harbi sona ermiş, aynı yılın 30 Ekim'inde Mondros Mütarekesi imzalanmıştı[39]. Mütarekenin 11. maddesi Kuzeybatı İran'daki Türk birliklerinin gecikmeksizin savaş öncesi sınırların gerisine çekilmeleri ve 15. Maddesi ise Kafkasya demiryollarından Türk denetimi altında bulunan bölümleri de dâhil olmak üzere tüm demiryollarında İtilaf Devletleri'nin görevlilerinin bulunacağı hükmü Elviye-i Selâse'yi ilgilendirmekteydi[40]. Bu hükümler Batum'un İtilaf Devletleri tarafından işgalini de kapsamaktaydı[41]. Mütareke imzalandığı sırada Erzurum'da IX. Ordu'nun kumandanı Yakup Şevki Paşa idi. Mütareke şartları gereği Yakup Şevki Paşa, 1914 hududu ötesinde işgal edilmiş Kafkasya, Dağıstan, Azerbaycan ve İran Azerbaycan'ın tahliyesine gayret sarf ediyordu[42]. 11 Kasım 1918'de bir İngiliz heyeti Kars'a gelerek Ordu Kumandanlığından müstahkem

---

[38] Toplam oy sayısı 87. 048 idi. Türkiye'ye katılmayı arzu edenlerin verdiği oy sayısı 85.129, hayır diyenlerin sayısı 441, çekimser kalanların oyu ise 1693 idi. N. Yücel Mutlu, *Misâk-ı Millî'den İlk Kazanç ve İlk Kayıp Kars/Ardahan ve Batum,* TTK yayınları, Ankara 2007, s. 71.

[39] Ahmet Ender Gökdemir, "Millî Mücadele'de Elviye-i Selase", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, Kasım 1990, S. 19, s. 151. Ayrıca bkz: Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garb-î Kafkas Hükümeti,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

[40] 11. Madde: Türk birliklerinin Kuzey-batı İran'dan savaş öncesi sınırların gerisine derhal çekilmeleri daha önce buyurulmuş bulunmaktadır; bu buyruk yerine getirilecektir. Kafkasya-Ötesi'nin bir bölümünün Türk birliklerinden boşaltılması daha önce buyurulmuş bulunmaktadır; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılması, oradaki durum müttefiklerce incelendikten sonra gerek görülürse yapılacaktır.

15. madde: Kafkasya-Ötesi demiryollarının şu sırada Türk denetimi altında bulunan bölümlerini de içermek üzere, halkın gereksinimleri gerektiği gibi göz önünde tutulmak koşuluyla, tüm olarak müttefik makamlarının diledikleri gibi kullanımları altına konulması gereken bütün demiryolları üzerinde Müttefik Denetleme Görevlileri'nin yerleştirilmesi… Bu hüküm Batum'un müttefiklerce işgalini de kapsar. Türkiye Bakü'nün müttefiklerce işgaline hiçbir karşı çıkışta bulunmayacaktır. Seha L. Meray- Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 1- 5. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları,* C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 12-14.

[41] Mustafa Gül, "Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 1995, C. 4, S. 15, s. 378. Elviye-i Selase konusunda ayrıca bkz: Selçuk Ural, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 47, Bahar 2011, s. 647-676. Esin Dayı, "Elviye-i Selase/Üç Sancak (Kars, Ardahan Ve Batum)'Da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Erzurum 2004, S. 23, s. 245-261. Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti'nin Elviye-İ Selase Politikası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Erzurum 2004, S. 23, s. 303-318. Esin Dayı, "Azerbaycan'ın Elviye-İ Selase (Kars, Ardahan Ve Batum)'deki Millî Mücadeleye Destekleri", *Atatürk Dergisi,* Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002, C. 3, S. 2, s. 5- 18.

[42] Selma Yel, "Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri Ve İstanbul İle Ankara Arasında İrtibât Tesis Etmeye Çalışması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 1992, S. 3, s. 381

mevkii resmen devraldı. 12 Ocak 1919'da da Batum-Tiflis üzerinden getirdikleri bir askeri birlik ile Kars Kalesi'ne tamamen yerleştiler[43]. Üç Sancak yani Kars, Ardahan ve Batum'un da boşaltılmasını istemesi üzerine Yakup Şevki Paşa ordudan vatanperver yedek subaylar, top ve makineli tüfek kullanacak çavuş, onbaşı ve erlerden gönüllü kalmak isteyenlere müsaade etmiştir[44]. Anadolu'nun doğusunda sınır bölgesinde, Osmanlı askeri kuvvetlerinin buradan çekilmesi günü geldiğinde İngiliz, Ermeni ve Gürcü tehditleri altına düşen Türk-İslam ahali ilkin dar bölgeli, yerel ve özerk yönetimler kurdular[45]. Bunların en önemlileri Ahıska Hükümeti Muvakkatası (29 Ekim 1918: Mondros'tan bir gün önce), bir meclis-i müşavereden doğan ve Iğdır'ı merkez seçen Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti (3 Kasım 1918)[46] ve Kars İslam Şurası'dır (5 Kasım 1918)[47].

Bu bölgede gönüllü asker olarak kalanlardan biri de Hüseyin Avni Bey Kasım 1918'de Nahçivan'da terhis edilmiş, burada kurulan yerli Türk teşkilatı olan Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti'ne ve sonra da 20 gün kaldığı Sarıkamış'ta ve 25 gün fahri hukuk müşavirliği yaptığı Kars'ta bulunduğu sıralarda Kars Milli Şûrası'na hukuk bilgileri vermiş, Vilson İlkeleri'nin açık izahlarını yaparak yerel yönetimin ileri gelenlerini bu bakımdan uyarmıştır[48].

18 Ocak 1919'da kurulan Cenûbi Garbi Kafkas Hükümeti'nde Hariciye Mümessilliği'ni üstlenen Fahrettin (Erdoğan) Bey, 2 Mart 1919'da Hükümeti adına Erzurum'a bir heyetle gelmiştir. Burada Hüseyin Avni Bey, Kafkaslar'da daha önceki faaliyetlerinde Fahrettin Bey'i tanımış ve Erzurum'a geldiğinde onun fahri başkâtibi ve hukuk müşavirliği görevini üstlenmiştir[49]. İstanbul'daki Kafkas Hükümeti temsilcileri olan Adil ve Asaf Beyler ile Fahrettin Bey arasında

---

[43] N. Yücel Mutlu, *a. g. e.*, s. 81.
[44] Fahrettin Kırzıoğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874- 1948)'daki Millî Mücadele'de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler", *Belleten,* TTK Basımevi, Ankara 1985, C. 48, S. 189-192, s. 113.
[45] Bülent Tanör, "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Ankara 1991, C. 46, S. 1, s. 427.
[46] Sevil Abbasoğlu İrevanlı, *Kafkaslar'daki Kıyım ve Sürgünler,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015, s. 397-400.
[47] Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 179-185.
[48] Fahrettin Kırzıoğlu, *Millî Mücadele'de*… s. 59.
[49] S. Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'*de *(Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997, s. 121.

telgraflaşmalarla irtibatı sağlamış[50], Fahrettin Bey olmadığında onun adına vekili olarak hükümet işlerini yürütmüştür[51]. Fahrettin Bey, halkı bilgilendirme adına kaleme aldığı mektuplarında Hüseyin Avni Bey'i Kafkas Hükümeti hakkında bilgi vermesi yönünden yetkilendirdiğini belirtmiş ve bu konuda Osmanlı siyasetini göz önüne alarak takip edecekleri yolu belirlemesi için istişarelerde bulunmalarını istemiştir[52]. Hüseyin Avni Bey'in, Cenubî Garbi Kafkas Hükümeti'nin Erzurum'daki bir temsilcisi olarak da görev yapması[53] doğudaki teşkilatlanma sürecinde Elviye-i Selâse'nin de göz önüne alınması için çalışmalar yapmasını sağlamıştır.

Hüseyin Avni Bey, Kafkaslar'daki Türklerin Gürcü, Ermeni ve İngiliz kuvvetleri altında uğradığı zulme yakından tanık olduğundan daha sonra gerçekleşecek olan Erzurum Kongresi[54], Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misâk-ı Millî[55] ve Büyük Millet Meclisi[56] gibi milli hareketlerde bu bölge ile ilgili kararlar aldırmayı ihmal etmemiştir.

b. Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi

İngilizlerin Elviye-i Selâse'yi işgalinden sonra Hüseyin Avni Bey Erzurum'a dönmüş ve burada da halkın teşkilatlanma çalışmalarına destek olmuştur. İlk önce bölgede gizli bir cemiyet şeklinde örgütlenen kuruculuğunu Süleyman

---

[50] *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE),* K(kutu)76G(gömlek)454B(belge)45001, K76G48B48-2001, K76G48B48001.

[51] *TİTE,* K76G49B49001, K76G49B49- 1001.

[52] *TİTE,* K76G55B55001, K76G55B55a001.

[53] S. Esin Dayı, *Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selase Meselesi,* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 1997, s. 14.

[54] 7 Ağustos 1335 (1919) tarihinde Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Beyannamesi olarak yayınlanan Erzurum Kongresi kararlarının altıncı maddesi olan: "Düvel-i İtilafiyece mütarekenin imza olunduğu gibi, Şarkî Anadolu Vilayetlerinde de ekseriyeti kaahireyi İslamlar teşkil eden ve harsi iktisadi ve tefavvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayrikabili infikak öz kardaş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin mukaasemesi nazariyesinden bilkülliye sarfınazarla mevcudiyetimize hukuki tarihiye, ırkiyye, diniyyemize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamıyla hakk ve adle müstenid bir karara intizar olunur." kararı alınarak beyannemade yer almıştır. *TİTE,* K17G27B27-a001, K17G27B27001, K323G5B5001, K323G5B5-1001.

[55] Misâk-ı Millî İkinci Madde: "Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âra-yı âmmeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selase için îedel-icap tekrar serbestçe âra-yı müracaat edilmesini kabul ederiz. *Osmanlı Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 4. Dönem, İ. 11, 17 Şubat 1336 (1920), c. 2, s. 144-145.

[56] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1. Dönem 2. Yasama Yılı, C. 14, İ. 104, 3. 11. 1337(1921), c. 1, s. 55. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 21, İ: 66, 1. 7. 1338, c. 1, s.186-187, 194-195.

Necati Bey'in yaptığı İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti'nde görev almıştır[57]. Hüseyin Avni Bey, Süleyman Necati Bey'le Hasankale'de bulunan 9. Fırka Kumandanı Rüştü Bey vasıtası ile tanışmıştır. Örgüt çalışmalarını gizli sürdürdüğünden yeterince etki sağlayamamıştır. Bu nedenle Hüseyin Avni Bey'in örgüt içerisindeki faaliyetlerine de ulaşılamamıştır[58].

Bununla birlikte İstanbul'da ise Mondros Mütarekesi'nin vehametini idrak eden ve 24. maddesinde "Vilâyat-ı Sitte" olarak adlandırılan bölgede bir karışıklık çıkması halinde buralarda bir Ermenistan Devleti kurulabileceği ihtimalinin ortaya çıkması, Meclis-i Mebusan'ın feshinden önce Aralık 1918 başlarında, Şark vilayetleri mebuslarının mecliste bir grup halinde toplanmasına sebep olmuştur. Bu mebuslar seçildikleri vilayetlerin menfaatleri için ve Türk milleti namına hareket etmek üzere bir grup halinde bulunmaya karar vermişler, yedi maddelik bir program müsveddesi kaleme almışlardı[59]. Mütarekenin 24. Maddesi Erzurum'da da bazı ileri gelenler tarafından Vilâyat-ı Şarkiyye'nin Ermenistan olacağı şeklinde değerlendirilmiş çeşitli faaliyetlerle önüne geçilmek için çalışmalara başlanmıştı[60]. Bunun için cemiyetin kurucusu olan Erzurumlu Hoca Raif Efendi[61] mütarekenin imzalanmasından sonra hemen İstanbul'a giderek Diyarbakırlı Süleyman Nazif Bey ile görüşmüş, Doğu Anadolu topraklarından bir kısmının Ermenilere terk edileceğine dair düşünce ve fikirlerin bölge halkı üzerinde yaptığı olumsuz tesiri anlatmıştı. Meseleye ciddiyetle bakan Süleyman Nazif Bey, Hoca Raif Efendi ile birlikte önce

---

[57] Erzurum'da kurulan bu ilk cemiyetin kurucusu olan Süleyman Necati Bey'dir. İttihatçılıkla suçlanması sebebiyle bölgede resmi bir faaliyet göstermesine izin verilmeyen bu cemiyet daha sonra Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Milliye Cemiyeti için zemini hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Necati Güneri, *Hatıra Defteri,* Haz: Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999.

[58] Süleyman Necati Hatıratında bu olaydan şöyle bahseder: Dokuzuncu fırka karargâhı Hasankale'de idi. Kumandanı bulunan Rüştü Bey eski arkadaşlardan bulunduğu için bundan yardım ümit ediyordu. Karlı bir gündü. İsmail Hakkı ile birlikte Deve Boynunu aşarak Hasankale'ye gittik. Maksadı kumandan beye anlattık. Kumandan Rüştü Bey: " Bir ihtiyat zabiti var, çok cesurdur. Onu erken terhis edeyim. Erzurum'a gelsin size iyi bir kuvvet teşkil eder." dedi.
Bu zat Kiğılı Gençağa'nın oğlu Hüseyin Avni'dir. O zamana kadar bu zatla görüşmemiştik. Filhakika kıymetli ve fedakâr bir arkadaş kazanmıştık. (TTK Y- 260, *Süleyman Necati Güneri, Hatıra Defteri,* s. 17-18.)

[59] Nuri Yavuz, "Erzurum Kongresi'nin Millî Mücadele'deki Yeri Ve Önemi", Erzurum Ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi,* Ankara 2003, s. 94-95.

[60] Haluk Selvi, *a. g. e*, s. 50.

[61] Cemiyetin kuruluşu ve Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyet hakkında istediği izahat için bkz: Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* C. 1, TTK yayınları, Ankara 2009, s. 12-21.

gazete idarehanelerini ziyaret etmiş ve Ermeni Meselesi hakkında daha ölçülü yazılar yazılmasını istemiş ise de bundan bir netice alamayınca İstanbul'da 2 Aralık 1918'de "Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurmuşlardır[62]. Cemiyetin gayesi, doğu illerinin Osmanlı Devleti'nden koparılmaması için çalışmaktı. Gerçekten de Doğu Anadolu'nun, yeni kurulan bir Ermeni devletine verilmesi hususunda Büyük devletler arasında tam bir mutabakata varılmış bulunduğu anlaşılıyordu. İşte bu tehlike karşısında cemiyetin İstanbul'daki merkezi, olayları yakından izlemek ve doğrudan doğruya yerinde gerekli tedbirleri almak maksadı ile Erzurum'da bir şube açmağa karar verdi[63].

Bu esnada askerlikten terhisinden sonra İstanbul'da bir müddet kalan Cevat Bey de, milletin bir kıpırdanış sürecine girdiği bu dönemde gazete haberlerinden İstanbul'da "Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin kurulduğunu öğrenince cemiyete başvurup toplantılarına katılarak doğu bölgesi hakkında izahat vermişti. Süleyman Nazif Bey ile Kürt Teali Cemiyeti'ne giderek niyetlerini öğrenmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalardan sonra Cevat Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesini alarak Erzurum'a döndü ve burada İstanbul'daki teşkilatın şubesini açmak için çalışmalara başladı[64]. Bu sırada Şubat 1919' da Ermeniler'in Paris Sulh Konferansı'na verdikleri muhtıra açıklandı. Bu muhtırada, bazı Doğu illeri ve Kilikya olarak adlandırılan bölgeleri içeren toprak talepleri bulunuyordu. 2 Mayıs 1919'da da Rumlar, "Karadeniz Meselesi" başlıklı ve Karadeniz'de bir Pontus Devleti kurulması taleplerini içeren muhtırayı Paris Sulh Konferansı'na verdiler[65]. Bu gelişmeler Trabzon ve Erzurumluları teşkilatlanma zorunluluğuna itmiş ve Millî Mücadele için birlikte çalışmayı gerektirmişti.

Türk milleti aleyhine meydana gelen gelişmeler karşısında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bir yandan teşkilatlarını hızlandırmakta bir yandan da Erzurumluları teşkilatlanmaları için teşvik etmekteydiler. İngiliz

[62] Diğer kurucuların isimleri ise şöyledir: Beyrut eski valisi İsmail Hakkı, Hicaz eski valisi Mahmud Nedim, Beyazıd Mebusu Şefik, Diyarbakır Mebusları Zülfü ve Fevzi, Sivas Mebusu Rasim'dir. (Mazhar Müfit Kansu, *a. g. e*, s. 19)
[63] Bekir Sıtkı Baykal, *a. g. e.*, s. 18.
[64] Cevat Dursunoğlu, *a. g. e.*, s. 21.
[65] Hale Şıvgın, "Erzurum Kongresi Sırasında Gelişen İç Ve Dış Siyasi Olaylar", 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı,* Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s. 272.

birliklerinin Kars'a girişleri ile birlikte, doğu bölgesindeki kuşku ve heyecan son haddine varmıştı. Gerek bu olaylar, gerekse Trabzonluların devamlı teşvikleri sonucu Erzurumlular Millî Mücadele amacıyla teşkilatlanmaya karar verdiler[66]. Erzurum'da teşkilat için halkın nabzını yoklayan Cevad Bey, Albayrak gazetesi sahibi Süleyman Necati Bey'in bazı teşebbüslere giriştiğini fakat bir netice alamadığını, bu sebeple gizli bir teşkilat kurduğunu duymuştu. Cevad Bey bu işin aslını öğrenmek ve düşüncelerine uygun bulursa ona katılmak için Süleyman Necati Bey ile görüşmüştü. Onun da kendisi gibi İstanbul'dan bir şey beklemediğini, Anadolu'nun kendi kendini müdafaa etmesinin doğru olduğunu, bunun için bir lider bulunması gerektiğini görmüş ve İstanbul'da Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin çalışmalarından, bu cemiyetin Erzurum'da bir şubesini açmak için kendisine salahiyet verildiğinden bahsetmiştir. Süleyman Necati Bey de bu şubenin açılmasının doğru olacağını söylemiştir[67]. Cevad Bey bir iki gün içinde Erzurum'un cepheden yeni gelen hukukçu, doktor, baytar, öğretmen, subay ve ileri gelenleri ile görüşmüştü. Bunlar arasında Kümbetli Gençağazade Avukat Hüseyin Avni, Avukat Mesut, Namık Efendizade Ahmet ve Cevat Bey'den başkası memur olduğu için serbest cemiyet hayatına geçmek de bunlara düşüyordu. Hemen her akşam yapılan tartışmalardan sonra Cevad Bey'in elindeki salahiyete dayanarak cemiyeti açmaya karar verdiler. Böylece bölge halkını bir fikir etrafında toplayabilmeyi ve muhtemel bozguncu fikirlerin önüne geçmeyi düşünmüşlerdir[68].

Bundan sonraki adım bir toplantı tertipleyerek gayelerini halka açıklamak olacaktı. Bunun için Belediye Reisi Zakir Bey ve Erzurum Valisi Münir Bey'e gidilerek bir toplantı yapmak ve halkı bilinçlendirmek istendi. 1 Mart 1919 tarihinde Belediye reisinin başkanlığında yapılan toplantıda muhtelif kimseler söz almış, Süleyman Necati Bey'in teşebbüsünde olduğu gibi ittihatçılık iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak Hüseyin Avni Bey'in sert çıkışı bunu neticesiz bırakmıştır[69].

---

[66] Asuman Demircioğlu, "Erzurum Kongresi'nin Toplanmasında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Faaliyetleri", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu,* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s. 150-151.

[67] Haluk Selvi, *a. g. e.,* s. 56.

[68] Cevat Dursunoğlu, *a. g. e.,* s. 27-28

[69] Haluk Selvi, *a. g. e.,* s. 57. Süleyman Necati Bey Hatıra Defterinde şöyle bahseder: o sırada İstanbul'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye namiyle bir cemiyet kurulmuştu. Gençleri toplamak için

Toplantıda Hüseyin Avni Bey, Namıkzade Ahmet (Erverdi) ve Cevad Beyler konuşmuş tartışmalar gittikçe sertleşmişti. Gençler arasında en ileri giden Hüseyin Avni Bey olmuştu. Hüseyin Avni Bey sert bir dille İstanbul'dan bir şey beklemenin hata olduğunu bu defa kimsenin muhacir olamayacağını ve buna halkın müsaade etmeyeceğini, ne olursa olsun müdafaadan başka çıkar yol bulunmadığını ve müdafaa için şimdiden teşkilatlanmak gerektiğini belirtti. Bu kararlı konuşma tesirini yapmış, cemiyetin kurulması kararlaştırılarak imza alınmıştı[70]. Daha sonra Hükümete dilekçe ile cemiyetin kurulduğu bildirildi[71].

Cemiyet, hazırladığı kuruluş nizamnamesi ile kasaba ve ilçelerde nasıl teşkilatlanma yapılacağını belirlemiş ve buna uygun olarak harekete geçmişlerdir[72]. Kısa sürede idari teşkilatlanmasını tamamlayan cemiyet çok geçmeden düzenlediği toplantı, yürüyüş ve basın-yayın vb. faaliyetleriyle bölge halkının sesi ve kulağı olmuş, ülke genelinde meydana gelen çeşitli olaylar ve gelişmeler hakkında bölge insanı bilgilendirilmeye, yaşananlar karşısında ulusal bir direnç oluşturma bağlamında bilinçlendirilmeye çalışılmıştı[73].

Cemiyetin kurulmasına dair verilen izin 10 Mart olmasına rağmen cemiyet resmî kuruluş sürecinin bitmesini beklemeden ilk iş olarak 9 Mart tarihli bir

---

güzel bir tesisti. Biz bu gibi cemiyetten hariç görünmeyi muvafık bulmuştuk. Tarafımızdan Raif Efendi, Süleyman Efendi, Hüseyin Avni Bey Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'ne girdiler. Fakat bu bir türlü ilerlemiyordu. Müzakerenin çoğu İttihatçılık davalarıyla geçiyordu. Bu gibi teşkilat işlerinde benimle Kazım'ın (Yurdalan) fikrinden istifade mevzu oluyor, derhal ittihatçılık, fırıldakçılık ortaya sürülüyordu. Bir gün Hüseyin Avni evlerinde verdiği bir ziyafette yine hakkımızda münakaşa devam ederken kemerini çıkarıp:

- Yüz yetmiş liram vardır, kim Necati Bey'in bir lekesini söylerse ona vereceğim.

demişti. Bu teklif sükûtla karşılanmıştı. (Süleyman Necati Güneri, *a. g. e.*, s. 20-21.)

[70] Cevat Dursunoğlu, *a. g. e*, s. 29.

[71] *Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE),* Dosya ATAZB, 35-4 av.

[72] *TİTE,* K29G71B71001.

[73] Mahmut Enes Soysal, "Müdafaa-ı Hukuk Ve Kuvâ-yı Millîye Hareketi, Tarihi Erzurum Kongresi Ve Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nde Yaptığı Açılış Konuşması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 186, Haziran 2010, s. 15. Ayrıca bkz: B. Zakir Avşar - Betül Duman, "Erzurum Kongresi Açış Konuşması Işığında Millî Mücadele Süreci ve Atatürk'ün Siyasal İletişim Anlayışı", *Türk Yurdu Dergisi*, Ekim 2011, yıl: 100, S. 290, s. 295-316. Ali Akbulut, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", *Atatürk Dergisi,* Mayıs 1989, C.1, S. 3, s. 40-65. Hurşit Ertuğrul, "Milli Birlik Ve Milli Hâkimiyet Kavramlarının Yerleşmesinde Erzurum Kongresinin Rolü", *Atatürk Dergisi,* Kasım 1988, C. 1, S. 2, s. 14-33. Dursun Ali Akbulut Erzurum Kongresi'nin Doğu Anadolu'daki Etkileri", *Atatürk Dergisi,* Kasım 1988, C. 1, S. 2, s. 38-47. Yavuz Özdemir, "Erzurum Kongresi Beyannamesi Üzerine Düşünceler", *Atatürk Dergisi,* Temmuz 1997, C. 2, S. 1, s. 100- 107. Selami Kılıç "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi", *Atatürk Dergisi,* Temmuz 1997, C. 2, S. 1, s. 77- 97.

beyanname yayınlamıştır[74]. Hüseyin Avni Bey'in de imzasının bulunduğu bu beyannamede, Türklerin Doğu Anadolu'daki hakları olduğunu tarihi ve kültürel gerekçelere dayandırarak, bölgede mütarekenin desteğiyle kurulması söz konusu olan bir Ermeni Devleti'nin hukuki geçerliliği olmayacağını belirterek ve Ermeni tehlikesinin vardığı noktadan bahsedilmiştir. Bu beyanname ile mütareke koşullarına karşı halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır[75].

Bu sırada Erzurum'un Rus işgalinden kurtuluşunun birinci yıldönümü sebebiyle 11 Mart 1335 (1919) tarihinde bir tören düzenlenmişti. Bu törene şehirdeki bütün okullar katıldı. Şehrin ana caddeleri dolaşıldıktan sonra, bir yıl önce içlerinde binlerce Türk'ün diri diri yakıldığı yapılar ziyaret edildi. Burada cemiyetin azasından Hüseyin Avni Bey bir nutuk irâd etti. Teşkilatlanma çalışmaları devam ederken Erzurum'un halini ve halkın neye mâl olursa olsun vatan müdafaasına karar verdiğini padişaha bildirmek için o tarihte Erzurum'da bulunan Şehzade Abdülhalim Efendi'ye vermek üzere Hüseyin Avni Bey ve Cevat Bey tarafından bir arîza[76] hazırlandı. Hüseyin Avni Bey ve Cevat Bey bu arîzayi birkaç gün sonra İstanbul'a dönecek olan Şehzade'ye verdi[77]. Bu arîzada: şarkın müdafaa azmi belirtilerek, Türkiye'nin ayrılmaz bir bütün halinde, Makam-ı Muallâ-yı Hilafet etrafında toplanmasına işaretle, Hak'tan başka kuvvete boyun eğilmemesi istirham edildi[78].

Daha sonra ise cemiyet üyelerinden Hüseyin Avni Bey'in de içlerinde bulunduğu 60 kişilik komisyon yeni bir teşkilat nizamnamesi hazırladı. Bu yeni nizamnamede tarih belirtilmemesine rağmen mart ayı içerisinde hazırlandığı kuvvetle muhtemeldir[79]. Şube örgütlenme çalışmalarının yanı sıra, iç ve dış siyasi

---

[74] Haluk Selvi, *a. g. e,* s. 59.
[75] *TİTE,* K15G21B21001.
[76] Bir rica ve niyaz maksadıyla yazılan mektup, istirhamname, takdimname. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 1988, s. 554.
[77] Bu olay Cevat Bey'in anılarında şöyle yer alır: Bu arîze'yi birkaç gün sonra payitahta dönen Şehzade Abdülhalim Efendi'ye İstanbul kapısında Hüseyin Avni ile beraber sunduk. Şehzade kâğıdı almaktan çekinerek "yavere veriniz" sözüyle, bizi başından savdı. Aynı hayal kırıklığını burada da yaşadık bu defa bu zavallının hali artık bu ailede bir hayır kalmadığı hakkındaki kanaatimizi genişletti denize düşen yılana sarılır. Bu bize ders oldu: İstanbul'daki hükümetlerden olduğu gibi hanedandan da bir şey beklenemez. (Cevat Dursunoğlu, *a. g. e*, s. 32-33.)
[78] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum…* s. 15.
[79] *TİTE,* K31G227B227001, K31G227B227-1001.

olaylarla yakından ilgilenmiş ve bu konularda çeşitli etkinliklerde bulunmuş[80] düşüncelerini de beyannamelerle Doğu Anadolu'ya yaymaya çalışmışlardır.

Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi toplanacak olan vilayet kongresine hazırlık için vilayet dâhilinde bir kongre tertiplenmesini kararlaştırdı. Cemiyet, il kongresine hazırlık için şehrin ileri gelenlerinin düşüncelerini öğrenmek amacıyla iki özel toplantı tertipledi. İlki Erzurum'da ileri gelen ulema, asker, devlet memuru ve şehrin ileri gelenleri arasında yapıldı. İkinci toplantı ise halk ve esnafın bir araya gelmesi ile gerçekleşti. Bu toplantılardan sonra cemiyet, vilayet dâhilinde kazalara kadar genişleme kararı aldı. Ayrıca merkezdeki aydınları daha aktif hale getirmek için "heyet-i fa'ale"[81] adıyla bir teşkilatın oluşturulmasına karar vererek, İstanbul'daki merkezinden farklı bir nizamname oluşturdu. Böylece Erzurum şubesi, merkezden bağımsız hale gelmişti. Nizamnamede yapılan değişikliklerle Erzurum merkez olmak üzere elli kişiden oluşan bir heyet oluşturularak, şehir dört bölgeye ayrılmış, il ve kaza teşkilatları bu üyeler vasıtasıyla kurulması kararlaştırılmıştı[82]. Bu yeni teşkilat nizamnamesi ile varılan en önemli sonuç, İstanbul'daki (merkez) cemiyetin amaçlarının çok üstüne çıkmak olmuştu. Çünkü Erzurum bu yeni teşkilat nizamnamesi ile silahlı müdafaaya doğru gidiyordu. Nitekim bu tarihten sonra Erzurum Müdafaa-i Hukuk Şubesi İstanbul merkez cemiyetiyle daha ziyade şekli bir bağ muhafaza etmeye başladı. Bu bağı çok defa görünürde kullanmış olup gerçekte kendi yolunda gelişti[83].

Cemiyet yavaş yavaş teşkilatlanmakla beraber tam bir faaliyet gösterememişti. Çünkü Hüseyin Avni, Namık Efendizade Ahmet ve Cevat Bey'den başkası yaş itibari ile alınan kararlarda daha temkinli yaklaşmakta idiler. Bu sebeple her adımı ihtiyatla atıyor, hükümeti kuşkulandırabilecek her hareketten

---

[80] Dursun Ali Akbulut, "Erzurum Kongresi'nin Mahalli Boyutu", Erzurum Ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi,* Ankara 2003, s. 71.

[81] Erzurum Vilayeti'nin bir Türk ve Müslüman memleketi olduğunu ispat edici her türlü eser vesaireyi toplamak ve Ermenilerin yaptıkları zulümleri esaslı bir suretle tetkik ederek elde edilecek bilgi ve belgeleri Heyet-i Âmile'ye teslim etmek ve Heyet-i Âmile'nin verdiği talimatları yerine getirmek üzere çoğunluğun seçimine dayalı elli üye seçilecek ve bu heyete "Heyet-i Faale" adı verilecektir. *TİTE,* K29G72B72001, Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Teşkilat Nizamnamesi.

[82] Rahmi Çiçek, "Erzurum Vilayet Kongresinde Alınan Kararlar ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* C. 2, S. 7, 1991, s. 415-516.

[83] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum…* s. 27.

çekiniyorlardı. Dolayısıyla gençlerin çırpınması da esaslı bir netice vermedi[84]. Diğer bir sebebi ise hareketin iki başlı olarak yürütülmesi idi[85]. Erzurum'da müdafaa-i hukuk cemiyetinin kurulduğu günlerde Süleyman Necati Bey'in gizli olarak kurduğu İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti de faaliyetlerini sürdürüyordu. İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti yöneticileri yeni kurulan cemiyetten uzak durmayı uygun görmüşler, içlerinden Hoca Raif Efendi, Süleyman Efendi ve Hüseyin Avni Bey bu cemiyette görevlendirmişlerdi[86]. Bu sırada Ermenilere karşı yapılan teşkilatlanmada adını duyuran Küçük Kazım Bey Erzurum'a gelmiş, Hüseyin Avni, Reis Hoca Raif Efendi, Süleyman Necati ve Cevat Beylerle ayrı ayrı görüşerek cemiyetin esaslı bir harekete geçmesini sağlamak için memleketteki aydınların ve sözü geçen kimselerinin cemiyetle ilgilerinin sağlanması gerektiği konusunda anlaştılar[87]. Neticede Erzurum Vilâyat-ı Şarkiyye Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Şubesi'nin 2 Nisan 1919'da yaptığı toplantı ile Vilayet Kongresi'ne karar verilerek, yeniden oluşturulan 12 kişilik merkez heyetine Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ile birlikte Küçük Kazım (Yurdalan) Bey ile Albayrak Gazetesi Başyazarı Süleyman Necati (Güneri) Bey de seçilmişlerdi[88]. Bu şekilde cemiyet, İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti ile birleşince bütün kuvvetleri etrafında toplandı ve Erzurum'da birlik sağlandı[89]. Oluşturulan yeni genç kadro nihayetinde başa geçmiş ve Millî Mücadele için atılacak adımlar hızla belirlenmeye başlamıştır.

Bütün bu teşkilatlanma çabalarının sonucu olarak 2 Nisan 1919'da bölgede halkın milli birlik ve beraberlik içinde hareket etmesini sağlamak için ilçe ve kazalarda Heyet-i Fa'ale adıyla teşkilatlar kurularak hızla teşkilatlanma çalışmaları başlatıldı. Hüseyin Avni Bey'de 23 üyenin bulunduğu 2 numaralı Heyet-i Fa'ale Şubesi Reisliği görevini üstlenmiş, bu doğrultuda düzenlediği toplantılarla görevinin sorumluluğunu yerine getirmiştir[90].

---

[84] Cevat Dursunoğlu, *a. g. e*, s. 33.
[85] Haluk Selvi, *a. g. e*, s. 60.
[86] Süleyman Necati Güneri, *Hatıra Defteri,* (Haz: Ali Birinci), s. 33.
[87] Cevat Dursunoğlu, *a. g. e*, s. 35.
[88] S. Esin Dayı, *Erzurum Kongresi ve…* s. 6.
[89] Asuman Demircioğlu, *a. g. m*, s. 151.
[90] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum…,* s. 31-40.

b.1. İzmir'in İşgaline Cemiyetin Tepkisi

İzmir'in Yunanistan tarafından işgali konusu, Paris Sulh Konferansı'nın 6 Mayıs 1919 tarihindeki kararı ile kabul edilmişti. İzmir'in işgal edileceğini son anda öğrenen çaresiz İzmir halkı mitingler düzenlese de işgali engelleyememişti. İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi, İstanbul ve Anadolu'da büyük bir üzüntü ve milli bir heyecan yaratmıştır. İzmir'in feryadını yansıtan telgrafların ulaştığı yerlerden biri de Erzurum idi. İzmir'in işgalinden sonra yıllarca Rus işgalinin zulmünü görmüş olan Erzurum halkında kendi yurtlarının da işgal edilebileceği ve İzmir ile aynı kaderi paylaşacakları endişesi doğmuştu[91].

Bu sırada Erzurum'da bir taraftan milli teşkilat genişliyor, bir taraftan da ordudan destek almak için çalışmalar yapılıyordu. Kurulalı bir ay olmasına rağmen Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti genişlemiş, ilçelere kadar teşkilatını kurmuştu. Kazım Karabekir Paşa'nın XV. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilerek Erzurum'a gelmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliği'ne tayin edildiği haberi Erzurum'da büyük sevinç meydana getirmişti. Burada teşkilatın bu kadar çabuk bir şekilde kurulması ve halkın buna destek vermesi, Erzurumluların Ermeni zulmünü, işgal acısını görmüş olmalarından ve bu tarihlerde Ermenilerin milletlerarası münasebetlerde aktif bir siyaset takip etmelerinden kaynaklanıyordu. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Anadolu'da adeta bir bomba gibi patlamış, durumun vehametini gözler önüne sermişti. Böylece Kuva-yı Milliye hareketi, İzmir'in işgaliyle fikir safhasından fiiliyata geçmişti; İzmir'in işgali, doğuda milli teşkilatın başlangıç noktası ve merkezi olarak kabul edebileceğimiz Erzurum için de aynı etkiyi meydana getirmiş, Erzurum halkını daha sıkı bir şekilde birbirine bağlamıştır[92]. Çünkü İzmir, Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanılarak işgal edilmişti. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'ni istedikleri gibi yorumlayıp, istedikleri gibi uygulamak yolunu tutmuşlardı. Her an Erzurum ve çevresinde de, basit bir bahane ile bu madde uygulamaya konulabilirdi ve daha sonra Doğu Anadolu'nun yani Vilâyat-ı Şarkiye'nin Ermenilere verilmesi

[91] Makbule Sarıkaya, "Millî Mücadele'nin Başlarında Doğu Anadolu'daki Cemiyetler Ve Birbirleriyle İlişkileri", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s. 604-606.
[92] Haluk Selvi, *a. g. e.*, s. 72-73.

düşüncesi gerçekleştirilebilirdi[93]. Bu sebepler nedeniyle İzmir'in işgalini haber alan Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri, aynı gün vilayete müracaat etmiş, İzmir'in işgalini protesto etmek için eski hükümet konağı önünde, 18 Mayıs günü yapılması kararlaştırılan ve konuşmacılar arasında Dava Vekili Hüseyin Avni Bey'in de olduğu bir protesto mitingi tertipleyeceklerini bildirip buna dair ruhsat almak için 15 Mayıs tarihinde izin istemişlerdir[94]. Fakat bazı kişilerde yapılacak mitingin daha sonra doğu için kötü bir tesiri olup olmayacağı, Erzurum'daki İngilizlerin gözü önünde böyle bir mitingin yapılıp yapılmayacağı yönünde tereddütler vardı[95]. Bu tereddütleri, Kazım Karabekir Paşa, *"İzmir için şimdi haykıracaksınız. Doğu için ise silaha sarılacaksınız."* diyerek ortadan kaldırmıştır[96]. Bu düşüncelerle oluşturulan ve Hüseyin Avni Bey'in de dâhil olduğu miting heyeti Hadisat Gazetesi'nde İzmir'in işgaline dair çıkan yazının bir suretini 30 Mayıs [13]35 (1919) tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a teşriflerini beklediklerini bildirmiştir[97].

Yapılan mitingde İzmir'in Rumlar tarafından işgale uğradığı, aynı akıbetin kendilerini de beklediğine şüphe kalmadığı, bunun önüne geçmek için teşkilatlanıp bir araya gelmek gerektiği üzerinde durulmuştu[98].

Proteste mitinglerinin yanı sıra, kendi yurtlarının Ermenilere verileceğini duyarak ümitsizliğe düşmüş olan Erzurum'un merkez ve kazalarından yükselen tepki sesleri, Hüseyin Avni Bey imzasının da yer aldığı protesto telgraflarıyla, Padişah, İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletleri temsilcileri ve Amiral Calthorpe'a duyurulmuş[99] ve Paris Sulh Konferansı'nda doğu vilayetlerinde Ermenistan'a bağlı bir muhtariyet yönetimi veya doğuda bir Ermenistan Devleti kurulmasına dair kararların alınıp alınmadığı ve Paris Sulh Konferansı'nın içeriğinin izah edilmesi istenmiştir[100].

---

[93] Makbule Sarıkaya, *a. g. m.*, s. 607.
[94] *ATASE,* Dosya ATAZB, 4-57, müsveddesi için bkz: *TİTE,* K24G9B9.
[95] Haluk Selvi, *a. g. e.*, s. 74.
[96] Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, C. 1, Ankara 2012, s. 29
[97] *ATASE,* Dosya ATAZB, 4-57ae. *TİTE,* K21G64B64001.
[98] Haluk Selvi, *a. g. e,* s. 75.
[99] Makbule Sarıkaya, *a. g. m,* s. 606.
[100] *ATASE,* Dosya ATAZB, 4-57ac, 4-57ad. Vilâyat-ı Şarkiyye Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına çekilen diğer protesto telgrafları için bkz: Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum…* s. 49- 53.

Erzurum'daki büyük mitingden sonra ve İstanbul'a gönderilen telgrafların da etkisiyle, Damat Ferit Hükümeti 17 Mayıs'ta düşmüş, ancak 19 Mayıs'ta tekrar kurulmuştur[101]. Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'daki bu heyecanlı günleri yakından takip etmekte ve onlara telgraf çekerek İzmir'in işgalinin protesto edilmesi ve bütün milli teşkilatların her tarafta milli ruhu canlı ve birleşik bir halde tutmanın şart olduğunu bildirmiştir[102].

Miting ve telgraflara rağmen İzmir'in işgaline son verilmediği tam tersine işgalin daha da genişletildiğinin görülmesi üzerine Erzurum'da yeni bir miting 2 Haziran'da yapılmıştı. Bunun yanı sıra İzmir'in işgali telgraflarla protesto edilmiş, 7 Haziran 1335 (1919) tarihli telgrafta, sadaret makamına gayrimüslimlere verilecek imtiyaz kararlarını ve Düvel-i Muazzama'dan herhangi birinin mandaterliğini reddetmiş, bunu kutsal saydıkları değerlere bir ihanet olacağını iletmişlerdir[103]. Ayrıca Sadaret Makamına gönderilen, herhangi bir devletin manda ve himayesinin, millî iradenin ve istiklâlin kabul edilmediği bir anlaşmanın kabul edilmeyeceği hakkında Vilâyat-ı Sitte'deki belediye riyasetlerini bilgilendirmek için yine 7 Haziran 1335 (1919) tarihinde telgraflar çekilmiştir[104].

Erzurum Kongresi'nden önce 18 Temmuz'da büyük bir miting daha toplanarak İzmir'in işgali ile gelişen haksızlıkların önüne geçilmediği belirtilmiştir[105]. Erzurum merkezinde 18 Mayıs, 2 Haziran ve 18 Temmuz'da düzenlenen büyük mitinglerde Hüseyin Avni Bey de görev almış, mitinglerde halka hitap ederek onları bilinçlendirmeye çalışmış ve İtilaf Devletlerine, Sadarete, Amerika'ya gönderilen telgrafların altında imzası yer almıştır. Bu şekilde halkın bilinçlenme sürecinde Hüseyin Avni Bey diğer Erzurumlu cemiyet üyeleri gibi üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiş, Millî Mücadele'ye destek vererek mücadelenin teşkilatlanmasını sağlayan ilk vatanseverlerden biri olmuştur.

---

[101] Makbule Sarıkaya, *a. g. m*, s. 610.
[102] Yücel Özkaya, "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri", *Atatürk Yolu Dergisi,* C. 1, 1988, S. 1, s. 68-69.
[103] *ATASE*, Dosya ATAZB, 4-57ap7 Haziran 1335 (1919).
[104] *ATASE*, Dosya ATAZB, 4-57aq. 7 Haziran 1335 (1919)
[105] Makbule Sarıkaya, *a. g. m.*, s. 618-619.

Ancak İzmir'in işgali ve sonrasındaki gelişmeler İtilaf Devletleri'nin gerçek maksatlarını ve nasıl bir barış istediklerini açıkça ortaya koymuştur. İtilaf Devletleri'nin tepkilere kulak tıkamasından dolayı Türk Milleti, İstanbul Hükümeti'nin belirttiğinin aksine işgallerin geçici olmadığını anlamış ve Millî Mücadele'ye hazırlanmıştır[106].

b. 2. Erzurum Vilayet Kongresi

Erzurum'da vilayet kongresinin tertiplenmesi, 2 Nisan 1919'da Ahmet (Erverdi) Bey'in evinde yapılan ve yeni bir Heyet-i Fa'ale'nin oluşturulduğu cemiyet toplantısında kararlaştırılmıştı. Aynı toplantıda şehir içerisinde yapılan teşkilatın livalara, kazalara ve köylere kadar yayılması, vilayet sınırlarından taşarak bütün doğu vilayetlerinin bir fikir etrafında toplanması kararlaştırılmıştı[107]. Hüseyin Avni Bey bu kongreye Erzurum Merkez azası olarak katılmıştır[108].

Osmanlı Devleti'nin bütününü kapsayan önemli kararların alındığı Vilayet Kongresi'ne Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, biri gizli olmak üzere iki rapor sunmuştur. 17 Haziran 1919 tarihli olan raporların gizli olanı[109] diğer raporu da kapsamaktadır[110]. Kongrenin bitiminde alınan kararları açıklayan hülasada ahalinin göç etmemesi gerektiği üzerinde durulmuş, ilmi ilerlemeleri sağlamak için okullar açılması kararı alınmıştır. Kongre sonrası cemiyetin idaresini üstlenmek için kurulan Merkez (Erzurum) Heyet-i Âmile Meclisi'ni oluşturmak için seçimler yapılmış Hüseyin Avni Bey de 21 oy alarak aza seçilmiştir[111]. Cemiyetin Erzurum Şubesi'nin almış olduğu bu kararlar göz önüne alındığında, Doğu Anadolu halkının, buraların Ermenistan'a bırakılması halinde

---

[106] Makbule Sarıkaya, *a. g. m.*, s. 620.
[107] Haluk Selvi, *a. g. e.*, s. 81.
[108] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum*…, s. 107
[109] *TİTE,* K333G39B39001, K333G39B39-3001, K333G39B39-2001, K333G39B39-1001.(17 Haziran 1335/1919)
[110] Haluk Selvi, *a. g. e,* s. 83.
[111] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum*…s. 103-105.

İslam ahalisinin toptan yok edileceğini bildiği için, yalnız savaşı kazanan devletlerin insafına bakmayıp vuruşmayı göze aldığını göstermektedir[112].

Vilayet kongresi heyetinin bir başka faaliyeti ise Erzurum vilayetinin Osmanlı camiasından ayrılacağına dair çıkan söylentiler karşısında Erzurum Vilayeti Kongre Heyeti adına Damat Ferit Paşa'ya, tarih boyunca Erzurum'un bir Osmanlı vilayeti olduğunu, bu sebeple Osmanlı camiasından ayrılmasının adaletle örtüşmeyeceğini belirten 23 Haziran 1919 tarihli bir yazı kaleme almalarıdır[113].

2. Erzurum Kongresi

Ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü hâl payitahtın uzak yerlerinde, özellikle birçok devletin çıkarlarının ortak noktası olduğu doğuda, halka daha da etki ediyordu. Mütareke sonrası silahsızlanma ve askeri birliklerin dağıtılması için doğudaki komutanlara baskı yapılması, Ermenilerin büyük Ermenistan hayaliyle doğudaki şehirlere askeri birlikler göndermesi, Kürt Teali Cemiyeti'nin doğuda bir Kürt devleti kurmak için İtilaf Devletleriyle anlaşması ve doğuda bunu uygulamak için harekete geçmesi ve son olarak İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve aynı akıbetin doğunun da başına geleceği endişesi, halkı büyük bir telaşa düşürmüş ve birlik olma zorunluluğu artık derinden hissedilmeye başlanmıştır. Devletin üzerine düşen görevleri yerine getirmemesi halkı düşmana karşı savunmasız bırakmış, bu nedenle halk kendi kurtuluşu için çareler aramaya başlamıştır. İşte bu sebeplerledir ki Erzurum'un tüm kazalarını kapsayacak bir kongrenin yapılması kaçınılmaz olmuştur.

a. Erzurum Kongresi'ne Hazırlık ve Kongre'nin Açılışı

Tehlikeler büyüyüp yaklaştıkça, her bölgenin kendi başına hareketinin yeterli olamayacağı gerçeği açıkça meydana çıkıyor, her bölgedeki sivil-asker işbirliği gibi farklı bölgelerdeki gayretlerin de birleştirilerek milli birliğe doğru gidilmesi zorunluluğu kendini kuvvetle hissettiriyordu. Trabzonlular millî mücadele bayrağını açtıkları ilk günden beri bu zorunluluğu duymakta ve ilk aşama olarak

[112] Nuri Yavuz- Leyla Kılınçkaya, "Millî Mücadele'nin Başlarında Doğu Anadolu'daki Cemiyetler Ve Birbirleriyle İlişkileri", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s. 284.
[113] *TİTE,* K31G143B143001.

doğu illeriyle hareket birliğini sağlamaya çalışmakta ve bu konuda özellikle Erzurumlu komşularına başvurmakta idiler[114].

Erzurum da Millî Mücadele için hazırlıklar yapılan vilayetlerden idi. Fakat ordu birliklerinin müzakere gereği Erzurum'u boşaltıp gitmelerinden büyük endişe duyulmaktaydı. Bu endişelere, Erzurum'a atanan Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ile derhal iletişime geçerek son verdi. Cemiyet idarecileriyle görüşen Kazım Karabekir Paşa, onlara silahların bırakılmayacağı, askerin dağıtılmayacağı ve halkın göç etme düşüncesini bırakması gerektiğini söylemiş ve onlara teminat vermiştir[115].

Böylece askeri desteği de sağlayan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Erzurumlular, millî gücü kuvvetlendirmek için tek başlarına değil, topyekûn hareketin şart olduğunu ve milli birliği sergilemenin lüzumunu anlayarak bir kongre düzenlemeyi uygun gördüler. Böylece Türk Millî Mücadelesi'nde, milli birliğe gidişin ilk adımı atılarak Trabzonlulara telgraflar çekilerek kongrenin zamanı, yeri ve esasları belirlendi[116].

Paris Sulh Konferansı'ndan sonra İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ile millet, devletten ümidini tamamen kesmiş artık kaderlerinin kendi ellerinde olduğunu acı bir şekilde anlamışlardı. Bu da milli birlik için kongrenin zorunluluğunu daha da hissettirmiştir. Buna bağlı olarak Erzurum Kongresi tarihine Trabzonlularla yapılan görüşmeler neticesinde 10 Temmuz 1919 olarak karar verildi.

IX. Ordu müfettişliği göreviyle Samsun'a çıkan ve 3 Temmuz'da Erzurum'a varan Mustafa Kemal Paşa da en başından itibaren halkın teşkilatlanmasını gerekli görmüştür. Bu bağlamda teşkilatlanmanın daha yoğun olduğu doğu bölgesi Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmiş, bu sebeple Erzurum'a varmadan önce Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin faaliyetleri hakkında bilgi almak için bölgede bulunan Kazım Karabekir Paşa'ya telgraf

[114] Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 57.
[115] Kazım Karabekir, *a. g. e*, s. 23.
[116] Mahmut Goloğlu, *a. g. e*, s. 58.

çekmişti[117]. Erzurum'da bir kongre toplanması kararı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişi İstanbul Hükümeti'ni ve Padişah'ı rahatsız etmiş 7-8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılma emrine uymaması üzerine İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı ordu komutanlığından azlini açıklamıştı [118] . Aynı günün gecesi, Mustafa Kemal Paşa da sadece ordu komutanlığından değil askerlik mesleğinden de ayrıldığını ve "*sine-i millete iltica*" ettiğini açıkladı ve bu durumu Erzurum'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesi'ne bildirdi[119].

Millî Mücadele başlangıcında bazı çevrelerin kendi çıkarları veya milli kurtuluşa karşı olan kurum ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'ya daha en başından muhalefet ederken, Hüseyin Avni Bey ve onun gibi düşünen cemiyetten arkadaşları, hiçbir ünvan ve yetkisi kalmayan Mustafa Kemal Paşa'ya askerlikten istifa ettiği ve bir birey olarak millete döndüğü andan itibaren ona sahip çıkmış, cemiyet tarafından kurulan Heyet-i Fa'ale'nin başına geçmesi için O'nu toplanacak olan kongreye davet etmişler, böylece ona yetki vererek doğu bölgesinde siyasi bir güç elde etmesini sağlayarak Millî Mücadele'yi başlatmasına önayak olmuş ve liderlik yolunu açmışlardır[120].

23 Temmuz 1919 Çarşamba günü açılan Erzurum Kongresi'nin [121] ilk gününde Vilâyat Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hoca Raif Efendi, kongreyi açarken cemiyetin niçin ve nasıl kurulduğunu anlattı. Erzurum'dan 24,

---

[117] Mazhar Müfit Kansu, *a. g. e,* C. 1, s. 12.

[118] M. Tayyip Gökbilginden, *Millî Mücadele Başlarken,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 153.

[119] *TİTE,* K18G80B80001. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik mesleğinden ayrılmasından ve açıkça millî mücadele yoluna girmesinden dolayı Mustafa Kemal Paşa İstanbul Divan-ı Harp kararı ile idama mahkûm edilmiş, 11 Nisan 1920 tarihinde Dürrizade'nin fetvasıyla katlinin uygun olacağı duyurulmuş olduğundan resminin gazetelerde yayınlanması ve adının yanına "Paşa" unvanının yazılması İstanbul Hükümetince yasaklanmıştır. Hülya Baykal, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. IV, Mart 1988, S. II, s. 472-473.

[120] *TİTE*, K333G36B36001, M. Kemal Atatürk, *Nutuk,* TTK Basımevi, C. 1, Ankara 2010, s. 84- 86.

[121] Kongrenin açılışı 10 Temmuz olarak kararlaştırılmasına rağmen açılışın 23 Temmuz'a ertelenmesinde İngiliz Hariciye Nazırı Lord Gürzon'un yeğeni olan Kolonel Ravlenson'un 9 Temmuz günü iki mangadan fazla askerle Erzurum'a gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmesi etkili olmuştur. Paşa ile aralarında geçen konuşmada Kolonel toplanacak olan kongreyi şiddete başvurarak dağıtacaklarını söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bu tehdide boyun eğmeyerek milletin kararının ne zorluk olursa olsun tatbik edileceğini belirtmesi ve kararlı duruşu ile Kolonel'in beklediği sonucu almadan Paşa'nın yanından ayrılmasına sebep olmuştu. Alınması gereken güvenlik tedbirleri sebebi ile kongre 23 Temmuz'a ertelendi. Mazhar Müfit Kansu, *a. g. e.,* s. 43-47.

Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2 olmak üzere toplam 56 delegenin katıldığı Kongre, İkinci Meşrutiyetin eski takvime göre ilanının 11. yıldönümü olan 10 Temmuz'da açılacaktı, ancak bazı delegelerin gecikmesi üzerine Meşrutiyetin yeni takvime göre ilanı yıldönümünde açılabildi[122]. Hüseyin Avni Bey de kongreye Erzurum ili Beyazıt ilçesi delegesi olarak katıldı[123].

Kongrenin ilk günü Mustafa Kemal [Paşa]'nın [124] başkan seçilip seçilmeyeceği, istifa etmesine rağmen askeri üniformasını giymeye devam etmesi ve ittihatçılarla bağlantısının olup olmadığı gibi konularda muhalefet edilmişti. Ancak burada muhalefeti yapan Karadeniz bölgesinden gelen delegeler olmuş[125], Hüseyin Avni Bey, Erzurum Kongresi beyannamesine imza atmasından da anlaşılacağı üzere, Mustafa Kemal [Paşa]'yı Erzurum Kongresi'nde destekleyenlerden biri olmuştur.

b. Erzurum Kongresi ve Hüseyin Avni Bey

Kongrenin ilk günü olan 23 Temmuz 1919' da birinci içtimada Mustafa Kemal [Paşa] başkan seçildikten sonra, farklı konularla ilgili, nizamname, matbuat, maliye ve belgeleri inceleme encümenleri seçildi[126]. Kongrenin ilk gününde Beyazıd temsilcisi Hüseyin Avni Bey de Matbuat komisyonuna seçildi[127].

Hüseyin Avni Bey, kongre süresince aktif olarak yer almamakla birlikte hassas olduğu konularda zaman zaman söz alarak fikirlerini beyan etmiştir. Buna bağlı olarak 26 Temmuz 1919 tarihinde sunulan raporun hazırlanmasında görev almıştır. Bu raporda Şark Meselesi'nin tarihi sürecinden ve Rusların ve daha sonra Avrupalı devletlerin çıkarları gereği eskiden beri bir Ermeni Yurdu'nun tesis edilmesi için gösterdikleri çabalardan bahsetmiştir. Türk milletine zaferin,

---

[122] Mustafa Bostancı, "Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 2, Ocak – Haziran 2015, s. 190. Erzurum Kongresi hakkında bilgi için ayrıca bkz: Fahrettin Kırzıoğlu, M. *Kemal Paşa- Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920),* TTK Basımevi, Ankara 1991.

[123] Cevat Dursunoğlu, *a. g. e,* s. 90

[124] İstanbul Hükümeti'nce Paşa ünvanının kullanılmasının yasaklanmasından sonra dönemin kaynaklarında Mustafa Kemal Paşa, "Mustafa Kemal" olarak geçmektedir.

[125] Mahmut Goloğlu, *a. g. e,* s. 89-94.

[126] Haluk Selvi, *a. g. e,* s. 110

[127] Bu encümende yer alan diğer delegeler, Erzurum merkez delegeleri Rauf Bey Hoca Raif Efendi, Trabzon Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, Giresun delegesi Ali Naci Beylerdir. Komisyon başkanlığına Rauf Bey getirildi. (Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi…,* s. 91.)

vatanperverlerin bir araya geldiklerinde kazanılacağı eklemiş ve kongrede üzerinde durulması gereken konuları maddeler halinde şöyle izah etmiştir:

1. Vilâyat-ı Şarkiye ve Trabzon vilayeti ve Canik Sancağı, gayrikabili infikâk ve Camia'i Osmaniye'nin bir rüknü olmak üzere, bir küll teşkil etmesi ve bu noktayı temin edecek esasların tayin ve tespit edilmesi

2. Her ne suretle olursa olsun, bir Ermeni ve Rum istilasını kıracak vaziyet ahzı.

3. Vahdet ve istiklâlimizi muhill herhangi bir sureti tesviyeye karşı müttehiden mukavemet.

4. Hükümet-i Osmaniye'nin inhilaline mümâna'at ve bu hususta umum Anadolu ve Rumeli ile tevhidi harekât ve bu suretle, hilafet-i mu'azzama-i İslamiyye'nin temini masûniyeti.

5. Kafkasya'da ırk ve dindaşlarımızın mukadderatı ile yakından alakadar bulunmak.

6. Hükümet-i Osmaniye, bir tazyiki düveli karşısında buraları terk ve ihmal etmek ıztırârında bulunduğu anlaşıldığı takdirde, alınacak idari, siyasi, askeri vaziyetlerin tayin ve tespiti.

7. Herhangi bir vaziyette, muhacerete katiyen meydan vermemek için tedbir ve karar ittihazı.

8. Vilâyat-ı mebhûsenin herhangi bir noktasında, bir nümâyişi asker icrası halinde, müttehiden mukabele ve mukavemet eylemek.

9. Yedi vilayetin nasıl yekdiğerinden gayrimünfek bir küll teşkil ettiğini ve buralardaki Hukuk-ı İslamiyye'nin istikrar ve şümûlünün, hiçbir suretle kaabili izâle olmadığına, (teşkilatımızın) efkâri umumiye-i cihana karşı izhâr ve iblâğ eylemek.

10. *Teşkilatımızın, bu tasavvuratı sâhai imkâna çıkarabilecek bir hale ifrâğı.*

Beşinci maddeyi terhis olduktan sonra bir süre Nahçivan ve Kafkaslarda kalarak burada kurulan ilk millî mücadele teşkilatlarının hukuk işlerine bakan Hüseyin Avni Bey, bölgedeki Ermeni ve Gürcü katliamlarına şahit olduğundan Kafkas bölgesindeki milletlere yardım edilmesi, bölgenin unutulmaması ve sınırlar

içinde yer alması gerektiğinden ve güçlü devletlerin Kafkas siyasetini yerinde görerek bölgedeki Türkler ve Kürtlerin çektiği sıkıntıları yakından tecrübe ettiği için özellikle yer verilmesini istemiştir. [128].

Kongre devam ettiği sırada milletin kaderini belirleyecek olan kararların alınmasının arifesinde önemli meseleler meydana gelmişti. İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal [Paşa]'yı ve kongreye katılanları âsi ilan etmiş, Mustafa Kemal [Paşa] ile arkadaşlarının tutuklanmasını istemiştir. Bu durum Erzurum Kongresi'nde de gündeme gelmiş ve 26 Temmuz Cumartesi günü Hüseyin Avni Bey bu konu ile ilgili kongrede heyecanlı ve tatmin edici bir konuşma yapmıştır[129]. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bu kararı alması üzerine kongrenin buna karşı hareket tavrını süratle belirtmenin gerektiğini müdafaa etmiştir[130].

27 Temmuz Pazar günü yapılan toplantıda Ermeni ve Rumlar adına, Doğu Anadolu'dan alınmak istenen yerleri koruma ve ülke bütünlüğü sağlamak ve ülkenin istiklâli aleyhindeki davranışlara ve yerli halkın muhaceret mecburiyeti ihtimaline karşı alınması gereken tedbirler hakkında mümessiller, 13 pusula yazıp imzalamışlardır. Bu mümessiller arasında Hüseyin Avni Bey'in kendi el yazısı ile yazdığı pusulası da yer almıştır[131].

28 Temmuz pazartesi günü beşinci içtimada ise Hüseyin Avni Bey'in de yer aldığı dokuz mümessilin imzaladığı takrirde; Van ve Bitlis vilayetlerinden gelecek vekillerin yeterli gelmeyeceği teşkilata fiilen katılmaları için bir heyetin bölgeye gitmesi gerektiğini belirtmiş ve bu takrir 29 Temmuz'da Nizamname Encümeni'ne havale edilmesi takarrür edilmişti[132].

5 Ağustos Salı günü yapılan toplantıda ise Hüseyin Avni Bey beyannamede neşredilmesine rağmen [133] Elviye-i Selase ile ilgili herhangi bir uygulamanın

---

[128] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum…* s. 48-52.
[129] Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi…*, s. 97.
[130] Mazhar Müfit Kansu, *a. g. e.*, s. 95.
[131] Pusulanın içeriği şöyledir: "Sıfat ve Hâkimiyeti Osmaniye'mizi muhill, herhangi bir ecnebi işgal ve idaresine, kat'iyyen meydan verilmeyecektir."*ATASE,* Dosya ATAZB, 5-6ar.
[132] *ATASE,* dosya ATAZB, 5-7 ad.
[133] Hüseyin Avni Bey 26 Temmuz 1919'da hazırlanmasında görev aldığı kongrenin esasları ve görüşülmesi gereken konularda 5. Maddede Elviye-i Selâse'ye yer verilmesine rağmen üzerinin kurşun

yapılmadığını belirterek Osmanlı Kuvvetleri'nin çekilmek zorunda kaldığı bu bölgede, bulunduğu vazifeler esnasında, Gürcü ve Ermenilerin katliam ve işgallerine şahit olmuş ve belirsizlikler içinde kaderine terk edilen bu kadim Türk yurduna dikkat çekmek istemiş ve ivedilikle fiiliyata geçilmesi gerektiği üzerinde durmuştur[134].

Erzurum Kongresi, tüzük gereğince Kongrenin son günü olan 7 Ağustos'ta Kongre Genel Kurulu'nca bir Heyet-i Temsiliye seçmiş ve reisliğine Mustafa Kemal [Paşa] getirilmişti[135]. Yine tüzük gereğince cemiyetin ismi değiştirilmiş Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alarak İstanbul'daki merkezle bir ilişkisi kalmamıştır[136]. Bu karar 14 Ağustos [1]335 (1919) tarihinde kazalardaki cemiyet teşkilatlanmalarında tek gaye etrafında toplanmak adına alınan bir karar olarak bildirilmiştir[137].

23 Temmuz'da başlayan Erzurum Kongresi'nde 7 Ağustos'a kadar şiddetli tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalar neticesinde, Türk vatanının dört bir yandan düşman işgaline uğraması, Türk Milleti'nin katliama tabi tutulması ve başta muhacir namı altında getirilip Anadolu'da Rum nüfusu artırmak için yerleştirilen Rumlara karşı tedbir alınmasına dair Türk tarihine Erzurum Kongresi Kararları olarak geçen 7 Ağustos 1335 (1919) tarihli bir beyanname kaleme alınmıştır. İmzalayanların âsi ilan edilme riskine rağmen kongreye katılan 63 kişiden, Beyazıd mümessili Hüseyin Avni Bey de dâhil olmak üzere 45 mümessil bu beyannameyi imzalamıştır[138]. Beyanname maddelerinden de görüldüğü gibi Erzurum Kongresi'nin amacı, sadece Doğu bölgesinin bütünlüğü değil, 30 Ekim 1918'deki sınırlarıyla "Vatanın Bütünlüğü" idi. Bilhassa altı çizilen bağımsızlık ise, bütün Türk milletini kapsamakta idi. Bu gayenin ilk adımı, Erzurum Kongresi'nde atıldı. Erzurum Kongresi dağıldıktan sonra Mustafa Kemal [Paşa], Temsil Heyeti Reisi sıfatiyle, cemiyetin teşkilatını yaymak ve kökleştirmek için, Şark Vilayetlerinde tanıdığı aşiret reisleri ile nüfuzlu kimselerle

---

kalemle çizilip müzakerelere dâhil edilmemesine tepki vermiştir. Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum*…, C. 3, s. 51.

[134] *ATASE*, Dosya ATAZB, 5-13aa.

[135] Mustafa Bostancı, *a. g. m.*, s. 195.

[136] Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 100.

[137] *TİTE*, K31G145B145001

[138] *TİTE*, K17G27B27001, K323G5B5001, K323G5B5-1001.

muhaberede bulundu. Onların kendisine olan sevgi ve güvenlerine dayanarak Millî Mücadele hazırlıkları için, onlara görevler verildi. Kongre Bildirisi, yurdun her tarafına dağıtıldı. Kurulacak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğü, çoğaltılıp yayınlandı[139].

Türk İstiklâl Savaşı'nın yol haritası niteliğinde olan Amasya Genelgesi ile başlayan millî mücadele hareketi, Erzurum Kongresi ile teşkilatlanmaya başlamıştır. İstanbul Hükümeti'nin vatanı koruma ve istiklâli elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacağı hususu açıkça dile getirilmiş ve milli meclisin derhal toplanması istenmiştir. Ayrıca ilk defa milli sınırlardan söz edilerek, Türkiye'nin yeni sınırları Misâk-ı Millî'den önce tespit ve ilan edilerek Misâk-ı Millî'ye ışık tutulmuş, milli bağımsızlık prensibinin esas alındığı ortaya konmuş, yeni Türk Devletinin temelleri atılmıştır. Erzurum Kongresi, oluşturduğu yeni yapıyla Doğu Anadolu'daki direniş teşkilatlarını birleştirerek daha sağlam adımlarla burada tek bir cemiyet ve tek bir heyetin faaliyet göstermesini temin etmiştir. Kongre, toplanış şekli kuruluşu bakımından mahalli karakterli olmakla beraber ilân ettiği prensipler tamamen umumi ve milli mahiyettedir ve özellikle teşkilatlanma tarzıyla vatanın bütününe örnek teşkil etmiştir. Diğer bir ifadeyle Erzurum Kongresi teşkilat açısından mahalli, getirdiği siyasi esaslar ve ortaya çıkardığı neticeler itibariyle milli karakterlidir. Bunda Mustafa Kemal [Paşa]'ın kongreye başkan seçilmesi etkili olmuştur[140]. Erzurum, fikrin ideale, idealin harekete dönüşmesine vesile olarak Türk Milli demokrasisinin doğumunu müjdelemiştir[141]. Sonuç olarak Millî Mücadele tarihinin birliğe gidiş yolundaki ilk ve önemli adımı, bu kongre ile atılmıştır[142].

Hüseyin Avni Bey, daha önce de ifade edildiği gibi Düvel-i Muazzama'ya, İstanbul Hükümeti'nin tüm engelleme çalışmalarına ve katılanları âsi ilan etmesine rağmen açılan ve böylece Millî Mücadele'nin teşkilatlanma sürecini başlatan Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerden biri olmuştur. Kongre sonrası yayınlanan

---

[139] Coşkun Alptekin, "Erzurum Kongresi", *Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi,* C. 1, S. 1, s. 45.
[140] Mustafa Bostancı, *a. g. m*, s. 201.
[141] Baktıgül Kalembekova, "Milli İradenin Oluşumunda Erzurum Kongresi*", 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu,* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s. 298.
[142] Coşkun Alptekin, *a. g. m*, s. 46.

kararların altına da imzasını atarak Millî Mücadele'nin temelli olan bu olayda yerini almıştır[143].

Erzurum halkı ve cemiyet ileri gelenleri, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal [Paşa]'yı Heyet-i Temsiliye Reisi seçerek siyasi yetkiler vermekle kalmayıp, O'na sahip çıkarak Erzurum nüfusuna geçmesi için ricada bulundukları bir mektup göndermişlerdir[144]. Böylece Mustafa Kemal [Paşa]'nın liderliğine giden yolda Erzurum Kongresi ilk adım olmuş ve Hüseyin Avni Bey de bu adımın atılmasına katkıda bulunmuştur.

3. Erzurum Kongresi Sonrası gelişmeler

a. Sivas Kongresi'ne Cemiyetten Tepki

Mondros Mütarekesi, tüm yurdu İtilaf Devletleri'nin işgaline açık hale getirmiş ve İstanbul Hükümeti milleti Düvel-i Muazzama karşısında yalnız bırakmıştı. Bu sebeplerle vatan savunmasında yalnız kalan millet tüm yurdun düşman işgalinden kurtulamayacağı ümitsizliğine kapılarak bölgesel direniş hareketlerine başlamış, bu bağlamda hemen hemen her bölgede müdafaa-i milliye cemiyetleri kurulmuştur. İşgalden bölge bölge kurtulma fikri cemiyetlerin faaliyetlerini de şekillendirmiştir. Hüseyin Avni Bey ve bağlı olduğu Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi de bölgesel direniş fikrini benimsemiş, düzenlediği kongrelerle kurtuluş çareleri aramıştır. Ancak Mustafa Kemal [Paşa]'nın Erzurum Kongresi'ne katılmasıyla, halkı millî mücadele fikrine alıştırmaya çalışmış ve bu fikrini Sivas Kongresi'nde uygulama fırsatı bulmuştur. Amasya Genelgesi'nde, Sivas'ta 4 – 11 Eylül 1919 tarihleri arasında

---

[143] *TİTE,* K17G27B27-a001.

[144] *ATASE,* Dosya ATAZB, 23-51. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bu temiz nüshada sadece Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Reisi Emekli Binbaşı Süleyman Bey'in mührü bulunmakla birlikte, Erzurum ve doğu vilayetlerinin ilk teşkilatlanma hakkında ayrıntılı çalışmalar ele alan Fahrettin Kırzıoğlu, Cevad Dursunoğlu'ndaki müsveddenin altındaki imzalar arasında Hüseyin Avni (ULAŞ) Bey'in de imzasının olduğunu ve sonradan buradan kasten silinmiş olduğunu belirtir. Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum,*…, C. 2, s. 284-285. Fahrettin Kırzıoğlu, *"Mustafa Kemal Paşa- Erzurum…"* s. 25

milli kongrenin yapılacağı kararı alınmış ve bu kongreye ülkenin her yerinden seçilecek olan delegeler davet edilmiştir[145].

Erzurum Kongresi'nde alınan kararların Sivas Kongresi'nde tüm yurdu kapsaması kararı alınmıştır. Buna göre Mazhar Müfit Kansu başkanlığındaki kurul gerekli düzenlemeleri yaparak[146] bütün cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş ve Erzurum'da kurulan Heyet-i Temsiliye'nin tüm yurdu temsil ettiğine dair kararlar alınmıştır[147]. Sivas Kongresi'nin 11 Eylül günü 8. oturumunda 16 kişilik Heyet-i Temsiliyesi, kuruluşu hakkındaki dilekçeyi Sivas Valiliği'ne vermişti. Cemiyetin yeni nizamnamesi Heyet-i Temsiliye'ye daha geniş yetkiler vermiş ve özellikle nizamnamenin dördüncü maddesi ülkede yeni bir otoritenin ortaya çıkışını göstermekte ve bu maddeye göre Heyet-i Temsiliye'ye kongre bitiminde bağımsız ve etkin davranma yetkisini de beraberinde getirmektedir[148].

Alınan bu kararlar üzerine Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkezi, Sivas Kongresi kararlarına muhalif kalmış ve bunu bir emr-i vâki[149] olarak değerlendirmiştir. Nitekim Sivas Kongresi sona ermeden Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal [Paşa]'nın tüzük değişikliği yapacağı, cemiyetin adının değiştirileceği yolundaki bir telgraf alındığında[150], Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkezi, Sivas Kongresi'nin buna hakkı olmadığını, Sivas'a gidenlerin sadece Heyet-i Temsiliye üyesi olduklarını, Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti büyük kongresini toplayıp tüzüğünde gerekli değişikliği yapmadıkça Sivas'ta bu tüzük değişikliğinin yapılmasına imkân görmediği cevabını vermiştir. Böyle olduğu halde Sivas Kongresi kararıyla cemiyetin adı Anadolu ve Rumeli

---

[145] Ayrıntılı bilgi için bkz: Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
[146] Mazhar Müfit Kansu, *a. g. e*., s. 220-225.
[147] Ayrıntılı bilgi için bkz: Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları,* TTK Yayınları, Ankara 1989.
[148] Maddeye göre "Eğer Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'nin baskıları neticesi ülkenin herhangi bir kısmını terk etmek mecburiyetinde kalırsa vatanı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal ve idare-i muvakkate teşekkül edecektir ve halen mevcut olan teşkilat ve kavanin-i Mevzua-ı Devlet-i Aliye'yi Osmaniye dairesinde tedvir-i umura devam edilecektir. Ve bilcümle mülki ve askeri rüesa ve memurin-i devlet iş bu idare-i muvakkateye tabi olacaktır." Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 150.
[149] Bu kararları emr-i vâki olarak değerlendirenler arasında Kazım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye Trabzon üyesi olmalarına rağmen Sivas Kongresi'nde hazır bulunmayan Servet ve İzzet Bey'dir. (Kazım Karabekir, *a. g. e.* s. 203, 245, 260-261, 270, 276-278.)
[150] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf Ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 118.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline getirilince, yine Erzurum merkezi, Sivas'ın Doğu Anadolu'yu ihmal ettiğinin Mustafa Kemal [Paşa]'ya ve Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesini kararlaştırmıştır. Hüseyin Avni Bey'in de içinde bulunduğu Erzurum'daki cemiyet idaresi merkezi, gıyaplarında verilen bu kararlara ve yapılan tüzük değişikliğine, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal [Paşa]'ya gönderdikleri telgrafla tepki göstermişlerdir[151].

Cemiyet ve Hüseyin Avni Bey Millî Mücadele gayesiyle oluşturulmaya çalışılan teşkilatlanmaya karşı olmamakla birlikte, dönemin şartlarına bağlı olarak topyekûn bir kurtuluşun sağlanamayacağı düşüncesi dolayısıyla bölgesel kurtuluşu öne çıkarmaya gayret etmekteydiler. Bu sebeple Erzurum'da bölgesel nitelikte alınan kararların Sivas'ta millî kimliğe kavuşturularak kabul edilmesiyle, Erzurum ve Doğu bölgesinin kurtuluşunun gecikeceği, Doğu'ya gereken ehemmiyet ve düşmandan kurtuluş için öncelik verilmeyeceği düşüncesi ile hareket edilmişti. Ayrıca Mustafa Kemal [Paşa]'nın, cemiyetin ve Heyet-i Temsiliye tüzüğünün yetkisi dışında kararlar alması, Sivas Kongresi'nde alınan kararlara tepki gösterilmesine sebep olmuştu. Bu düşünce ve endişe ile Mustafa Kemal [Paşa]'ya olan güven sarsılmaya başlamış ve Sivas'tan gönderilen beyanname, genelge ve yönetmelikler[152] Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezince bir süre göz ardı edilmiştir

Bu durum Heyet-i Temsiliye Mustafa Kemal [Paşa]'nın millî birliği sağlamak için yaptığı faaliyetlerini yavaşlatmasına rağmen, Büyük Millet Meclisi'nin açılması, topyekûn kurtuluş düşüncesinin vücut bulmasını sağlamış ve ülkenin vatansever evlatlarını tek çatı altında toplamıştır.

b. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Hüseyin Avni

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanma kararı, İstanbul Hükümeti temsilcisi olan Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal [Paşa] ve çalışma arkadaşları Rauf Bey ve Bekir Sami Beyler arasında 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında yapılan görüşmelerde alınan kararlardan biri idi. Görüşme

[151] Şerafettin Turan, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975, s. 156-157.
[152] *Atatürk'ün Tamim*…, s. 129, 142-144.

sonucunda alınana kararlardan seçim meselesinin uygulamaya konularak Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yeniden açılmasına girişilmesi, Anadolu'nun ortasında doğan millî hareket resmen İstanbul Hükümeti tarafından tanınmıştı. Alınan karara göre ülkede derhal seçim çalışmaları başlamıştı[153].

Hüseyin Avni Bey, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Erzurum mebusu seçilene kadar[154] Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idare heyetinde kalmış 14 Ekim'e kadar yapılan içtima ve kararlarda imzası yer almıştır[155]. Bu dönemde Mustafa Kemal [Paşa] ile bilgilendirme adına yapılan telgraf görüşmelerinde bulunmuştur[156]. 12 Ocak'ta açılan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Hüseyin Avni Bey'in kabul mazbatası ve mebusluğu, 9. içtimada 9 Şubat 1336 (1920) tarihinde kabul edildi[157]. Meclis 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline kadar olan süreçte faaliyet göstermiştir. Bu süreçte Hüseyin Avni Bey, iki tanesi diğer mebuslarla birlikte olmak üzere üç takrir vermiştir. Meclisin muntazam olarak toplanması ve devamlılığının sağlanması hakkında iç nizamnameye bir maddenin eklenmesini istediği takriri kendisi vermiştir[158]. Öğretmen maaşlarının verilebilmesi için Maliye Nezareti bütçesinin arttırılmasına dair 33 mebusla beraber bir takrir[159] ve ayrıca Lazistan'dan mebus seçilen Osman Nuri Bey'in mebusluğu hakkında seçimlerde yolsuzluk yapıldığına dair gelen şikâyetler üzerine Hüseyin Avni Bey bu durumun araştırılması için üç mebusla beraber yine bir takrir vermiştir[160]. Hüseyin Avni Bey mecliste yoğun bir etkinlik ve nüfuz gösterememekle birlikte, milli sınırları belirleyen bir ahidnamenin hazırlanmasını ve hem saltanatın hem İtilaf Devletleri'nin

---

[153] Amasya Görüşmelerinin içeriği ise Sivas Kongresi'nde belirlenmiş. İstanbul Hükümeti'nin düşürülmesi ve meclisin derhal İstanbul dışında Anadolu'nun güvenli bir yerinde toplanması kararı Amasya Görüşmelerinde Mustafa Kemal [Paşa] tarafından Salih Paşa'ya iletilmiştir. Bu görüşme de üçü açık ve imzalı, ikisi gizli ve imzasız olmak üzere beş protokol imzalandı. Ahmet Halaçoğlu, "Amasya Protokolü ve İstanbul Hükümetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 15 Mart 1999, S. 43, s. 229-231.

[154] Taha Niyazi Karaca, *a. g. e.,* s. 295.

[155] Fahrettin Kırzıoğlu, "Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi Karar Defteri'ndeki Kararların Suretleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 5, s. 155.

[156] Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler,* Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969, s. 28-29, 36.

[157] *Osmanlı Meclis-i Mebusan ZC,* İ. 8, 9 Şubat 1336 (1920), c. 1, s. 69.

[158] *Osmanlı Meclis-i Mebusan ZC,* İ. 13, 23 Şubat 1336 (1920) c. 1, s. 192.

[159] *Osmanlı Meclis-i Mebusan ZC,* 4. Dönem, İ. 15, 28 Şubat 1336 (1920), c. 2, s. 249-250.

[160] Osmanlı *Meclis-i Mebusan ZC,* 4. Dönem, İ. 9, 12 Şubat 1336 (1920), c. 1, s. 93. Maraş'ta meydana gelen benzer mesele için bkz: *Osmanlı Meclis-i Mebusan ZC,* 4. Dönem, İ: 18, 4 Mart 1336 (1920), c. 1, s. 320.

tüm baskılarına rağmen dünyaya duyurulmasını sağlayarak önemli bir görev üstlenen mecliste görev almış ve millete karşı olan sorumluluklarını ahidnameye imzasını atarak yerine getirmiştir. 28 Ocak 1336 (1920) tarihinde Meclis-i Mebusan tarafından görüşülüp karara bağlanan Misâk-ı Millî maddeleri 17 Şubat 1336 (1920) tarihinde Edirne Mebusu Şeref Bey'in takriri ile kamuoyuna sunulmuştur.[161]

Ahd-ı Millî Beyannamesi Sureti

Osmanlı Meclis-i Mebusan azaları istiklâl-i Devlet ve istikbal-i Milletin, haklı ve devamlı bir sulha nailiyyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i azamisini mutazammın olan esasat-ı atiyyeye tamami-i riayetle mümkün-üttemin olduğunu ve esasat-ı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı Saltanat ve Cemiyyetinin devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir:

Birinci Madde — Devlet-i Osmaniyyenin münhasıran Arap ekseriyyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri araya tevfikan tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dâhil ve haricinde dinen, örfen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuk-u ırkiyye ve içtimaiyyeleriyle şerait-i muhitiyyelerine tamamiyle riayetkâr, Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın Heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

İkinci Madde — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âra-yı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selâse için îedel-icap tekrar serbestçe âra-yı müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde — Türkiye sulhune talik edilen Garbi Trakya vaz'iyyet-i hukukiyyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri araya tebaan vaki olmalıdır.

Dördüncü Madde — Makam-ı Hilafet-i İslamiyye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükümet- i Osmaniyye olan İstanbul Şehriyle Marmara Denizinin emniyyeti her

[161] *MM ZC*, 4. Dönem, İ. 11, 17 Şubat 1336 (1920) c. 2, s. 143. Ayrıca bkz: Ali Güler, *Türk'ün Unutulan Yemini Misâk-ı Millî*, Halk Kitabevi, İstanbul 2015. Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet (Millî Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010. Cengiz Sunay, *Son Karar: Misâk-ı Millî,* Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2007.

türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakaiat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bil-umum alakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Beşinci Madde — Düvel-i İtilafiyece ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiyye dairesinde ekalîyyetler hukuku - memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyyesiyle – tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Altıncı Madde — Millî ve iktisadî inkişafatımız daire-i imkâna girmek ve daha asri bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umur a muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişaf atımızda istiklâl ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssül-esas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.

28 Kânunusani 1336[162]

20 Kasım tarihinde birinin Kürtleri, diğerinin Ermenileri temsil ettiği söylenen Şerif ve Bogos Nubar Paşalar aralarında Paris'te bir anlaşma imzalamışlar Ermenilerle Kürtlerin kardeş olarak ortak çıkarlara sahip olduğunu, dolayısıyla mandater bir devletin idaresinde bir Kürt-Ermeni Devleti'nin kurulmasını talep etmişlerdir. Mecliste ise bu mesele üç ay sonra 20 Şubat'ta gündeme gelebilmiştir. Bunun sebebi Mart 1920 ortalarında tekrar toplanması muhtemel olan barış konferansına bir mesaj olarak görülebilir[163]. Türk- Kürt meselesi, Şerif Paşa ve Nobar Paşa'nın Kürt- Ermeni kavimlerinin kardeş olduğuna ve Türk zulmünden kurtarılması gerektiğine dair verdikleri demeçler 20 Şubat'ta toplanan meclisin gündemini oluşturmuştu. Doğuda büyüyüp yetişmesi ve yine doğuda görev alması dolayısıyla Kürt halkını yakından tanıyan Hüseyin Avni Bey bu konuda Ermeni ve Kürtlerin kat'iyyen kardeş olamayacağını Müslümanlık dolayısıyla Kürtlerle Türklerin kardeş olduğunu, aksine harp halinde olduklarını Ermeni hâkimiyeti olan bölgelerde kırım yapılırken ırk değil, dine göre insanları katlettiklerini söyleyerek Türk- Kürt kardeşliğini vurgulamıştır. Ancak kullandığı "*Kürtlerle Ermeniler*

[162] *Osmanlı Meclis-i Mebusan ZC,* 4. Dönem, İ. 11, 17 Şubat 1336 (1920) c. 2, s. 144-145.
[163] Pelin Böke, *Son Osmanlı Meclisi'nin Son Günleri,* Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 126.

birbirlerinin kanını içer" tabiri yanlış anlaşılmış ve mecliste tartışmaya sebep olmuştur[164].

Vilâyat-ı Şarkiye meselesi hakkında Ayan âzasından Seyyit Abdülkadir Efendi'nin 'Jurnal Doryan' gazetesine verdiği Ermenilerin Vilâyat-ı Şarkiye'de hak talep etmesi üzerine buranın ekseriyetle Kürt olması ve Kürtlere verilmesi gerektiğini ve buranın Kürt yönetiminde bir muhtariyet olmasını talep ettiğini belirttiği beyanat Meclis-i Mebusan'da Vilâyat-ı Şarkiye mebusları arasında tepkiye sebep olmuştu. Bu bağlamda Celâlettin Arif Bey' in verdiği takrirde Hüseyin Avni Bey'in de imzası yer almakta ve Ayan âzasından Seyyit Abdülkadir Efendi'nin Ayan âzası sıfatı ile Kanun-u Esasi'nin kırk altıncı maddesine göre Zât-ı Hazret-i Padişâhiye ve vatanına sadakat ve Kanun-u Esasi'ye bağlı olacağına dair yemin ettiği halde bir kısım memleketin bölünmesini istemesinin ispat edilmesi dolayısıyla yemininden geri döndüğü ve Kanun-u Esasi'nin kırk sekizinci maddesine göre Ayan âzalığından düşürülmesi gerektiği ve buna göre muamelenin yapılmasını istedikleri takrir kabul edilmişti[165].

Düşman süngüsü altında özverili bir şekilde çalışarak Türk vatanının parçalanan topraklarını bir arada tutmak, milletin istikbalini güvence altına almak adına milli bir duruş sergileyen Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin faaliyetleri ve Anadolu'da gittikçe güçlenen Millî Mücadele hareketi İngilizleri rahatsız etmeye başlamıştı. Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra 13 Kasım'da Padişah'a, İstanbul Hükümeti'ne ve meclise baskı unsuru olarak İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan İtilaf donanması İstanbul'a gelmiş ve fiili bir işgal durumu yaratmıştı ancak İtilaf Devletleri buna resmiyet kazandırmamışlardı[166]. Bununla birlikte Meclisin milliyetçi duruşunu kırmak ve Anadolu'daki

[164] *Osmanlı Meclis-i Mebusan ZC*, 4. Dönem, İ. 14, 26 Şubat 1336 (1920) c. 1, s. 210-211.
[165] Bu takrir mecliste görüşüldükten sonra Âyan Meclisine gönderilmek üzere meclis kararı alınmıştır. *MM ZC*, 4. Dönem, İ. 17, 1 Mart 1336 (1920), c. 1, s. 301-302. Âyan Meclisi'nde Seyyit Abdülkadir Efendi gazetedeki beyanını red ve tekzip etmiş, böyle bir beyanda bulunmadığını ifade eden takriri mecliste kabul edilmiş ve bu konuda müzakereler sona ermiştir. *Osmanlı Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi*, 4. Dönem, İ. 19, 15 Mart 1336 (1920), s. 201.
[166] Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 11, S. 41, Ocak 2014, s. 19.

kıpırdanmaları durdurmak için İngiliz kuvvetleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etti[167].

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesinden sonra 18 Mart'ta içlerinde Hüseyin Avni Bey'in de yer aldığı mebuslar, görevlerini yerine getirmek için vaziyetin müsait olmadığını, mebusların masuniyet ve muafiyet hakkından yoksun bırakılması dolayısıyla irade-i milliye'nin engellendiğini belirttikleri ve Meclis-i Mebusan'ın umumi inikatlarının geciktirilmesine dair verdikleri takrir[168] kabul edilmiş ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. Kurtuluş çaresini İstanbul'da bulamayan mebuslar Anadolu'ya geçmek için harekete geçmişlerdir. Bu sıra da ise meclisin kapatılması, yeni bir meclisin açılması için meşru sebep oluşturmuş, Büyük Millet Meclisi'nin Anadolu'da açılmasının dayanak noktası olmuştur. Yeni milli bir meclisin açılması için harekete geçen Heyet-i Temsiliye Mustafa Kemal [Paşa] Millî Mücadele'yi başlatmak için dağılan meclisin mebuslarını Anadolu'ya davet etmiştir[169]. Bu davet üzerine Millî Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan Anadolu'ya geçen mebuslar arasında Hüseyin Avni Bey de yer almıştır[170].

---

[167] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. 2 Son Meşrutiyet (1919-1920), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 409.

[168] *Osmanlı Meclis-i Mebusan ZC,* 4. Dönem, İ: 24, 18 Mart 1336 (1920) c. 1, s. 496.

[169] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e,* C. 1, s. 582-585

[170] *Mes'uliyet Dergisi*, 17 Temmuz 1946, S. 1. Hüseyin Avni Bey derginin kapağında Birinci Meclis'in açılış gününü resmeden fotoğrafta işaretli zatın kendisi olduğunu belirtir. Bkz: Ek: 4. Ayrıca bkz: Muzaffer Taşyürek, *a. g. e.,* s. 179.

II. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE HÜSEYİN AVNİ BEY

I. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

A. MECLİSİN KURULUŞU VE İLK FİKİR AYRILIKLARI

1. Birinci Meclisin Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin başkentinin 16 Mart 1920'de işgal edilmesi ve meclisin çalışamaz hale gelmesi fiili olarak Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğünün 4. maddesinin uygulamaya geçirilmesi, bir başka deyişle cemiyetin yurt yönetimini üstlenmesi anlamını taşıyordu[171]. Bu şekilde Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal [Paşa] attığı her adımı hukuka dayandırarak kurulacak olan yeni meclise meşruiyet kazandırmaya çalıştı. Çünkü kazanılan meşruiyet ilerde, padişahın dinsel–geleneksel otoritesine karşı, Mustafa Kemal [Paşa]'nın millete dayalı otoritesinin kabul edilmesi sürecinde önemli bir rol üstlenecekti[172]. Bundan dolayı Mustafa Kemal [Paşa], kolordu kumandanları ve valiliklerle temasa geçerek, Ankara'da bir kurucu meclisin toplanmasına ve bu meclis üyelerinin seçiminde uygulanacak esaslara ilişkin görüşlerini kendilerine aktarmıştı. Buna göre Ankara'da toplanacak meclis, "Kurucu Meclis" adını taşıyacak, her livayı temsil eden beşer üye seçilecek, her parti, cemiyet ve zümre tarafından kurucu meclise aday gösterilebilecekti. Seçimlerin bir an önce tamamlanabilmesi için yalnızca liva, il idare ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri oy kullanma hakkına sahip olacaktı[173]. Ancak III. ve XV. Kolordu Kumandanları Kazım Karabekir Paşa ve Albay Selahattin Bey, kurucu meclis fikrine taraftar olmadıklarını belirttiler. Onlara göre kurucu meclis adı altında milletin aklının almayacağı bir meclis toplamak doğru değildir. Böyle bir meclise katılacak kimseler bulmak da güçtür. Bulunsa bile meclisin alacağı kararlar memlekette tatbik kabiliyeti bulamaz

[171] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet,* İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 82.
[172] Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 47.
[173] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet…*, s. 82.

ve uygulanamazdı. Bu sebeple Meclis-i Millî adıyla toplanması ve İstanbul Meclisinden kaçıp Ankara'ya gelenler ile meclisin toplanmasının ve eksikler için seçim yapılması uygun görüldü[174]. Bu sebeple Mustafa Kemal [Paşa] da "Meclis-i Müessesan (Kurucu Meclis)" terimi yerine "selâhiyet-i fevkaladeye haiz bir meclis" sıfatını kullanmıştır[175]. Konjonktürün gerektirdiği temkinlilik meclisin konumunun açıkça ifade edilmesine engel olmuş, bu da meclisin adı üzerinde tartışmalara sebep olmuştur. Daha sonra Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri'nin seçimlerine dair kanunla da "Büyük Millet Meclisi" ismi netleşmiş ve yasallaşmıştır[176].

Seçimin ardından 23 Nisan 1920'de yeni seçilen mebuslarla, Hüseyin Avni Bey'in de içinde bulunduğu İstanbul Meclis-i Mebusan'ından gelen mebusların katılımıyla Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı[177].

Birinci dönem Büyük Millet Meclisi kendini bir ihtilal organı olarak ilan etmişti. Manevi şahsiyetinde başkumandanlığı muhafaza (yani İstiklal Savaşı'nı bilfiil) idare eden, millet ve memleketin alınyazısını elinde tutan, en üstün kudret olan milli hâkimiyeti kullanacak, rakip tanımayan tek meşru organdı. Fakat rakipsiz olması, yetkisinin hudutsuz olması demek değildi. Bu hudut kendi yaptığı kaideler ve bunlara kaynak olan gayesi idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu hususu her fırsatta belirtmiş ve kanunlar, beyanlar, nutuklar, takrirler gibi vesikalarla ilan etmiştir. Bu gaye şu suretle özetlenebilir: *Hilafet ve Saltanat'ı, vatan ve milleti, milli hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dâhilinde kurtarmak*[178].

---

[174] Rıza Nur, *İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923),* Örgün Yayınevi, İstanbul 2007, s. 17-18.

[175] Mustafa Kemal Paşa meclisin Kurucu Meclis olarak açılması isteğindeki amacını şöyle açıklar: "toplanacak meclise devletin yönetim biçimini değiştirme yetkisi verilmesini ilk anda sağlamaktı. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı gerektiği gibi açıklayamadığım için veyahut açıklamak istemediğim için halkın alışkın olmadığı bir tabirdir diye Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim." Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e.*, C. 1, s. 563.

[176] Hasan Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 34,36.

[177] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*…, s. 83.

[178] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938),* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 70-71. Ayrıca bkz: Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984.

Meclis'in açıldığı 23 Nisan 1920'den Mustafa Kemal [Paşa]'nın önderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulduğu 10 Mayıs 1921'e kadar geçen süre içinde TBMM rejiminin temelleri atılmış, Ankara Meclisi ve hükümeti millî hareketin tek meşru temsilcisi haline gelmiştir. Meclis'in 23 Nisan'da, en yaşlı üyesi Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey'in başkanlığında yapılan ilk toplantısının ardından 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal [Paşa], mütarekeden meclisin açılışına kadar olan süreci izah etti ve meclisin İstanbul Hükümeti ve padişahla iyi geçinme eğiliminde olması ve görüşme yapılmak istenmesi üzerine Mustafa Kemal [Paşa], Padişah'ın da ulusun bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğünü sağlamaya çalıştıklarını bildiğini belirtmiş, bir görüşme ayarlamanın yersiz olduğunu belirterek ülke yönetimini bir an evvel ele almak adına hükümet kurulmasına yönelik önergesini açıklamıştır[179]. Kuvvetler birliği esasına dayanan önerge, özetle, yasama ve yürütme yetkilerini meclisin elinde toplanması ve meclisten seçilmiş bir heyetin hükümet işlerine yürütmesini istiyor, Meclis başkanının, bu heyetinde başkanlığını üstlenmesi gereğine işaret ediyordu. Mustafa Kemal [Paşa], Padişah'ın İstanbul'da esir olduğunu, bu nedenle İstanbul'la ilişkiye girmenin hiçbir yararı olmadığını belirterek, ülkenin yazgısına bütünüyle el konması gerektiğini sözlerine ekliyordu. Aynı gün ayrı ayrı yapılan iki seçim sonucunda Mustafa Kemal [Paşa] kullanılan 120 oyun 110'unu alarak Meclis Reisi, Celâlettin Arif Bey ise 109 oyla ikinci Reis seçildi[180].

Meclis, hükümet üyelerini kendi içinden seçtiği "Meclis Hükümeti" şeklinde teşkilatlanmıştı. Yani meclis, hükümet üyelerini kendi içinden kendisi seçmekte idi. Büyük kumandanlar, sefirler, bir kısım büyük memurlar aynı zamanda meclis üyesi idirler. Yargı yetkisinin bir kısmı İstiklâl Mahkemeleri yoluyla, tamamı ise herhangi bir mahkemeden verilmiş herhangi bir kararı bozmak ve yeniden hüküm vermek yetkisiyle doğrudan doğruya meclis tarafından kullanılmakta idi. Meclis bir yandan cepheleri idare ederken öte yandan müstakil bir devletin esaslarını atmaktaydı. Ancak böylesine olağanüstü yetkilere haiz bir meclis kendisini denetlemesini de bilmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi kendi kendini iki temel

[179] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e.*, C. 2, s. 589.
[180] Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri (Millî Mücadele'de Seçimler),* İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 103-104.

prensiple denetim altına almıştır: Milletin menfaati, Millî Mücadele'nin menfaati[181]. Bu prensipler dâhilinde ayrılıkların çok fazla belirgin olduğu mecliste zaman zaman tartışmalar şiddetlense bile vekiller çıkarlarını bir kenara bırakarak millete hizmet etmekten geri durmamışlardır. Meclisi oluşturan vekiller her kesimden insanı temsil etmekte ve düşünce açısından da yine farklı siyasi akımları desteklemekteydiler. Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret başkanı, mühendis, doktor, işçi vb. gibi çeşitli toplumsal tabakaları temsil eden milletvekillerinin bir arada oturduğu TBMM'de, ilk eğitimini tamamlamış milletvekilleri olduğu gibi, birden fazla yüksekokul bitiren, yurtdışında eğitimini tamamlayan, gerek batı gerekse doğu dillerinden birkaçını, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan kimi etnik unsurların dilini bilen milletvekillerine de rastlanmaktadır. Toplumsal kesimleri, konuştukları şiveleri, giydikleri giysileri yönüyle o günün Türkiyesini aynen yansıtan milletvekillerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini yaşamış ve bu dönemin düşünsel akımları, siyasal mücadeleleri içinde yoğrulmuş kişiler oldukları görülmektedir. İçlerinde birbirine düşman olan İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın aktif üyeleri, 1918 sonlarında kurulan çeşitli siyasal partilere bağlı milletvekilleri, hatta profesyonel ihtilalci olarak nitelendirilebilecek olan bazı kişiler de vardı. Bununla birlikte ülke işgal altında olduğu için siyasal mücadelenin yönü değişmiş, milletvekilleri üzerinde özgürce yaşayacakları ve siyaset yapabilecekleri bir vatana ihtiyaçları olduğu için çıkarlarından özveride bulunarak belirli ittifaklar çizgisinde birleşmişlerdir[182].

Bu meclis üyelerinin tümü tek bir gaye, ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak fikri etrafında tek vücut olarak hareket etmiştir. Bu konuda millî bir uzlaşma sağlanmış, partileşme ve parti rekabeti ertelenerek millî bağımsızlık sorununu ön plana çıkartılmıştır. Millî güçler önce yerel, ardından bölgesel direniş örgütleri Sivas Kongresi'nden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) bünyesinde toplanmıştır. Meclis açıldıktan sonra A-RMHC'nin genel kurulunun

[181] Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi),* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 31, 34.
[182] İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 78-80.

yetkileri meclis genel kuruluna geçmiş, tüm mebuslar A-RMHC üyesi sayılmıştır. Bununla birlikte, her görüşün temsilcisinin yer aldığı TBMM'de, zamanla, kaçınılmaz olarak çeşitli görüş ayrılıkları belirmiş ve benzer görüşleri paylaşan mebuslar zamanla çeşitli ad ve unvanlar altında grup, zümre, parti biçiminde teşkilatlanmıştır[183].

Milletvekilleri, bakanların icraatlarını yakından takip etmişler ve herhangi bir suiistimale meydan vermemek için çok çalışmışlardır. Bu işleri yaparken de çok samimi davranmışlardır. Çünkü millet onları dinin son karakolu olan bu vatanı kurtarmaları için Meclis'e göndermiştir. Ellerindeki tek reyin kıymetini biliyor ve buna göre değerlendirerek, mümkün mertebe en iyisini yapmaya çalışıyorlardı. Birinci Meclis döneminde yapılan tartışmalar o günün hatta bugünkü demokrasi anlayışının kat kat üstündeydi. 1920'lerin müsait olmayan şartları içinde milletin içinden çıkmış her çeşit insandan meydana gelmiş Meclis'te her türlü tartışma yapılmıştır[184].

2. Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve İkinci Grup

Millî Mücadele'yi yöneterek başarıya ulaştıran Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde her ne kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kuran Sivas Kongresi'nde siyasal partileşme sürecinin savaş sonuna ertelenmesi kararı alınmışsa da her görüşün temsilcilerinin yer aldığı TBMM'de, zamanla, kaçınılmaz olarak, çeşitli görüş ayrılıkları belirmişti[185]. Bu bağlamda meclisin kuruluşundaki amaç olan milli birliğin tam anlamıyla meclis içinde sağlanamayarak görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve mebusların hemen her konuda farklı düşünceler ortaya atmaları, çoğu kez müzakerelerin uzamasına ve kararların alınmasının gecikmesiyle olağanüstü hal içinde bulunan memleketin kurtuluş sürecinin de gecikmesine sebep olmakta idi[186]. Bireysel muhalefetin toplandığı genel düşünce, devlet ve hükümet işlerinin meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden

[183] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet….* s. 13-14.
[184] Muzaffer Taşyürek, *a. g. e*, s. 153.
[185] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri,* Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s. 15.
[186] Yalçın Toker, *Atatürk Muhaliflerinden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul 2011, s. 31.

idareye doğru gittiği korkusu idi[187]. Bu sebeple TBMM'nin ilk bir yıllık çalışması sırasında, aynı görüşü paylaşan milletvekilleri çeşitli ad ve unvanlar altında, grup, zümre ve partiler biçiminde teşkilatlanarak meclis çalışmalarını yavaşlatmak için faaliyette bulunmaya başlamışlardı[188]. Bu bireysel muhalefet karşısında Mustafa Kemal [Paşa]'nın mecliste çoğunluğu sağlamak, mebusları tek bir gaye etrafında toplamak ve meclis çalışmalarını hızlandırmak için 10 Mayıs 1921'de Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurması, kendisi ile aynı düşünceleri paylaşan veya ona yakın olan insanları bu grup dâhilinde etrafına toplaması[189] muhalefetin teşkilatlı bir şekilde mecliste çalışmaya başlamasının sebeplerinden birini oluşturmuştu. Mustafa Kemal [Paşa], bu grubun kuruluşundaki gayeyi, Misâk-ı Millî ilkelerine bağlı kalarak memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini temin edecek bir barışı elde etmek için milletin bütün maddi ve manevi gücünü gereken ereklere yöneltip kullanma ve ülkenin resmi, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılma olarak açıklayarak[190] muhalif tutumlar sergileyen mebusların bu gruba alınmaması ise mecliste tartışmalara sebep olmuştu.

---

[187] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni,* Emre Yayınları, İstanbul 1993, C. 2, s. 74.

[188] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in*…, s. 15.

[189] Mustafa Kemal Paşa bir grubun kurulması ve bu grubun başında kendisinin bulunması zorunluluğunu 25 Temmuz 1921 tarihinde Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafında " Yeterli çoğunluk kalmadı. Bundan dolayı, meclis tarafından hükümeti tutmak ve herhangi bir işi yürütmek imkânı da kalmadı. Bu grupların herhangi birisini tutarak ve dolaylı olarak sağlamlaştırarak ve kuvvetlendirerek varlığımız için dayanak olacak bir kütle meydana getirmek konusunda geçmişteki bütün çabalarımız verimsiz kaldı. Sonuç olarak duruma tek egemen olan düzensizlik ve anarşiydi. Şu durumda iki yoldan birinin seçimi kesin bir yol durumunu aldı. Ya bu meclis ile kesinlikle iş görülemeyeceği gerçeği üzerine yeni önlemler almak ya da yaptığımız gibi bir çoğunluk grubu oluşturmak. Biz, doğal olarak ikinci seçeneği seçtik ve fakat benim katılmadığım herhangi bir grup kurma girişiminin var olan düzensizliği artırmaktan başka bir sonuç vermeyeceği, deneyimle kesinleşti. Uzun ve sürekli çalışmayla ve meclis çoğunluğu ile özel olarak yaptığımız birçok toplantılar ve tartışmalar sonunda ancak böyle bir teşkilat oluşturduk. Ve iş bu görevi benim yapmaklığımın zorunluluğu birçok arkadaştan başka bakanlar kurulunca da gerekli görüldü. Sorunun hukuki yönüne gelince Meclis-i Mebusan niteliğinde bir meclisin başkanı bulunmuyordum. Böyle de olsa, parti ile ilgili olmak doğaldır. Oysaki Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan bir derece hükümet niteliğindeki bir meclisin başkanı durumundaydım. Yürütücü bir kurulun başkanı için bir çoğunluk partisinin üyesi bulunmak zorunlu bir şeydir. Ve bu durum ve görüşlere göre değil böyle bir grup ayrıntılı bir program çevresinde toplanmış politik bir partinin de başkanı olabilirim. Ancak, var olan biçimde meclis nezdindeki durumu korumak için grubun meclisin önündeki…. Fiili olarak yamaklığım gerekir ki, hareket biçimimizde o yolda da bu görevi bugün grubun başkan vekilleri yapmaktadırlar. Şu durumda gruba dair resmi görevim fahri bir şekil arz etmektedir. Bu konuda güçlü bir sebep daha söylenebilir. Teşkilât-ı Esasiye içinde bütün kimliğim ile karışmış bulunduğum Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ayrılmaklığıma imkân olmadığından cemiyetin çalışma alanı bulunan mecliste, yine o cemiyeti temsil eden grubun içinde kesinlikle bulunmak zorundayım. Gerçekte grup, Meclis Genel Kurulu'na yakın bir büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Dışarıda kalanlar Erzurum mebusu Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzerinden ve davranış biçimlerinde serbest kalmak isteyen bir takım kişilerden oluşmaktadır." *Atatürk'ün Tamim…,* s. 414- 415.

[190] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e*. C. 2, s. 797.

Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren ön saflarda yer alan ve milleti bilinçlendirmeye çalışan Hüseyin Avni Bey'inde bu grubun dışında bırakılması üzerine Hüseyin Avni Bey bunun gerekçesini soran, herkesin tek bir gayeyi gerçekleştirmek için toplandığı bu dönemde böyle bir grubun varlık amacının diğer devletler tarafından yanlış anlaşılabileceğini açıklayan 12 Mayıs 1337 (1921) tarihli bir takrir vermiştir[191]. Bu takrir, grup üyeleri ve Hüseyin Avni Bey arasında münakaşaya sebep olmuştur. Böylece Birinci Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurularak bazı mebusların dışarıda bırakılması Hüseyin Avni Bey'in muhalefetinin de sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Hüseyin Avni Bey'in muhalefetinin diğer sebebi ise İkinci Grubun kuruluşundan hemen önce mecliste faaliyet gösteren ancak resmî olarak var olmayan bir komitenin varlığı idi. Birinci Grubun teşkilatlanmasından sonra muhalefet kanadı da bireysel muhalefeti bırakarak kendi aralarında teşkilatlanmaya ve mecliste giderek güçlenmeye başlamıştı. Muhalif grubun müzakerelerde ağırlığını hissettirmesini ve güçlenmesini önlemek için mecliste Selamet-i Umumiye Komitesi adında bir cemiyet teşkilatlanmıştı. Cemiyet resmî olmamakla birlikte amacı; görüşülecek yasaların önceden kendi aralarında karara bağlanması ve meclis çoğunluğuna kabul ettirilmesi idi[192]. Böyle bir

---

[191] Hüseyin Avni Bey'in sözlerinde belirttiği gibi mecliste aynı gayeyi sadece mebusların değil millî bağımsızlık uğruna açlığa yoksulluğa göğüs geren milletin de taşıdığını, dolayısıyla bir zümre programı için bu gayeyi ayırmanın doğru olmadığını belirttiği konuşması İkinci Grubun da aynı isimle kurulmasına gerekçe olmuştur. Millî Bağımsızlık gayesi ile oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda, dışarıda kalanların bu gayenin aksinde hareket ettiği kanaatinin oluştuğunu belirten Hüseyin Avni Bey millî bağımsızlık gayesinin Erzurum'da hudut boylarında tespit edildiğini bunun aksini kimsenin ispat edemeyeceğini ve mecliste bu gayeyi taşımayan tek bir mebus olmadığını dile getirmiş ve yine bu gaye ile İkinci Grubun teşkilatlanmasında görev alarak mecliste aynı gayeyi taşıyan aynı isimli iki ayrı grubun kuruluşunda yer almıştır. Bu konuda Hüseyin Avni Bey'in verdiği takrir metni ve mecliste gerçekleşen münakaşalar için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 10, İ. 34, 16. 5. 1337, c. 1, s. 296-299. Her iki cemiyetin de kuruluşundaki gaye birliği isim birliğini de beraberinde getirmiş Mustafa Kemal Paşa bu konuda şöyle söylemiştir: "…Bu hoşnutsuz gruplar beraber çalışmaya başladı. Beraber çalışa çalışa sayıları çoğaldı ve çoğalan bu sayıyı iyi yönetebilmek için bir yönetim kurulu seçimine karar verdiler. O yönetim kurulunun çevresinde çalışan insanlar bulundu fakat isim yoktu. İşte İkinci Grup dediğimiz şey bu şekilde oluşmuştur. Fakat bunlar bir isim aradılar. Kendilerine mal edilecek bir isim bulamadılar ve dediler ki biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Biz de onların seçim yeriyiz. Onların dışında değiliz. Biz de aynı isimle fakat iki numaralı grubuz dediler. *(Mustafa Kemal) Eskişehir- İzmit Konuşmaları (1923),* Kaynak Yayınları, İstanbul 1993, s. 123.

[192] İsmail Göldaş, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri,* Belge Yayınları, İstanbul 1997, s. 15-16. Cemiyetin varlığından isim belirtmemekle birlikte Kazım (Özalp) Paşa belirtir ve cemiyetin gizliliğini şöyle açıklar: meclisten bazı önemli konuları geçirmek gerekmişti. Gizli olan bazı faaliyetleri tam açığa vurmamak ve ordunun durumu hakkında umumi heyete gizli olan konuları fazla açmamak için kurulmuş olan gruptan istifade etmeyi düşündüm. Nakil vasıtalarını bulma konusunun evvela bu grupta görüşülmesini tasarladım. Yaklaşık olarak 50 kişi Van Mebusu Haydar Bey'in evinde toplandılar ben de gittim. Kara Vasıf Bey ve bazı arkadaşları da gelmişti. Bu toplantıda kanuna bir şekil vermek mümkün olmadı. Çünkü muhalif görüşlüler hemen her söze itiraz ediyorlardı. İkinci bir toplantı daha yaptık; mecliste bir hayli

cemiyetin varlığı Kastamonu Mebusu Besim Bey tarafından verilen takrirle meclise taşınmış, cemiyetin amacı ne ve işle meşgul olduğu Dâhiliye Vekâleti'nden sorulmuştur. Ancak Dâhiliye Vekili Vehbi Bey böyle bir cemiyetin vekâlette kaydının olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey, Vehbi Bey'in kendisinin de bu cemiyete üye olabileceğini söyleyerek [193] mecliste mebusların iradelerinin bu şekilde kullanılmasına karşı itiraz etse de sözleri dikkate alınmamış ve muhalif kanadın teşkilatlanarak İkinci Grup'un kurulmasında etkili olmuştur. Grup dışında bırakılanlarla, gruba katılmak istemeyen mebusların bir bölümü, uzun süre bu iktidara karşı dağınık olarak mücadele ettikten sonra 1922 Temmuzunda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey önderliğinde, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu (İkinci Grup) adıyla teşkilatlanmışlardır[194].

Mustafa Kemal [Paşa] yaptığı değerlendirmelerinde İkinci Grubun kuruluş sebebini, anayasal düzenlemeye yönelik Birinci Grubun diğer gayesi olan Teşkilât-ı Esasiye maddesi üzerindeki anlaşmazlığa bağlar. Mustafa Kemal [Paşa] mecliste Birinci Grubu kurarak bir süre çoğunluğu sağlamıştır ancak grup haline gelen kişilerin fikrî olarak birbirinden ayrı olması dolayısıyla zamanla ayrılıklar meydana gelmiştir. Grup dışında kalan insanlarla grupta kişisel sebeplerle memnun olmayan insanlar bir araya gelmesiyle İkinci Grup kurulduğunu, İkinci Grubun elde ettiği gücü, kendi kaynaklarından değil, kişisel çıkarlar peşinde koşan bağımsız mebuslardan aldığını dile getiren Mustafa Kemal [Paşa] böyle olmasına rağmen

---

zorlukla nakil vasıtaları kanunu çıkartılabildi. Bu kanundan sonra grup da dağıldı. Çünkü mecliste böyle bir grubun kurumuş olduğunu haber alan mebuslar, gizli bir teşkilatın tesiri altında bulunmayı şiddetle tenkit ettiler. Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922),* TTK Yayınları, Ankara 1985, s. 226-227. Kılıç Ali Paşa ise anılarında cemiyetin varlığını doğrulamış ve isminden de bahsetmiştir. Cemiyetin amacını İsmet Paşa Lozan'dan döndükten sonra meclisteki muhalefet öyle şahlanmıştı ki ürkmemek elde değildi. Hatta Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde bile muhalifler belirmeye başlamıştı. Hükümetin meclisten bir kanun geçirmesi imkânsız gibiydi. Hiç olmazsa Müdafaa-i Hukuk grubunun birlik ve dayanışmasını korumak gerekiyordu. Bunu sağlamak amacıyla İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt), Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (eski Maliye Bakanı), Van mebusu Haydar, Afyon Mebusu Ali (eski Bayındırlık Bakanı), Cebelibereket Mebusu İhsan (Denizcilik Bakanı), Bursa Mebusu Dr. Emin (Erkul) Beylerle Şeyh Fevzi Efendi'den oluşan gizli bir komite kurarak işe başlamıştık… İkinci Grup mensuplarıyla iyi ilişkiler kurarak meclisteki uyumu sağlamak başlıca amacımızdı. *Kılıç Ali'nin Anıları,* Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005, s. 180-181. Cemiyetin kurucularından DR. Emin Erkul da anılarında cemiyetin varlığından söz etmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle harekete geçildiğini belirtmiştir. *Vakit Gazetesi,* 2-3 Mart 1954.

[193] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ 19, 3. 4. 1338 (1922), c. 1, s. 485.

[194] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in*…, s. 15. Ayrıca bkz: Emin Karaca, *Birinci Meclis'te Muhalifler,* Akdeniz Yayıncılık, İstanbul 2007. Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926),* Dilmen Yayınevi, İstanbul 1984.

İkinci Grubu, Misâk-ı Millî çerçevesinde hareket eden grup olarak değerlendirir [195]. Ayrıca Mustafa Kemal [Paşa], İkinci Grubun meclisteki faaliyetlerinin kişisel çıkarlar peşinde koşanlar tarafından yönlendirildiğini, öncülerinin Salahattin ve Hüseyin Avni Bey olarak saymakla birlikte grubu kışkırtanların ve kullananların ise Rauf ve Kara Vasıf Bey olduğunu söyler. Böylelikle grup, mecliste giderek ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Öyle ki Mustafa Kemal [Paşa]'nın önerdiği bakanların yerine kendi gruplarından çıkardıkları adaylar seçilmeye başlanmıştır [196]. Ayrıca grubun yoğun çalışmaları sonucu Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Reisliği'ni elde ederek Başbakan olmuştur [197]. Böylelikle Rauf Bey yasa gereği meclisin de başkanı olmuştur. Ancak Mustafa Kemal [Paşa]'nın müdahalesiyle Bakanlar Kurulu Reisliği görevini üstlenmiş ve bu görevi 12 Temmuz 1922'den 4 Ağustos 1923 tarihine kadar ifa etmiştir[198].

Meclisteki İkinci Grubun kurulmasının sebepleri bunlar iken muhalefetin kaynağı ise iktidar ve muhalefet arasında anlayış farkının olması ve başlangıçta çıkılan yol ile gelinen noktanın aynı olmadığı düşüncesi idi. Bu bağlamda Hüseyin Avni Bey ve iktidar arasındaki anlaşmazlık, Mustafa Kemal [Paşa] ile aynı amaç doğrultusunda aynı çatı altında fakat farklı pencerelerden bakmalarından kaynaklanan bakış açıları ve olayları farklı açılardan yorumlamalarıdır. Bu bakış açısını oluşturan etkenlerin başında asker-sivil sürtüşmesi gelmekteydi. Erzurum Kongresi'nde de göze çarpan tartışma konusu olan asker- sivil bakış açısının farklılığı idi. Zira Mustafa Kemal [Paşa], genç yaşından itibaren askeri eğitim almış, ömrünü cephelerde savaşarak geçirmekle birlikte Türk Milleti'ni de daha yakından tanıma fırsatı da bulmuştur. Savaş halindeki bir milletin yaşadığı acıya, zulme ve çaresizliğe yakından şahit olan Mustafa Kemal [Paşa], bağımsızlığın sağlanması için ne gerekiyorsa yapılması gerektiği fikrini benimsemiştir. Bununla birlikte Hüseyin Avni Bey, hukuk üzerine eğitim almış Harbi Umumi'de yaptığı askerliğin dışında askeri eğitimi olmamış ve ömrünün büyük çoğunluğunu sivil olarak geçirmiştir. Fikirleri bu doğrultuda şekillenen Hüseyin Avni Bey, vatanın hukuki kurallarla

---

[195] *(Mustafa Kemal) Eskişehir-İzmir Konuşmaları (1923)*, s. 121-123.
[196] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e*, s. 847.
[197] *Kılıç Ali'nin Anıları,* Derleyen: Hulusi Turgut, s. 178.
[198] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e*, s. 887.

kurtulacağını savunmuştur. İktidar ise ülke gerçeklerine ve eldeki imkânlara vâkıf taraf olarak vatanın içinde bulunduğu vaziyetin farkındadır ve olaylara gerçekçi yaklaşmaktan başka çaresi de yoktur[199]. Bu bakımdan savaşın getirdiği sonuçları iyi bilen, değerlendiren ve yönetimin başında olmanın verdiği sorumlulukla hareket etmek mecburiyetinde olan Mustafa Kemal [Paşa], mevcut şartlarda mümkün olduğu kadar hukukun üstünlüğüne dikkat etse de milletin birliği vatanın bütünlüğü doğrultusunda hareket etmekten tereddüt etmemiştir. Buna karşılık ise Hüseyin Avni Bey, bir hukukçu olması münasebetiyle yapılan kanunların, düzenlemelerin ve inkılâpların bir hukuk çerçevesi içinde olması gerektiğini şiddetle savunmuş, hak ve hürriyete halel vermeden inkılâpların yapılmasını dile getirmiştir. Bu bağlamda meclis kürsüsünde söylediği *"ihtilalinde hukuku vardır"*[200] sözleri ile başlangıçtaki amaç ile gelinen noktanın aynı olmadığını dile getirmiş ve bu söylemin akisleri Hüseyin Avni Bey liderliğinde İkinci Grubun savunduğu temel düşünce olmuştur.

Mustafa Kemal [Paşa]'nın belirttiği üzere İkinci Grup'ta yer alan mebusların bazılarının kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri dolayısıyla grupta yer alan çoğu mebusun böyle değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Böylece İkinci Grup muhalefetinin asıl kaynağı hukuk devleti kurmak çabasında olan Hüseyin Avni Bey'in emellerinin aksine, kişisel menfaatler, görev yerlerinden memnun olmayan mebuslar ve kimi zaman da Mustafa Kemal [Paşa]'nın lider olarak öne çıkmasını çekememezlik oluşturmuştur[201]. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey'i

---

[199] Bunun için bkz: Mustafa Kemal Paşa Mustafa Durak Bey'e hitaben: "*İrşad lafla olmaz, paramız yoktur."* diyerek içinde bulundukları durumu özetlemiştir. *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 64, 11. 08. 1337 (1921), c. 3, s. 211-214. Bu nokta da Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve son olarak Millî Mücadele'de yer alan ve daha sonra Milli Müdafaa Vekilliği'nde bulunan başarılı komutanlardan Orgeneral Kazım Özalp Millî Mücadele adlı eserinde ordunun eksiklerinin bilindiği halde bazı muhalif fikirli mebusların neden taarruz edilmesiniğine dair tenkitlerde bulunduklarını ve bu muhalif mebusların başlarında Hüseyin Salahattin, Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Beyler olduğunu belirtir. Kazım Özalp, a. g. e., s. 225-226.

[200] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 144, 14. 01. 1338 (1922), c. 2, s. 615.

[201] Bu bakımdan Celâlettin Arif Bey bu duruma örnektir. Mebusan Meclisi dağıldıktan sonra Ankara'da reis sıfatıyla hareket etmek isteyen Celâlettin Arif Bey'in bu düşüncelerini gerçekleştirmesine Mustafa Kemal Paşa engel olmuş ve o tarihten itibaren bir rekabet ortamı doğmuştur. Beklediğini bulamayan Celâlettin Arif Bey vatanın kurtuluşunu bağımsızlıkta göremeyerek kişisel çıkarları peşinde koşmayı tercih etmiştir. Rıza Nur Bey eserinde Celâlettin Arif Bey'den şöyle bahseder: "Meclis açıldı. (21 Nisan 1336-1930) Mustafa Kemal kendisini reis intihap ettirdi. Celal Arif buna kızdı. Bu iki insanın çekişmesi buradan başlar. Celal Arif kendisini tabiî reis sayıyordu; çünkü İstanbul'daki meclisin reisi idi. Bunu açıkça ifade ediyordu. Vakıa hak öyle… İstanbul'a gelemediği için Reşat Hikmet, o da öldüğü için Celal Arif reis olmuşlardı. Yoksa İstanbul'da hazır olsaydı. Riyasete kendi otururdu. Celal Arif parayı da çok severdi. Hiç olmasa İstanbul'daki gibi reislik maaşı almaya kalktı. Hâlbuki mebusların, reislerin, hatta vekillerin hepsinin maaşı seyyanen yüz lira idi. Ben bütün vekilliklerimi hep sade bu mebus maaşıyla

anlamaya çalışmak için muhalefet sebeplerini onun düşünceleri eşliğinde yeniden değerlendirmek gerekir. Çünkü Hüseyin Avni Bey'in zamanının çok ötesindeki düşüncelerine baktığımızda şeriatçı dinci muhalif grup sınıflamasını yapmak mümkün değildir. Asıl amacı millete hizmet etmek olan Hüseyin Avni Bey, kendi çıkarları için muhalefet yaptığı, bu sebeple muhalefetin başı olduğu yönünde görüşler var olmasına rağmen konuşmalarından diğer bazı milletvekilleri gibi makam mevki arzusunda olmadığı, millet için kendisine hangi görev verilirse yerine getirmeye çalıştığı söylenebilir[202].

Bunun yanısıra Hüseyin Avni Bey'in hem hemşeri, hem meslektaş olduğu Celâlettin Arif Bey ile yakın olması[203], zamanla rejim yerleşip de farklı görüşler ortaya çıkınca baş gösteren otoritarizme karşı mücadele etmesi ve esasta fikir ayrılığı olmamasına karşın usulde yapılan uygulamalarda demokrasi ilkesinin ihlal edildiği düşüncesi ile Hüseyin Avni Bey, kaygılarını yüksek sesle ifade ederek muhalefet cephesinde mücadele etmiştir[204]. İkinci Grubun muhalefetinin Hüseyin Avni Bey'den ayrı olarak diğer nedenleri ise; Mustafa Kemal [Paşa]'nın, direniş karşıtı tutum

---

yaptım. Tabiî bu iş olamazdı. Zaten olamayacak ve bilhassa kendi hakkında fena fikir hâsıl ettirecek bir şeydi. Böyle bir teşebbüste bulunmamalı idi. Bunu derk edemedi. Parayı pek çok seven Celal Arif nitekim birkaç ay sonra Fargo adında bir İtalyan'ı Antalya tarikiyle Ankara'ya getirtti. Hâlbuki kuş uçmuyor, hiçbir ecnebi Türkiye'ye giremiyordu. Buna rağmen bu işi yaptı. Onunla Zonguldak'taki bir kömür ocağını kendilerine mal etmeye çalıştı. Bir şey elde edemedi. (Rıza Nur, a. g. e., s. 56). Bu iddialar için bkz: TBMM ZC, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 8, İ. 156, 24. 2. 1337 (1921), c. 3, s. 410-411. Mecliste bu konudaki görüşmelerden sonra İngilizler, Celâlettin Arif Bey'in İtalyanlarla olan ilişkilerinden dolayı endişelenmişlerdir. İngilizlerin İstanbul Fevkalade Komiser Vekili Hendersan, Dışişleri Bakan Vekili Balfour'a gönderdiği raporda Celâlettin Arif Bey için "guinea-pig lawyer" tabirini kullanmıştır. Bu tabir para karşılığı başkalarına hizmet eden hukukçu, kobay anlamına gelmektedir. Maden meselesi Celâlettin Arif Bey'in itibarını kaybetmesine sebep olmuş, Mart ayındaki yeni içtima yılında gerçekleşen reis-i sani seçimlerini kaybetmiştir. Haluk Selvi, *Büyük Millet Meclisi'nde Celâlettin Arif Bey*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1994, s. 104. Ayrıca İlk meclisin memurlarından Hıfzı Veldet Velidedeoğlu anılarında Celâlettin Arif Bey'in mecliste istediği mevkide bulunamamasından dolayı yüzünün hiç gülmediğinden bahseder. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İlk Meclis (Millî Mücadele'de Anadolu), Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.

[202] Muammer Çelik, a. g. e., s. 291- 293.

[203] Süleyman Necati Güneri Hatıra defterinde bu arkadaşlıkla ilgili şöyle bahseder: doğu seyahatine çıkan Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey özel bir maksatla Kazım Karabekir Paşa ile görüşmek istediler. Konya Valisi Haydar Bey durumu anlamış ve Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildirmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Fırka Kumandanı Halid Bey'e gerekli önlemlerin alınmasını bildirdi. Halid Bey ve Küçük Kazım Müdafaa-i Hukuk'a giderek bunları da cereyana katmak isterler. Midhat Bey, *"Biz Ermenistan meselesini halletmek için seferberlik ikmaline çalışıyoruz; siz sen-ben yarışına kalkışıyorsunuz. Müdafaa-i Hukuk bu rezalete iştirak etmez."* der ve Kazım Bey ile bozuşacak derecede münakaşa yapar. Ertesi gün Celâlettin Arif Beyler Kazım Paşa tarafından parlak bir istikbal merasimiyle karşılanır. Hüseyin Avni'nin ilk hata-yı siyasisi arkadaş hukukuna hürmet etmesi burada zuhura geldi. (Süleyman Necati Güneri, a. g. e., s. 53-54.)

[204] İhsan Çolak, "Hüseyin Avni Ulaş ve Birinci Meclis'te Demokrasi Mücadelesi", *Liberal Düşünce,* 1997, S. 7, s. 94.

izleyen İstanbul'a karşı izlediği başarılı politikayla millî direniş hareketinin tartışmasız lideri konumuna yükselmesi, Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla bu hareketi fiilîlikten kurtarması, mecliste ardarda yapılan yasal düzenlemelerle, harekete meşru bir temel kazandırması onun bir lider olarak yükselmesine sebep olmuştu. Meclis Başkanı olarak hem yasama, hem de Anayasa'nın 9. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak yürütmenin başkanlığını elinde bulundurması ve bu sıfatla gerek meclis gerekse Heyet-i Vekile'nin kararlarını onaylama hakkına sahip olması idi. Ayrıca, vekillerin seçilme şekline ilişkin kanunda yapılan değişiklikle, sadece birlikte çalışmayı arzu ettiği kişileri vekil seçtirme imkânını da elinde bulundurması, buna karşılık, toplumun meşruluğunu değil tartışmayı, aklına bir soru olarak dahi getirmediği hilafet ve saltanat kurumunu temsil eden kişinin artık açıkça hainlikle suçlanabilmesi idi[205]. Bu doğrultuda İkinci Grubun hassas olduğu konular ile Hüseyin Avni Bey'in hassasiyetinin olduğu noktaların tamamen aynı olduğunu söylemek zordur. Zira saltanat yönetimini suçlayanlardan biri de Hüseyin Avni Bey'dir. Hüseyin Avni Bey, meclisteki müzakerelerde her fırsatta memleketin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak saltanat yönetimini göstermiş, onu ağır bir dille eleştirerek milletin artık uyandığını belirtmişti ancak Hilafet makamının kutsallığı sebebi ile varlığını koruması gerektiğini de savunmuştu[206].

Bununla birlikte Hüseyin Avni Bey'in hukuk alanındaki eğitimi ve hukuki kişiliğinden dolayı meclise yetki, sorumluluk ve resmiyet kazandıran kanun olan meclis iç tüzüğünün hazırlanmasında hukukçu olarak görev almıştır. Bu bakımdan mecliste, meclis iç tüzüğüne uygun olmayan müzakerelere sıklıkla müdahale etmiş[207], müzakerenin nasıl yapılması gerektiğini hukuk kurallarına göre açıklayarak

---

[205] Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet…, s. 211-212. Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra, devlet yönetiminde değişikliğe gidilmesinden endişe ederek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Kurulu'nun adını "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti" olarak değiştirilmesini sağlamış ve tüzüğünün başına da padişahlığın ve halifeliğin ve devlet biçiminin dokunulmazlığına ilişkin değişiklikler yapmışlardır. Kazım Karabekir Paşa tarafından isim değişikliğine gidilmesinin sebebi sorulduğunda ise "*Amacımız halifelik ve padişahlık haklarını korumak; memleketin ve Müslümanlık dünyasının bugünü ve geleceği için uyuşmazlıklara ve sakıncalara yol açan cumhuriyetten kesin olarak sakınmaktır. Büyük Millet Meclisi'nde kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun halifelik ve padişahlığı cumhuriyete çevirmek amacında olduğu sezilmektedir*." diyerek muhalif harekete başlamış ve mecliste İkinci Grubu desteklemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e,* s. 799.

[206] TBMM ZC, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 19, İ. 33, 24. 4. 1338 (1922), c. 1, s. 381-382.

[207] İzmit'e ithal edilecek buğday ve buğday unlarının gümrük vergisi hakkında verilen takririn görüşmeleri sırasında vekillikten istifa etmesine rağmen görevinde bulunan Karesi mebusu Vehbi Bey'e

çoğunlukla meclisi bu yöne sevk etmeye çalışmış[208], devlet yönetim teşkilatı[209] ve meclis yönetimi [210] ve iç tüzük nizamnamesi ile ilgili yapılan uygulamalar [211] hakkında uygulanması gereken yöntemler üzerinde durmuş, kanunlarda ilgili yapılan düzenlemeler müdahale ettiği konulardan biri olmuştur[212]. İç tüzükle ilgili yapılan kanunlar hakkında kanun teklifleri vererek Türkiye Devleti'ni hukuk kurallarına uygun bir devlet haline getirmeye çalışmıştır [213] . Hüseyin Avni Bey'in yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapması, O'nun kanunlar, anayasalar, kanun maddelerinin düzenlenmesi gibi konularda uzman olmasını sağlamış, bir inkılâba doğru giden Türkiye Devleti'ni tek adam üstünlüğü yerine, kanunun hâkim olduğu bir devlet haline getirmeye çalışmıştır. Bunun için

---

kanunda böyle bir uygulamanın yer almadığını hatırlattığı konuşması için bkz: *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 159, 13. 2. 1338 (1922), c. 3, s. 772-773, c. 4, s. 780-781.

[208] Vurgunculuğu yasaklamak için kanun maddelerinin Adliye Encümeni tarafından yapılması gerektiğini, vurgunculukla kimi şahısların savaşın olağanüstü ortamından yararlanarak mallarını yüksek fiyatlara sattığını dolayısıyla bu kanun maddeleriyle adliye vekilinin ilgilenerek gerekli kişilerin cezaya çarptırılmasıyla vurgunculuğun önlenebileceğini belirtmiş, Büyük Millet Meclisi'nin vazifesinden birisi de halkın refahı olduğunu dile getirmiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 147, 19. 1. 1338 (1922), c. 1, s. 84.

[209] Nahiye şûrasının salâhiyeti hakkında Hüseyin Avni Bey'in köy ve kasaba teşkilatının nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerini belirttiği ve bu konuda Rusya ile ilgili verdiği örnek için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 26, İ. 174, 15. 1. 1339, c. 1, s. 362-363.

[210] Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey'in, Rusya'da açlığa mahkûm İslâm çocuklarından bir kısmının Türkiye'ye celpleriyle idarelerinin temini esbabını hazırlamak üzere bir komisyon teşkiline dair takriri hakkında böyle bir takririn verilmeye gerek olmadığını bu gaye ile çalışan Hilâliahmer, Muaveneti İçtimaiye, Himayeietfal gibi cemiyetler müesseselerin var olduğunu ve bu müesseselere kolaylık sağlamanın insanlık vazifesi olmasından dolayı her mebusun beraber çalışması gerektiğini vurguladığı konuşması için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 19, 3. 4. 1338 (1922), c. 1, s. 480.

[211] Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin hakkında tatbik edilen Meclisten muvakkat ihraç cezası hakkında Hüseyin Avni Bey var olan nizamnameye göre hareket etmek gerektiğini aksi takdirde düşüncelerini bildiren her mebusun aynı ceza ile karşılaşması ve meclisin boş sandalyelerden ibaret kalmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmiş bu konuda uygulanması için meclis içi yönetmelik maddelerini de tekrar gündeme getirmiştir. Bu konuşması için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 49, 7. 6. 1338 (1922), c. 2, s. 219-222.

[212] Millî Mücadele karşıtı bir Ermeni olan Osep Efendi'nin, İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması müzakeresinde muhakeme usulü hakkındaki beyanatı için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 11, İ. 41, 26. 6. 1337 (1921), c. 1, s. 11-12. Hüseyin Avni Bey devletin yönetiminde uygulanan teamüllerin kanunla çelişen uygulamaları *'teamüllerin bir hududu olduğunu'* dolayısıyla kanuna karşı olduğu durumlarda bir daha yapılmaması için karara bağlanması gerektiğini, kanunun geleneklerinde üzerinde olduğunu belirtmiştir. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 11, İ. 44, 30. 6. 1337(1921), c. 1, s. 72.

[213] Devlet teşkilatının milletin ihtiyaçları doğrultusunda değil, eski düzenin devamı olarak kurulduğunu ve böyle bir teşkilatın hazineye yük olacağını süratle hazine tarafından karşılanabilecek ve Teşkilât-ı Esasiye kanununun ruhuna uygun bir teşkilatın kurulması gerektiğini verdikleri takrirde belirten Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve Malatya Mebusu Lütfi Bey'in devlet teşkilât kadrosunun her encümen tarafından tetkikiyle yeniden tespit edilmesini istemişlerdir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 19, 3. 4. 1338 (1922), c. 2, s. 509.

meclisten geçen her kanun maddesini titizlikle incelemiş ve düzeltilmesi gereken yerleri, kanuna uygunluk durumunu açıklayarak belirtmiştir[214].

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Mustafa Kemal [Paşa]'nın bütün yetkileri kendi bünyesinde toplaması, mecliste bazı mebusların olduğu gibi Hüseyin Avni Bey'in de tepkisini çekmesine sebep olmuştur. Ancak bu tepkiler, İkinci Grup kurulana kadar teşkilatlı bir muhalefetten ziyade kişisel tepki mahiyetinde idi. Bu tepkilerini dile getiren mebusların başında Hüseyin Avni Bey bulunmakta ve bütün bu sebepler bir araya geldiğinde tarih, Hüseyin Avni Bey'i Mustafa Kemal [Paşa] karşıtı olan İkinci Grup adıyla bilinen muhalif grubun önde gelen liderlerinden biri olarak ortaya çıkarmaktaydı[215].

B. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN MUHALİF OLDUĞU KONULAR VE MECLİSTE DEMOKRASİ ARAYIŞI

Ankara'da olağanüstü yetkilerle 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Milet Meclisi'nin birleştiği ortak nokta, "Misâk-ı Millî" sınırları içinde kalan toprakların düşman işgalinden kurtarılarak, millî istiklâlin sağlanmasıydı[216]. Vatanı ve milleti düşman işgalinden kurtarmak, Meclis çatısı altında toplanan mebuslar tarafından en

---

[214] Emirber ve seyis neferleri hakkında kanun maddelerinin müzakerelerinde 3. madde olan "Hakkı rükûba mâlik ve bilfiil kıtaatta bulunan erkân, ümera ve zâbitan ve memurini askeriyenin nizamnamesine tevfikan bulundurdukları mali zatî bir veya iki hayvan için bir ve üç hayvan için iki seyis neferi verilir." Maddesi hakkında Hüseyin Avni Bey askerlerin gereksiz yere emirber veya seyis neferi olarak görevlendirilmemesi ve lüzumundan fazla hayvanı olanlara bunun yasaklanması gerektiğini belirtmiş ve bu kanunun gereksiz olduğunu savunmuştur. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 6, 11. 3. 1338 (1922), c. 2, s. 168.

[215] Hüseyin Avni Bey 30 Nisan 1339 (1923) tarihinde Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne demeç vermiş ve İkinci Grup'un kuruluş sebebi ve grubun programından bahsetmiştir. Hüseyin Avni Bey'in 7 madde olarak hazırladığı grubun programı mecliste muhalif olduğu konuları temel alarak oluşturmuştur ve şöyledir:

1. Hukuk esasına aykırı ve uymayan salahiyet, imtiyazlar, teşkilat ve icraatlerin kaldırılması,
2. İcra Vekilleri Riyaseti'nin başkanlıktan ayrılması durumunda bağımsız bir memuriyet olan riyasetin meclisin kendi içindeki azalarından seçilen bir zata verilmesi,
3. İcra Vekilleri'nin seçimi, vazifesi ve mesuliyetlerini tespit ve adaylık kanununun kaldırılması,
4. Milli Meclisin nizamnamesi dâhilinde meclisin haiz olduğu salahiyetlere göre milli iradenin daha iyi duruma getirilmesi ve gücünün takviye edilmesi,
5. Başkumandanlık kanununun gerektiğinde düzenlenmesi veya kaldırılması,
6. İstiklâl Mahkemeleri'nin kaldırılması ve bir zaruret halinde teşkil edilmeleri durumunda kanun dairesinde hareket etmeleri,
7. Meclis reisi ve reis vekillerinin zümre, fırka ve siyasi cemiyetler ile meşgul olmaktan veya bu siyasi teşekküllerden uzak durmaları ve bu memuriyetlerin tarafsız kalmaları hususunda nizamname-i dâhiliyeye bir madde ilavesi. *Tevhid-i Efkâr,* 30 Nisan 1339 (1923).

[216] İhsan Güneş, *a. g. e.,* s. 60.

önemli görev olarak benimsenmişti. Bu mecliste bir araya gelen mebuslar bütün milletin kaderi üzerinde karar verdikleri için, görevlerini layıkıyla yerine getirmek arzusuyla ellerinden geleni yapmışlardı. Meclis'te mebusların çoğunluğu milletin söylemek istediklerini dile getirmek için, muhalefet etmekte çekinmemişler, karşı oldukları düşünceleri dile getirmişlerdir. Açıkça düşüncelerini ortaya koyan mebuslardan biride, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey olmuştur.

Hüseyin Avni Bey meclis üstünlüğü ilkesine büyük önem vererek, meclisin üstünde herhangi bir gücün olmasını istememiş millî irâdenin savunucusu olmuştur. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey, Fransız İhtilali'nde önemli bir karakter olan Danton'a [217] benzetilir. Hüseyin Avni Bey de Danton gibi devrimin başlangıç noktasını teşkil eden halk hareketinden uzaklaşılmasını engellemek istemiş, milletin ihtilaline, değer ve yargılarına en önemlisi demokrasiye bağlı kalınması için gayret etmiştir[218]. Danton'un ihtilalciler karşısına dikilip, insanların kanının akmaması için ihtilalci terörün önüne geçmeye çalışması, devrimin kendi kendini aşmaması için bir sınır konulması gayretlerine mukabil, Hüseyin Avni Bey de şahıs istibdadının önlenmesi, kanun hâkimiyetinin sağlanması ve demokrasinin tesisi için Birinci Meclis'te muhalefet saflarında mücadele etmiş İstiklâl Mahkemeleri ve Firariler Kanunu[219] aleyhinde mecliste konuşmalar yapmış[220], Heyet-i Vekile'nin yetkilerini sorgulamıştır.

---

[217]Muammer Çelik, *a. g. e.,* s. 330. Danton (1751794): Paris barosunun parlak avukatlarındandır. Krallık zamanında devlet görevi almaya yanaşmamıştır. Devrimin başlarında Paris ilinin yöneticisi, başsavcı yardımcısı, daha sonra da adalet bakanı oldu. *Devrim yazıları,* Derleyen: Vedat Günyol, Belge Yayınları, İstanbul 1989, s. 215. Devrim süresince Danton halk fikirlerine hürmet etmekte ve halkın hukukunu desteklemekte idi. Danton'a göre; "Milletle el ele vermek ve millete rehberlik ederek onunla beraber yürümek prensibi, bir halk ihtilali devrinde kanunları kurtaracak yegâne prensiptir. Milletten ayrılacak olan bütün partiler nihayet mahvolacaklar ve belki milleti de beraber mahvedeceklerdir." A. Aulard, *Fransa İnkılâbı'nın Siyasi Tarihi,* (çev: Nazım Poroy), C. 2, TTK Basımevi, Ankara 1944, s. 312. Danton iyi bir hatip ve devrimin en büyük adamlarından biridir. Devrimcilerin aşırıya kaçan hareketlerini yumuşatmaya çalışmak istemesi üzerine vatan hainliği ile suçlu bulunarak giyotinle öldürülmüştür. *Devrim yazıları,* s. 215.

[218] Server Tanilli, *Fransız Devrimi'nden Portreler,* Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s. 134.

[219] Firariler hakkında kanun Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun eksik kaldığı yerleri tamamlamak için kaleme alınmıştır. Dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Bey 2 Eylül 1920 de meclise sunmuştur. Birinci yasama yılında 21 numaralı kanun olarak çıkmıştır. Kabul ediliş tarihi: 11 Eylül 1920, Resmi Gazete'de yayınlanış tarihi: 21 Şubat 1921'dir. Kanunun birinci maddesi olan "Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriyeye dâhil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firarî derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firarilerîleri ihfa ve ilbas edenler hakkında mülkî ve askeri kavaninde mevcut ahkâm ve ind-el-icap diğer gûna mukarrerat-ı cezaiyeyi müstakilen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep 'İstiklâl

1921 Anayasası ile bütün yasama ve yürütme yetkilerinin tek bir kişinin yani BMM Reisi Mustafa Kemal [Paşa]'nın idaresine verilmesi asıl sorun olmuştur. Bunun yanında Hüseyin Avni Bey'in başını çektiği muhalif grup demokrasi ilkelerine ters düştüğüne inandıkları diğer konularla ilgili olarak da düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bunları meclis tutanaklarına göre değerlendirerek sınıflandırmak mümkündür. Hüseyin Avni Bey'in muhalif olduğu konuları şu başlıklarla sınıflandırabiliriz:

1) Meclis üstünlüğü ve yönetim şekli sorunu
2) Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluk alanları
3) Meclis Başkanlığı'nın tarafsızlığı meselesi
4) İstiklâl Mahkemeleri ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu
5) Başkumandanlık Yasası ve Tekâlif-i Milliye Emirleri
6) İnsan haklarının ihlali meselesi
7) Bütçe tartışmaları

1. Meclis Üstünlüğü ve Yönetim Şekli Sorunu

Hüseyin Avni Bey'in bu konuda düşüncelerinin şekillenmesinde yüzyıllarca ülkeyi yönetmelerine rağmen millet adına bir şey yapmadığını savunduğu ve İtilaf Devletleri'nin kuklası olduğunu düşündüğü saray yönetiminin faaliyetleri etkili olmuştur. Bu konuda verdiği takrirde padişah ve hükümet adı altındaki heyetin herhangi bir gücünün olmadığını tüm yetkinin Büyük Millet Meclisi'nde olduğunu belirtmişti[221]. Meclis üstünlüğü ilkesi, Hüseyin Avni Bey'in meclisteki muhalefetinin temelini oluşturmuş, Hüseyin Avni Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni her şahıs ve kurumdan ayrı tutmuştur[222]. Hüseyin Avni Bey'in milletin varlığını sürdürmesi

---

Mahkemeleri teşkil olunmuştur." Firar eden askerlerin yakınlarına da yaptırım uygulaması ve ceza vermesi bakımından Ferdî hakları uygunluk göstermemesi dolayısıyla Hüseyin Avni Bey'in eleştirdiği kanunlardan bir tanesi olmuştur. Kanun metni için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 4, İ. 61 8. 9. 1336 (1920), c. 3, s. 22-25.

[220] İhsan Çolak, *a. g. m.*, s. 92.

[221] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 1, İ. 7 29. 4. 1336 (1920), c. 2, s. 145, *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ. 129, 30. 10. 1338 (1922), c. 3, s. 291.

[222] *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 119, 29. 11. 1337(1921), c. 1, s. 402.

için alınacak kararlar hakkında yegâne sorumlu mercinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu ve bu sorumluluğun başka bir kurum ya da şahsa verilemeyeceğiyle ilgili beyanları meclisin açılışından itibaren vurguladığı konulardan biri olmuştur. Hüseyin Avni Bey, Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkilerinin tartışıldığı müzakarelerde, yeni bir meclisin teşekkül sebebini saray idaresinin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirememesi ve kendi milletine karşı takındığı düşmanca tavır olduğunu savunmuştur. Saray yönetiminin milletin kaynaklarını sömürmekten başka işe yaramadığını belirterek, sarayı, milleti izmihlale sürüklemekle suçlamıştır. Ona göre işgal karşısında da milletini korumak adına bir faaliyette bulunmadığınının farkına varan bu kağnı arabaları ile giden Türk Milleti artık saltanat istememektedir. Bu bakımdan milletin saltanat yönetimine karşı çıkarak feryadını dile getirdiğini, artık muasır medeniyetlerle aynı seviyeyi yakalamak için vekilini seçip gönderdiğini ve böylece meclisin teşekkül ettiğini belirten Hüseyin Avni Bey, seçilen mebusların ve meclisin üzerine düşen mes'uliyetleri ve meclisin ve Heyet-i Vekile'nin nasıl işlemesi gerektiği, milleti muasır medeniyetler seviyesine çıkaracak olan merciinin meclis olduğunu dolayısıyla sorumlulukların buna göre yerine getirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte olağanüstü şartlar altında toplanan meclisin yetki sınırlarının tam olarak belirlenememesi ve bundan doğan yönetim şekli karmaşası ve bu karmaşadan doğan yetki ihlalleri de Hüseyin Avni Bey'in değindiği konulardan bir tanesi olmuş bu konuda uzun bir konuşma yaparak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 7. maddesinde meclisin yetkilerinin tartışılmasını eleştirmiş meclisin yetkilerinin sınırlanamayacağını, Büyük Millet Meclisi'nin kayıtsız şartsız ülkedeki hukuka hâkim olduğunu, Heyet-i Vekile'nin ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki hükümler vasıtasıyla meclisten seçilerek görevlendirildiğinden, yetkilerinde de sınırlama olması ve Heyet-i Vekile'yi denetleyen kurumun ise meclis olması gerektiğini demokrasinin koşulu olarak görmüştür. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun, meclis içi yönetim ve iç tüzüğü hakkındaki yedinci maddeye kadar olan maddeleri açıklamaya çalışarak yetki karmaşasını önleyip çözümeye çalışmıştır. Hüseyin Avni Bey'in, yönetim şekli üzerine bahsettiği sorunlardan birisi de meclis içinde kurulan Heyet-i Vekile'nin, eski Babıâli yönetimi tarzında olduğu, vekillerin mecliste mebuslarla daima temas halinde ve mebuslar arasında dayanışma olması gerekirken kendi aralarında kararlar

alarak uygulamaya koymaya çalışmalarının doğru olmadığını, savaş ortamında Heyet-i Vekile üyelerinin ve meclisin arasında dayanışma olması gerektiğidir[223]. Bu bağlamda Hüseyin Avni Bey, saltanatı açıkça yok saymış, tek meşru yönetim organı olarak Büyük Millet Meclisi'ni tanımış, meclis içindeki yönetimin Bab-ı Âli'nin aksine dayanışmaya dayalı olmasının zarureti üzerinde durmuştur.

Ayrıca ülkenin nasıl yönetileceği konusu meclis ve Heyet-i Vekile'nin elinde bulundurduğu salâhiyetler meselesi ve inkılâp yapacak olan bir meclisin eski yönetimle benzeşmemesi gerektiğine dair düşüncelerini, Hüseyin Avni Bey meclis konuşmalarında sık sık yer vermiş ve "Meclis Üstünlüğü ve Yönetim Şekli Sorunu" tartıştığı, fikirlerini dile getirdiği en önemli konulardan biri olmuştur. I. İnönü Zaferi'nden sonra da bu mesele gündeme gelmiş Meclis üstünlüğü konusu ateşli tartışmaların yaşandığı müzakerelere sebep olmuştur. Öyle ki zaferden sonra İtilaf Devletleri barış görüşmeleri için Londra Konferansı düzenlenmeye karar vermiş ve bu konferans için hem İstanbul Hükümeti hem de BMM hükümetini davet etmişti. Bu bakımdan İstanbul'da Tevfik Paşa Hükümeti'nin BMM'ne birlikte katılma teklifinde bulunması üzerine Mustafa Kemal [Paşa] Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla Londra'ya ancak milletin esas temsilcisi olan BMM'nin gitmesi gerektiğini belirten bir telgraf göndermiştir. Tevfik Paşa ile gerçekleşen bu telgraf ve verilen cevap mecliste şiddetli tartışmaların yaşanmasına sebep olan bir konu olmuştur. Tartışmanın odak noktası Hüseyin Avni Bey ve arkadaşlarının verdiği ve İstanbul Hükümeti'ne verilecek cevap ve gelecekte herhangi bir devletle gerçekleşecek olan münasebetin meclise danışılmadan yapılmaması gerektiğini vurgulayan takrir idi. Bu takrir ve sonrasında yapılan tartışmalar meclis içinde casus olma ihtimaline kadar gitmiş ve Heyet-i Vekile meclisten güvenoyu almak istediğini beyan etmiş, Hüseyin Avni Bey mebuslar tarafından makam mevki peşinde koşmak ve saray savunucusu olmakla suçlanmıştır. Ancak Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları bu takririn iyi niyetle verildiği ve bundan sonra yapılacak olan görüşmelerde bir milletin varlığı söz konusu olması dolayısıyla cevap verilmeden veya münasebet kurulmadan önce meclisin

[223] *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 118, 28, 11, 1337 (1921), c. 1, s. 369-372. Benzer konuşmaları için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 50, 8. 6. 1338 (1922), c. 2, s. 291-293. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 19, İ. 33, 24. 4. 1338 (1922), c. 2, s. 378-384. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 27, İ. 189, 8. 2. 1339 (1923), c. 2, s. 234-237.

onayının alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebeple iyi niyetlerini belirtmek için yapılan güven oylamasında Hüseyin Avni Bey de dâhil olmak üzere Heyet-i Vekile'ye itimat reyi verilmiştir [224]. Bu konu ile ilgili olarak Hüseyin Avni Bey ayrıca Londra Konferansı'na gidecek olan Sulh Heyeti'nde bulunması gereken zevatın Heyeti Vekile tarafından değil meclisin kendisi tarafından seçilmesi ve seçilen heyetin meclisteki bütün üyeleri temsil etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Çünkü sorumluluğun Heyet-i Vekile'ye değil meclise ait olduğu ayrıca Heyet-i Vekile'nin böyle bir salahiyeti olmadığına dair düşüncelerini dile getirmiştir[225]. Ayrıca Hüseyin Avni Bey meclis üstünlüğü esasına büyük önem vermiş, Millî Mücadele'nin temelinin millet ve onu temsil eden meclis olduğunu her konuşmasında vurgulamıştır. Verilen kutsal mücadelenin dayanak noktasının millet olmasına rağmen haksız ve adaletsiz uygulamalarla milletin perişan edildiği bir hükümet yönetimine şiddetle karşı çıkmıştır. Millete yapılması gereken muamelenin meclis tarafından alınacak kararlarla tespit edilmesi ve bunun aksini her kim yaparsa milletin seçtiği vekillerden oluşan meclisin, onu cezasız bırakmayacağını, milleti düşünmeden kendi çıkarları için çalışan saray hükümetini milletin eninde sonunda cezalandırdığını, eğer yanlış yaparsa Mustafa Kemal [Paşa]'nın da bu cezadan kurtulamayacağını sert ifadelerle söylemiştir[226]. Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Hüseyin Avni Bey kanunları kişi tahakkümlerinden üstün tutmuş, vazifesi ve rütbesi ne olursa olsun tek bir kişinin alacağı kararları reddetmiştir. Milleti hâkim kılmayı ve hakkını korumayı şeref olarak sayan Hüseyin Avni Bey, bu konuda yapılan ihlallerde İcra Vekilleri Heyeti Rauf Bey ile de tartışmıştır. Memleketin asayişini bozanların cezalandırılmadığını bunun sebebini hâkimiyet-i millîyeye sahip olmadıklarına bağlayan Hüseyin Avni Bey: *"Çırpınmamızın sebebi milleti, kanunu hâkim kılmaktır."* sözleriyle hükümet politikalarını tenkit etmiştir. Ancak buna karşılık Rauf Bey'in verdiği cevap ise memleketin durumunu açıklar niteliktedir: *"Hüseyin Avni Bey arkadaşımız askerlik etmiş ve askerliğin en müşkül devrelerinde vazifesini görmüş ve müşkülâtını iktiham etmiş olmak itibariyle kendilerine hitap ediyorum. Bir atasözü vardır, onu tekrara mecburum. Toz, duman olan yerde ferman okunmaz,*

[224] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 8, İ. 141, 31. 1. 1337 (1921), c. 2, s. 22-32. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 51, 10. 6. 1338 (1922), c. 4, s. 333.
[225] *TBMM GCZ*, C. 1, İ. 144, 4. 2. 1337 (1921) c. 1, s. 371-372. *TBMM GCZ*, C. 1, İ. 145, 5. 3. 1337 (1921), c. 3, s. 382-383, c. 4, s. 387, 405.
[226] *TBMM GCZ* C. 3, İ. 3, 6. 3. 1338 (1922), c. 3, s. 19-21.

(Handeler) ahvali fevkalâde olursa mağduru da, mazlumu da mazur görmelidir"[227]. sözlerine karşı Hüseyin Avni Bey bu konuda bir kanun teklifi de vermiştir[228].

Hüseyin Avni Bey'in bu sert söylemlerde bulunmakla birlikte, Mustafa Kemal [Paşa]'nın iyi niyetle başarılar elde ettiğini belirtmiş ve onun askeri ve stratejik dehasını takdir etmeyi de bilmiştir. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey'in muhalefeti, muhalefet etmiş olmak için değil, milletin menfaati için hükümetin aksayan yönlerini, demokratik bir yönetimde olması gereken şekilde eleştirerek düzeltmeyi öncelikli görev bilmiştir.

Hüseyin Avni Bey'in konuşmalarından da anlaşılacağı üzere meclis üstünlüğü meselesi onun mecliste yaptığı eleştirilerin temel sebebini oluşturmuştur. Milletin kaderini belirleyecek meselelerin mecliste oybirliği ile alınan kararlarla sağlanması yerine Heyet-i Vekile'nin kararlar alıp uygulamaya çalışması Hüseyin Avni Bey'in eleştirdiği noktalardan biri olmuştur. İnkılap aşamasında olan, eski düzeni reddeden bir meclisin eski yönetimle aynı hatalara düşmesini engellemek adına meclis iç tüzüğündeki maddelere sıklıkla müdahale ederek onları bir kanun adamı olarak açıklamaya çalışmıştır. Hüseyin Avni Bey'in bu konulardaki uyarıları ve söylemleri demokratik bir yönetim için alınması gereken dersler ve uyarılar niteliğindedir.

Demokratik bir yönetimin gerçekleştirilmesini sağlamak için gerekli donanımlara sahip olmasına rağmen, Hüseyin Avni Bey'in askeri konularda değerlendirmelerinin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan Büyük Taarruz, Türklerin büyük zaferi ile neticelenmiş, Karahisar'da bozguna uğratılan Yunan ordusunu takiben 9 Eylül'de İzmir'e giren Türk ordusu Marmara'nın güneyi boyunca kalan Yunan birliklerini temizleme hareketine girişmişti. 18 Eylül 1922'de, Batı Anadolu'da tek bir Yunan askeri kalmadı. Türk ordusunun komuta kademesi, İtilaf Devletleri ile silahlı bir çatışmaya meydan vermeden Boğazlara yanaşmak kararında idi. Bu bağlamda II. Süvari Tümeni'ne Edremit'ten Çanakkale'ye gitme emri verilmişti. Çanakkale'ye gidecek birliklere

[227] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 26, İ. 175, 17. 1. 1339 (1923), c. 1. s. 389-391.
[228] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 27, İ. 189, 8. 2. 1339 (1923), c. 2, s. 243.

İtilaf Devletleri ile herhangi bir çatışmaya girilmeyeceği bildirilmişti. Her iki taraf arasında "Çanakkale Olayı" adı verilen askeri ve diplomatik gelişmelerin yaşanacağı süreç başlamıştı[229]. Bundan sonra silahlı çatışmanın yerini iki taraf arasında gergin bir bekleyişe bırakmıştır. Savaşı göze alamayan her iki taraf yönetimi için yazışmaların devam ettiği bir sinir harbi başlamıştı ve bu durum mecliste eleştirilere sebep olmuştur. Hüseyin Avni Bey bu konuda; beklenilen süre zarfında İngiltere'nin yeni bir düşman ve yeni bir orduyla ortaya çıkmasını engellemek ve Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmek adına ordunun faaliyetine devam etmesi gerektiğini öne sürmüştür. İngilizlerin yenilgiden dolayı bu dönemde bir daha uysal davranacaklarını ve dolayısıyla bir nota ile üç güne kadar vatan topraklarını terk etmedikleri halde savaş sebebi sayılması gerektiğini dile getirmiş ve ordunun düşmana hazırlanma fırsatı vermesini büyük bir felaket olarak değerlendirmiştir[230]. Bununla birlikte eldeki imkânların vaziyetini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, diplomatik görüşmeleri uygun görmüştü. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin savaşmaya niyetlerinin olmadığını öngörmekte, dolayısıyla yapılacak işin İngiltere'ye Türk tezini kabul ettirmek için siyasi ve askeri kozları kullanmak gerektiği düşüncesinde idi. Sonuç olarak bekleme süreci olumlu sonuç vermiş ve barış görüşmeleri neticesinde İstanbul ve Marmara Bölgesi'nin silahsız olarak ve herhangi bir zaiyat verilmeden Mudanya Mütarekesi ile Türklere teslim edilmesi sağlanmıştır[231]. Bunlardan da anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal Paşa'nın hem siyasi yönetimin başında hem de askeri yönetimin başında olması onun vaziyeti daha iyi anlamasına ve siyasi hamlesini yaparken bu vaziyetleri göz önünde bulundurmasını sağlamıştır. Öyle ki ordunun son gücüyle Yunan'ı denize döktüğü İngilizlerle bir savaşı daha kaldıracak durumda olmaması ve ayrıca orduyu taşıyacak deniz gücünün olmaması Türk ordusunu, beklemesi için zorunlu kılmış Mustafa Kemal Paşa ise başarılı siyasi taktiğiyle bu olumsuz durumu sabırla bekleyerek milletin lehine çevirmeyi başarmıştır. Bu süreçte Hüseyin Avni Bey sadece ordunun bekleme aşamasını eleştirmemiş, Başkumandanlığın meclisten habersiz verdiği kararlara da değinerek İzmir'de İngiltere ile yapılan müzakerelerde meclise gerekli bilgilerin verilmediği, meclisin ihmal edildiğini dile getirmiş Mustafa

[229] İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi,* Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, s. 70.
[230] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 104, 18. 9. 1338 (1922), c. 2, s. 787-788, 797. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 20, 4. 4. 1338 (1922), c. 3, s. 189. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 200, 27. 2. 1339 (1923), c. 1, s. 1307. *TBMM GCZ,* C. 4, İ. 4, 4. 3. 1339 (1923), c. 2, s. 92-97.
[231] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 522-526.

Kemal Paşa'nın başarıyı elde ettikten sonra doğruca meclise gelmesi gerektiğini savunmuştur[232]. Ancak askeri açıdan çok hassas olan bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın cepheyi bırakarak Ankara'ya dönmesinin doğuracağı tehlikeyi tahmin etmek güçtür. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa'nın, Çanakkale'de uyguladığı askeri strateji ve takip ettiği dış politika, Millî Mücadele boyunca elde edilen kazanımları pekiştiren, O'nun haklı şöhretini daha da artıran bir unsur olarak tarihteki yerini almıştır[233].

2. Heyet-i Vekile'nin Görev ve Sorumluluk Alanları

İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgaliyle Meclis-i Mebusan görevini yerine getiremez olmuş ve kendini fesh etmişti. Bu sebeple Mustafa Kemal [Paşa] Anadolu'da bir meclis açmak için harekete geçmiş ve dağılan meclisin mebuslarını Ankara'ya davet etmişti. Ancak meclis henüz kurulmadan isminin ne olacağı ve hangi yetkilere sahip olacağı konusu anlaşmazlıklara sebep olmuş ve bu konu açıklığa kavuşturulmadan memleketin işgal altında olması dolayısıyla meclisin, olağanüstü yetkilerle donatılarak açılması kararlaştırılmıştı.

Bu meclis kuruluş özellikleri bakımından bir yandan olağanüstü yetkilere haiz bir meclis iken bir yandan ise İstanbul Hükümeti'nden ayrı olmasına rağmen kendini onun devamı gibi takdim eden, padişaha saygıda kusur etmediği halde onun adına ve ona rağmen siyasi otorite kullanan çelişik bir görüntü vermekte idi[234]. İcra Vekilleri Heyeti ve mebuslar arasındaki bu yetki karmaşasından doğan suiistimaller ve vazifelere müdahaleler, Hüseyin Avni Bey'in tepkisini çekmiş İcra Vekilleri'nin yetki sınırlarının çizilmemesi, Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini kullanması anlamına gelmediğine dair eleştirilerde bulunmuş ve meclisin mevcut yönetim şekline son kararın meclis tarafından alınması gerektiğini sert bir ifade ile belirtmiştir[235].

---

[232] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 107, 23. 9. 1338 (1922) c. 3 s. 821.
[233] İsmail Eyyupoğlu, *a. g. e.,* s. 120.
[234] Ahmet Turan Alkan, *İstiklâl Mahkemeleri,* Alternatif Üniversite Yayınları, İstanbul 1993, s. 7.
[235] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 131, 2. 11. 1338 (1922) c. 2, s. 992-994.

Benzer bir tartışma yine Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 7. Maddesi'nin[236] eksik olduğunu, kayıtsız şartsız millete ait olan hâkimiyetin kanunda da içtihata gerek duymadan açık bir şekilde belirtilmesi gerektiği üzerinde duran Hüseyin Avni Bey, bu maddenin Encümene iadesi için tadilname ve kanun teklifi[237] vermiş ve bu maddelerle ilgili olarak Mustafa Kemal [Paşa] ile hükümet ve meclisin yetkileri konusunda sert bir tartışmaya girmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin her şeye mutlak hâkim olduğunu bu sebeple vazifesinin sınırlandırılamayacağını belirtmiş buna karşılık vekillerin salahiyetlerinin belirlenmesini istemiştir. Eğer bunun aksi olursa yani meclis sınırlandırılırsa görev yetkileri dışında kalan her şeyde karar alma yetkisinin Heyet-i Vekile'ye kalacağını, hükümetin denetlenmeyeceğini savunmuştur. Padişahın hukukuna meclisin hâkim olduğunu bu sebeple Padişah'ın salahiyettar olduğu her konuda meclisin son sözü söyleyeceğini belirtmişti. Mustafa Kemal [Paşa] ise bu konuda, öncelikli amacın vatanı düşmandan ve hainden temizlemek olduğu Türk'ün bu varoluş çabası içinde, hilafet ve saltanatın yetkilerini konuşmanın doğru olmadığını belirtmiş, Meclis-i Âli'nin bu konudaki kararını daha sonra vermek üzere saklı tuttuğunu işgal ortamında konuşulmasının doğru olmayacağını vurgulayarak Hüseyin Avni Bey'in değinmek istediği noktaların sakıncalı yönlerinin olduğunu belirtmiştir[238].

Yeni bir devletin kuruluşu ve demokratik adımların temsili olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu meclis gündeminin büyük çoğunluğunu oluşturmuştu. Bu konuda Hüseyin Avni Bey, Harp Encümeni Teşkili'ni içeren kanun müzakerelerinde bu encümenin Teşkilât-ı Esasiye ile tamamen zıt olduğunu, maddelerinin çok geniş kapsamlı olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, İstanbul Bab-ı Ali sisteminde teşekkül eden Hükümetin, icraatları ve uygulama yöntemleri yanlıştır ve inkılâpçı meclisin, inkılâpçı şekilde hareket etmesi gerekir. Programsız bir şekilde yapılan kanun çalışmaları ne orduyu ne de ülkeyi yönetebilecek kabiliyettedir. Dolayısıyla her görev, ehli olan kişilere verilerek yeni bir teşkilatlanma çalışması kurmak, meclisin

[236] MADDE 7. — Genel kanunların konulması, düzenlenmesi, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. (Kanun teklifinde 8. Madde olarak geçen bu madde, 7. Maddenin çıkarılmasıyla onun yerini almış ve 7. Madde olarak müzakere edilmiştir.)
[237] *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 7, İ. 140 30. 1. 1337 (1921), c. 1, s. 438. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 5, 10. 3. 1337(1921), c. 1, s. 51.
[238] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 135 20. 1. 1337(1921) c. 1, s. 328-334.

ve ülkenin yönetimini sadeleştirmesi bakımından daha kolay olacaktır. Yeni bir teşkilatlanmanın olmadığı mevcut şartlar altında meclisin, sadece dua için var olduğu ve bu yönetim tarzının aslında diktatörlük demektir[239]. Hüseyin Avni Bey sadece sözleriyle değil bu konuda verdiği takrirler ile de tepkisini dile getirerek maddelerin geniş kapsamlar içermesini engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Teşkilât-ı Esasiye'nin 5. maddesini[240], kanun boşlukları, kullanılan kelimelerin tam anlamıyla ifadeleri karşılamadığı dolayısıyla tenkit etmiş, maddenin son cümlesinin değiştirilmesi için teklif vermiş ancak takriri kabul edilmemiştir[241].

Hüseyin Avni Bey, demokratik bir yönetimde Heyet-i Vekile'nin faaliyetlerini mecliste mebusların tetkik etmesi gerektiğini savunmuş [242] ve bu hususta Heyet-i Vekile'nin yaptığı suiistimalleri de eleştiri konusu yaparak düzeltmeye çalışmıştır. Öyle ki görevi gereği Samsun'a giden Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in yerine Maarif Vekili Vehbi Bey'i salahiyetleri dışında vekil olarak tayin etmesi, meclis iç tüzüğüne uymayan bir uygulama olarak mecliste tartışmalara sebep olmuştur. Zira meclis iç tüzüğünde belirtildiği üzere vekilleri seçen ve görevi başında olmadığında başka bir zatı vekil olarak tayin etmek meclisin görevleri arasında yer almakta idi. Heyet-i Vekile'nin yetkilerinin dışında kalan böyle bir konu da Hüseyin Avni Bey'de karşı görüşlerini bildirmiştir[243] ve bu konuda takrir vererek Fethi Bey

---

[239] *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 139, 3. 1. 1338 (1922), c. 1, s. 577-579. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 91, 26. 8. 1338 (1922), c. 2, s. 715-717. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 107, 23. 9. 1338 (1922), c. 3, s. 820. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 19, İ. 32, 22. 4. 1338 (1922), c. 1, s. 345-346.

[240] BEŞİNCİ MADDE: Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki senede bir yapılır. Seçilen azanın âzalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar seçilebilir. Eski heyet, lâhik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni seçimlerin yapılamaması takdirde içtima devresinin yalnız bir sene uzatılması uygundur. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini seçen vilâyetin ayrıca vekili olmayıp milletin de vekilidir.

[241] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 135 20.1.1337 (1921), c. 1, s. 322-326. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hakkında verdiği diğer tadilnameler için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 132, 10. 1. 1337 (1921), c. 2, s. 252. *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 134, 17. 1. 1337 (1921), c. 2, s. 298-310. *TBMM ZC*, 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 15, 1. 4. 1339 (1923), c. 1, s. 291.

[242] *TBMM GCZ*, C.3, İ. 55, 15. 6. 1338(1922), c. 2, s. 421. Bu konuda verdiği soru önergeleri için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 44, 18, 5, 1338(1922), c. 1, s. 69. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 104 18. 9. 1338 (1922), c. 2, s. 795. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 116, 24. 11. 1337 (1921), c. 1, s. 316-317.

[243] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 18, İ. 7, 13. 3. 1338 (1922), c. 1, s. 183-187. Benzer uygulamalar için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 158, 11. 2. 1338 (1922), c. 1, s. 273-274. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 56, 17. 6. 1338 (1922), c. 2, s. 481-482. Benzer kanun teklifleri için bkz: *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 9, 16. 3. 1338 (1922), c. 3, s. 82.

ve Vehbi Beylerin görevlerini suiistimal ettiklerini düşünerek vekillikten istifalarını istemiştir[244].

Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluk alanları ile ilgili karmaşadan dolayı bir sorun olarak ortaya çıkması yapılan uygulamalarda Hüseyin Avni Bey'in müdahalede bulunmasına sebep olmuştur. Bunun için İcra Vekilleri Heyeti'nin görevlerini belirlemek amacıyla yapılan kanun maddelerinde boşluk gördüğü maddelerin yeniden düzenlenmesi için tadilname takrirleri ve kanun teklifleri vermiş[245] ve yine bu konuda sözlü olarak müdahale etmiştir[246]. Ayrıca Heyet-i Vekile, meclis iç tüzüğünde yer alan kurallara uymadığında Hüseyin Avni Bey yapılan uygulamaların yanlış olduğuna dair düşüncelerini belirtmiş[247], Dâhiliye Nezareti başta olmak üzere Heyet-i Vekile sıklıkla sorduğu soruların hedefi olmuştur[248]. Dâhiliye Nezaretinin ülkenin güvenliğinden, asayişinden ve halkın mağduriyetini engellemekten sorumlu olması, Hüseyin Avni Bey'in bu konuda daha hassas olmasına sebep olmuştur[249]. Çıkan isyanlarda hükümetin ülkenin sevk ve idaresinde başarılı olamadığı bu sebeple daha demokratik ve sosyal yapıda bir

---

[244] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 18, 1. 4. 1338 (1922), c.1, s. 469.

[245] Rauf Orbay bu kanunnamenin Kara Vasıf Bey'in evinde onunda katılımıyla hazırlandığını belirtir. Bkz: Rauf Orbay, *a. g. e.,* s. 74-75. Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanun lâyihası hazırlamış, seçilecek vekillerin namzetler şeklinde belirlenerek son seçim merciinin meclis olmasına dair kanunu reye sunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 69, 6. 7. 1338 (1922), c. 2, s. 281.
Hüseyin Avni Bey ve 85 arkadaşı İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimine dair kanunun 2. Maddesinin tadil edilmesini istemiş ve İcra Vekilleri Reisi ve İcra Vekilleri'nin meclisçe oy çokluğuna göre ve ayrı ayrı olmak üzere seçilmesini istemiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 70, 8. 7. 1338 (1922), c. 1, s. 326-327.

[246] Celâlettin Arif Bey'in Roma'da bulunması dolayısıyla Adliye Vekâleti'ne vekil seçmek üzere kanunun 3. Maddesinde vekil olarak seçilen mebusların, icraatlerinden makamın sahibinin mesul tutulması yönündeki bu maddeye karşı çıkarak, görev icabı makamlarından ayrılmalarından dolayı vekillerin, vekil mebuslarının yaptığı icraatlerden sorumlu tutulamayacağını dolauyısıyla bu maddenin yeniden düzenlenmesini istediği Hüseyin Avni Bey'in konuşması için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 74, 15. 7. 1338 (1922), c. 1, s. 381-382.

[247] Matbaa Müdüriyetinin bütçesinin hesaplanması için müzakerede bulunması gerekli olan Dâhiliye Vekili'nin görevinden istifası üzerine Hüseyin Avni Bey müzakerenin vekil olmadan yapılamayacağını Heyet-i Vekile'nin hangi kanuna dayanarak bir vekili diğer vekâlete seçtiğini sorgulamıştır. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 17, 7. 4. 1337 (1921), c. 1, s. 384-85.

[248] Dâhiliye Vekâlet'inin 1337 senesi bütçesine dair açıklama yaptığı müzakerede Hüseyin Avni Bey bütçenin açık vermesinin hesabını sormuştur. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 121, 3. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 7. Koçgiri ve Ümraniye hadiselerinde hükümetin neden önlemler almadığını yine Dahiliye Vekaleti'ni sorgulamıştır. *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 87, 5. 10. 1337 (1921) c. 1, s. 278.

[249] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 17, 13. 3. 1338(1922), c. 3, s. 428-429. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 46, 3. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 120. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 58, 19. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 505-506. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 88, 21. 8 1338 (1922), c. 2, s. 687. *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 138, 26. 1. 1337(1921), c. 1, s. 373-374.

hükümetin teşkil edilmesi gerektiği[250] ve halkın acı çekmesi Hüseyin Avni Bey'in eleştirdiği konulardan biri olmuştur[251]. Ayrıca Heyet-i Vekile reisi Fevzi Paşa'dan, Londra Konferansı sonrası istifa eden Bekir Sami Bey ile ilgili[252], Eskişehir muharebesi sonrası askeri durum[253] Refet (Bele) Paşa'nın Koçgiri İsyanı'ndaki yetersizliği ve Refet Paşa'nın Dahiliye Nezareti'nden istifasına[254] dair izahat istemiştir. Afyon-Karahisar ve Dumlupınar muharebelerinde yararlılık gösteren askerlere taltif ve takdirname vermek üzere Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Karabekir Paşa'nın verdiği tezkere üzerine Hüseyin Avni Bey, vekâletlerin meclisten geçmeden karar alınmasını irade-i millîye'nin çiğnenmesi olarak yorumlamış ve bu konuda Müdaafaa-i Millîye Vekili ve İcra Vekillleri Heyeti'nin irade-i millîyenin ne demek olduğunu öğrenmenleri gerektiğini, artık hiç kimsenin bu milleti Padişahlık zamanına geri götüremeyeceğini, Hâkimiyet-i Millîye'nin kullanılması hakkını, Meclisin kimseye vermeyeceğini açık bir dille ifade etmiştir[255].

Meclis ve hükümet bir yandan düşmana karşı savaşırken bir yandan da inkılâpçı yapısından dolayı iç teşkilatlanmayı düzenleyerek devletin köhnemiş yapılarını modernleştirme çabası içinde idi. Bunun için ise köyler ve nahiyeler idaresi kanunu hazırlanmış böylece devlete bağlı makamların yönetim sınırları, yetkileri belirlenmiştir. Ancak kanun maddelerinin yeterli olmadığını düşünen Hüseyin Avni Bey kanun maddelerindeki eksiklikleri veya kanunun anlaşılmasını

---

[250] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 13, İ. 97, 20. 10. 1337, c. 2, s. 202-203. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 13, İ. 98, 22. 10. 1337, c. 2, s. 225, 237. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 18, 1. 4. 1338, c. 1, s. 464-465.

[251] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 124, 8. 12. 1337 (1921), c. 2, s. 449. *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 8 İ: 150, 14. 2. 1337 (1921), c. 1, s. 216. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 10, İ. 40, 20. 6. 1337(1921), c. 2, s. 442. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 131, 20. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 178-179. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 152, 30. 1. 1338(1922), c. 2, s. 182-183. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 157, 9. 2. 1338(1922), c. 1, s. 260. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 157, 9. 2. 1338(1922), c. 1, s. 267-268.

[252] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 32, 12. 5. 1337(1921), c. 2, s. 73-74.

[253] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 128, 14. 12. 1337(1921), c. 1, s. 500.

[254] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 64, 11. 8. 1337 (1921) c. 3, s. 216-218.

[255] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 27, İ. 183, 29. 1. 1339 (1923), c. 3, s. 41-42.

engelleyen kelimelerin çıkarılması için ya tadilname[256] vermiş ya da sözlü olarak kanun maddesindeki yetersizlikleri dile getirmiştir[257].

Dış politikada da temel şartın hâkimiyet-i milliye olduğunu savunan Hüseyin Avni Bey bu konuda yapılan yanlışın diğer ülkelere karşı yanlış bir izlenim verebileceğini bildiğinden hükümetin Fransız Generalinin tercümanı Maraşlı İstepanoğlu Emil Petezyan'ın muhakemesi hakkındaki politikasını eleştirmiştir. Fransız İşgal esnasında Osmaniye Guvernörlüğü yapan Fransız Generalinin tercümanı Maraşlı İstepanoğlu Emil Petezyan'ın muhakemesinin Papa'nın ve Fransa'nın isteği üzerine teciline dair Heyet-i Vekile kararına karşı böyle bir tutumun dış ülkelere karşı adliye sistemin zayıf göstereceği ve hâkimiyet-i millîyeden ödün vermek demek olduğu söz konusu olduğundan alınan kararın bir daha düşünülmesini milli iradeye sahip çıkılması gerektiğini savunmuştur [258].

Hüseyin Avni Bey Heyet-i Vekile'yi sert eleştirilerinin hedefi yapmakla birlikte diğer devletlere karşı birlik olunması gereken zamanlarda meclisin kendi seçtiği vekillerine sahip çıkmayı üstlendiği mebus sıfatı gereği yerine getirmiştir. Öyle ki Sovyet Rusya'ya gönderilecek heyetin masrafları için ayrılan bütçenin yeterli olup olmadığı konusunda açılan müzakerede, gidecek olan heyetin, Heyeti Celile'yi temsil ettiğini ve dolayısıyla Rusya' da iken harcırahın yeterli gelmemesi üzerine telgraf çekilerek tekrar istenilmesi durumunun dış ülkeler arasında milletin onurunu zedeleyeceği ve milletin haysiyetine de uygun olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca

---

[256] Bu konuda verdiği tadilnameler için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 4, 7. 3. 1338 (1922), c. 2, s. 107. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 17, 7. 4. 1337 (1921), c. 1, s. 386-387.

[257] İdare-i Kura ve Nevahi Kanununun 92. Maddesinde düzeltilmesine dair istediği düzenlenme için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 59, 21. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 545. Bu kanun hakkında tadilini istediği diğer maddeler için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 54, 14. 6. 1338(1922), c. 1, s. 412.

[258]1919-1921 (20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'na kadar) süresinde Bağçe kazasında bulunduğu sırada ahaliden bir kısmını zorla yerlerinden etmek, gayrimüslim halka silah temini ile halka zulmetmek suçlarından Emil Petezyan adlı bir ermeni Osmaniye mahkemesince tutuklanmış, heyet-i temyizce davası, Adana İstinaf Mahkemesine nakledilmiştir. Rauf Bey Hükümetin böyle bir layiha hazırlamasının sebebini ve mahkûmun taşıdığı siyasi önemi şöyle açıklar: "*Malumualileri bugün bir ekalliyetler hukuku mevzubahis oluyor ve aynı zamanda emsali tahliye edilen mıntıkada bulunanlar affi umumiye mazhar olmuşlardır. Bu, mıntıkanın biraz haricinde kalması hasebiyle muhakemesine devam olunuyor. Bu şahıs hakkında Papa tarafından da Hükümeti millîyemize rica yolunda müracaatlar vardır. Suriye'de Fransızlar tarafından mahkûm edilen bazı dindaşlarımız hakkında gerek Adana vilâyeti vasıtasiyle ve gerek doğrudan doğruya hükümetimizin vuku bulan müracaatlarını Fransızlar hüsnü telâkki ediyorlar. Bugüne kadar itham ettikleri birçok zevatı tahliye ettikleri vakidir*." *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 87, 19. 8. 1338 (1922) c. 2, s. 648-649.

vekillerin hiçbirinin şeref ve namusunun parayla ölçülemeyeceğini belirtmiş, dış ülkelere gönderilen heyetlerin meclisi ve milleti de temsil edeceğinden harcırah miktarının doğru belirlenmesini istemiştir[259]. Böylece Hüseyin Avni Bey, dış ülkelere karşı birlik ve beraberlik içinde hareket edildiğinin gösterilmesi adına uygun bir değerlendirmede bulunmuş ve Heyet-i Vekile'ye destek olmuştur.

Meclisteki bu faaliyetleriyle Hüseyin Avni Bey, yapılacak olan kanunların hem hukuka uygun olmasını sağlayarak kanun dışı uygulamaların önüne geçmiş hem de mebusluğun bir vebal meselesi olduğunu düşünerek ezilen milletin çıkarlarını korumak için çaba harcamıştır. Heyet-i Vekile'nin salahiyeti meselesi, rejim belirlenene kadar sorun olarak kalmakla birlikte Hüseyin Avni Bey'in yerinde müdahaleleri, savaşın bahane edilerek keyfi uygulamalar yapılmasını engellemiştir. Öyle ki mecliste bir denetleme organının varlığı vekillerin attıkları her adımı meclise açıklamak zorunda olduklarından dikkatli ve temkinli olmalarını zorunlu kılmıştır.

3. Meclis Başkanlığı'nın Tarafsızlığı Meselesi

Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin, meclisteki her türlü fırka, grup ve zümreden uzak durması konusu, muhalif mebusların öteden beri savunduğu bir ilke olmuştur. Muhalif mebuslar bunu, Başkanlık Divanı'nın, meclis görüşmelerini, tarafsız olarak yönetmelerinin güvencesi olarak görmüşlerdir[260]. Meclis hükümeti sisteminin uygulanmasından dolayı meclis başkanının aynı zamanda hükümetinde başkanı olması Mustafa Kemal [Paşa]'yı hem yasamanın hem de yürütmenin başı yapıyordu. Meclis içinde teşkilatlı çalışabilmek için Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurması, onun tarafsız kalması gereken makamlarda siyasi grubunun başında yer alması, meclis içinde tartışmalara ve tenkitlere sebep olmaktaydı. Mustafa Kemal [Paşa]'nın yanı sıra tarafsız olunması gereken meclis makamlarındaki milletvekillerinin de bu gruba dâhil olması tartışmaların fitilini ateşleyen sebeplerden yalnızca biri idi. Bu nedenle Hüseyin Avni Bey, Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'na mensup olan İkinci Reis vekili Hasan Fehmi Bey'in

[259] *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 34 25. 4. 1338 (1922), c. 2, s. 297-299. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 143, 12. 1. 1338 (1922), c. 1, s.17.
[260] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*…, s. 366.

aldığı kararlarda tarafsızlığını sorgulamış, Hasan Fehmi Bey bu konuda açıklama yapmak durumunda kalmıştır[261].

İkinci Grup, meclisin son dönemde teşkilatlı çalışmalarıyla mecliste kanunların çıkartılmasında söz sahibi olmaya başlamış, yaptırım güçlerinin artmasıyla İkinci Grubun liderlerinden olan Hüseyin Avni Bey'in Birinci Reis vekili seçilmesini sağlamışlardır. Meclisin bu son yasama yılında Hüseyin Avni Bey, Birinci Reis vekili olarak seçilmesi nedeniyle tarafsız kalabilmek adına kurucularından biri ve mensubu olduğu İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan istifa ederek vazifesine verdiği önemi göstermiş bulunduğu mevkide tarafsız kalmanın zaruretini meclis kürsüsünde yaptığı teşekkür konuşmasında belirtmiştir[262]. Daha sonra Hüseyin Avni Bey'in tekrar aynı göreve seçilmiş olması, onun layıkıyla görevini yerine getirmeye çalıştığını göstermektedir[263].

Bu dönemde Hüseyin Avni Bey, riyaseti altında topladığı meclisi hukuki kurallara göre yönetmeye çalışmış, her mebusa söz hakkı tanıyarak hiçbir kimsenin mebusluk vazifesini yapmasına engel olmamıştır. Meclis başkanlık kürsüsü onun başkanlığı döneminde, eskiden mensup olduğu grubun fikirlerinin temsilcisi değil tarafsızlık uygulamalarının simgesi olmuştur.

4. İstiklâl Mahkemeleri ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu

İstiklâl Mahkemelerini ortaya çıkaran asıl süreç, Mondros Mütarekesini takip eden günlerde Anadolu'nun, "fetret" devri günlerini hatırlatırcasına içine yuvarlandığı kargaşa ve başıboşluk ortamı olmuştur. Mütareke hükümleri gereğince Osmanlı ordusunun terhis edilmiş olmasına rağmen, milli mukavemeti ayakta tutmak gayesiyle "Kuva-yı Milliye" taraftarı kumandanların silâh altındaki eratı salıvermek istemeyişi, bir yanda Anadolu topraklarının adım adım işgale uğraması, otorite boşluğundan dolayı yaygınlık kazanmaya başlayan eşkıyalık hareketleri ve Balkan Harbi'nden bu yana durmaksızın savaşmak zorunda kalmış askerin yorgunluğu yüzünden henüz işgal edilmeyen mıntıkalar, adeta bir asker kaçağı cenneti haline

[261] *TBMM GZC*, C. 3, İ. 7, 13. 3. 1338 (1922), c. 3, s. 51.
[262] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ. 135, 9. 11. 1338 (1922). c. 2, s. 438-439.
[263] *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 1, 1. 3. 1339 (1923), c. 2, s. 22.

gelmişti. BMM Hükümeti'nin ele almak zorunda kaldığı ilk mesele de "Hıyanet-i Vataniye" kanunu çerçevesinde önüne geçilmeye çalışılan asayişsizlik, eşkıyalık, iç isyanlar ve hükümet otoritesinin hâkim kılınması problemi olmuştu[264].

Meclis'in açılmasıyla birlikte alınacak kararlara bütün Osmanlı vatandaşlarının itaat etmesi için 25 Nisan 1920 tarihinde Karahisarısahib Mebusu Şükrü Bey'in verdiği iki maddeden oluşan kanun teklifi ile kanunun çıkış süreci başlamıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu uzun tartışmalar neticesinde 29 Nisan 1920 tarihinde 14 madde olarak kabul edilmiştir. Bu kanunun birinci maddesi ile Meclis'in meşruluğu tescil edilmiştir. Kanunun ikinci maddesi ile isyana katılanlara idam cezası verileceği, isyanı teşvik edenlere de Ceza Kanunu'nun 45. ve 46. Maddeleri gereğince hüküm verileceği ilan edilmiştir. Bozguncu ve propagandacılar ile onlara yardım edenler de Hıyanet-i Vataniye suçu kapsamına alınmıştır[265].

Fakat bu kanun İstanbul Hükümeti ihanetine son vermemiş, Anadolu'da, zararlı propaganda çalışmaları, casusluk, bozgunculuk, isyan ve yağma olayları ile asker kaçaklarının önünü alamamıştı. En önemli noksanlardan biri de yürürlükteki kanunların ve bunları uygulayacak mevcut mahkemelerin, bu olağanüstü dönemde ihtiyacı giderebilecek durumda olmaması, Vatana İhanet Kanunu'nu uygulayacak mahkemelerin kurulamamasıydı. Mevcut yargıçlar yetersiz, hukuk mezunu sayısı azdı. Kanundan beklenen sonucun alınabilmesi, mahkemelerin hızlı çalışması ve çabuk karar verip uygulamasına bağlıydı. Sonunda, 11 Eylül 1920'de Firariler Hakkında Kanun kabul edildi. Ekim'de de İstiklâl Mahkemeleri kuruldu[266].

İstiklâl Mahkemeleri, bütün bu tehlikeler karşısında yasama organının kendi içinden seçtiği üyelerden kurulu olağanüstü mahkemelere, olağanüstü yetkiler vermesi sonucu kurulan ihtilal mahkemeleri mahiyetindeydi[267]. İstiklâl Mahkemeleri

---

[264] Ahmet Turan Alkan, *a. g. e.,* s. 7.

[265] *İstiklâl Mahkemeleri* (Kanun, Gerekçe ve Genelkurul Tutanakları), TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, C. 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara-2015, s. 1. İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşuna etki eden kanunlar için bkz: *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları,* Yay. Haz: Ahmed Nedim, İşaret Yayınları, İstanbul 1993, s. 299-305.

[266] Kemal Çiçek, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Kasım 2007, s. 597-598.

[267] Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri,* Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s. 1

bu özelliğini Fransız İhtilali döneminde kurulan mahkemelerden örnek almaktaydı[268]. Bu bakımdan İstiklâl Mahkemeleri'nin verecekleri kararlar idam dâhil, kesindi ve derhal uygulandı. Kararlar verilirken vicdani kanaatler yeterdi. Kararlara itiraz ve temyiz hakkı yoktu. Kararlarını ve emirlerini bütün asker ve sivil memurlar uygulamak zorunda idi. Böylece mahkemeler sınırsız bir güce sahiptiler[269].

Böylesine bir gücün doğuracağı sonuçlarda elbette ki suiistimallerin kaçınılmaz olacağı, Hüseyin Avni Bey'in endişe duyduğu konulardan biri olmuş ve İstiklâl Mahkemeleri'ni "*Engizisyon Mahkemesi*" olarak[270] değerlendirmiştir. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey, İstiklâl Mahkemeleri'ne en başından beri karşı olmuş mahkemelerde verilen idam kararlarının ve tartışılamaz uygulamaların peygamberlerin dahi elde edemediği bir salahiyet olmasına rağmen İstiklâl Mahkemeleri'nin böyle bir yetkiyi kullanmasının batıl olduğunu savunmuştur[271].

İstiklâl Mahkemeleri'nin hak ve yetkileri göz önüne alındığında halkın İstiklâl Mahkemeleri'nde zulme uğradığı görüşü[272] muhalefet tarafında yaygın bir düşünce idi. Buna göre muhalif mebuslar İstiklâl Mahkemeleri'nin asker kaçağına çözüm bulmak amacıyla kurulduğunu fakat süreç içerisinde hükümetin bütün çalışmalarını bu mahkemeler eliyle yürütecek şekilde yetkilerinin genişletildiği, bunda da Fevzi Paşa'nın meclisin ordu konusundaki hassasiyetini kullanarak

---

[268] Seyfettin Aslan- Tahir Dündar, "Cumhuriyet Döneminde İstiklâl Mahkemeleri", *Mukaddime*, 2014, C. 5, S. 1, s. 28.

[269] Ergün Aybars, *a. g. e*, s. 50.

[270] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 83, 31. 7. 1338 (1922), c. 1, s. 81, 87-88.

[271] *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 80, 26. 7. 1338 (1922), c. 2, s. 609-611. Benzer konuşmalar için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 125, 9. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 87, 94-95, 101-102. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 56, 17. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 452. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 110, 28. 9. 1338 (1922), c. 1, s. 225-226, 231-232, 235. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 109, 27. 9. 1338 (1922), c. 3, s. 207. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 26, İ. 165, 30. 12. 1338 (1922), c. 1, s. 105- 106.

[272] Halka zulüm eden mülkiye ve askeriye memurlarının da Firariler Kanunu kapsamında İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanması yönünde verilen takrir müzakerelerinde açılacak davaların süreleri hakkındaki tartışmada Hüseyin Avni Bey, adaletin her kesime sağlanması gerektiğini, zulme uğrayan milletin kanunlarla korunması gerektiğini dile getirmiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 82, 29. 7. 1338, c. 2, s. 59-60. Meclise sunulan af Kanunu kapsamında rüşvet karşılığı yabancı bir devlet için çalışanlar ve casusluk yapanların hariç tutulduğu maddenin yoruma açık olması dolayısıyla meclis tarafından maddenin sınırlarının belirlenmesini istediği müzakerelerde Hüseyin Avni Bey, binlerce insanı mağdur etmemek için bu kanunun çıktığı döneme tekrar bakılarak düzenlemenin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 81, 27. 7. 1338 (1922), c. 4, s. 26-27.

sağladığını belirtmiştir[273]. Bu düşünce etrafında Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yargılanan insanların adalete uygun yargılanıp yargılanmadığı konusu Hüseyin Avni Bey için önemli bir nokta olmuş bu konuda sık sık mahkemelerin yaptığı yargılamaları meclis gündemine getirmiş[274] ve Hıyanet-i Vataniye ile ilgili kanun maddelerine ve İstiklâl Mahkemeleri için yapılan kanunlara[275] önem vermiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun eksiklerini gidermek ve İstiklâl mahkemelerinin kontrolünü biraz daha sağlamak için kanunun 8. Maddesini[276] düzeltmek adına verdiği tadilnamesi kabul edilmiş[277], meclisin sadece idamlarda değil alınan kararların hepsinde son söze sahip olması gerektiğini savunmuştur. İstiklâl Mahkemeleriyle ilgili tutulan tutanakların ve dava dosyalarının tarihi değerler taşıdığı için önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır[278]. Yapılan muamelenin adaletsizliği[279] ve "*ihtilalinde kanunu vardır*[280]" düşüncesi etrafında toplanan muhalefet, meclis toplantılarında bu konuda hararetli tartışmalara girişmişti.

Hüseyin Avni Bey, İstiklâl Mahkemeleri'nin inkılapçılığın ruhuna uygun olmadığını düşünmekte bunu mahkemelerin hükümet uygulamalarına ve meclis namına hükümler vermesine bağlamaktaydı. Ona göre bir milletin kaderini üç

---

[273] *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015),* Haz: Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 71.

[274] Asker kaçaklarının cezasını ailelere yüklememek gerektiği konusu, Hüseyin Avni Bey'in üzerinde durduğu meselelerden biri olmuştur. Asker kaçaklarının ailelerinin kumandanlar emriyle sürgün edilmesinin doğru bir uygulama olmadığını dile getirmiştir. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 11 20. 3. 1338 (1922), c. 3, s. 101-102.

[275] Lâyiha Encümeni Af Kanununa binaen İstiklal Mahkemelerinin affa dâhil olmasını istediği zevat hakkında verdiği tezkerenin tetkikinin yanlış yapıldığını belirttiği sözler için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 138, 2. 1. 1338 (1922), c. 1, s. 292.
İstiklâl Mahkemelerinin kanunun belirsiz olduğu yerlerde keyfi kararlarla hareketinin doğru olmadığını ahkâmı şer'iye ve ahkâmı tabiyeye uymak gerektiğinin ancak böyle bir muhakemenin meclisçe tanınacağını izah etmiştir. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 18, 9. 4. 1337 (1921), c. 1, s. 422.

[276] MADDE 8 - İşbu mehakimden sâdır olacak mukarrerat katı olup ancak idamı müstelzim olan mukarrerat Büyük Millet Meclisince badettasdik mahallerinde infaz olunur.

[277] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 1, İ. 6 28. 4. 1336 (1920) c. 3, s. 133. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 83, 31. 7. 1338 (1922), c. 1, s. 90-94. Hıyanet-i Vataniye ve İstiklâl Mahkemeleri konusunda verdiği diğer tadilnameler için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 125, 9. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 99. *TBMMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 129, 17. 12. 1337(1921), c. 2, s. 133-134. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 110, 28. 9. 1338 (1922), c. 1, s. 233. *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 131, 8. 1. 1337(1921), c. 2, s. 232-233. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ. 128, 28. 10. 1338(1922), c. 2, s. 220, 234-235,

[278] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 56, 17. 6. 1338(1922), c. 1, s. 450-451.

[279] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 27, İ. 197, 22. 2. 1339 (1923), c. 1, s. 441. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 18, 9. 4. 1337(1921), c. 1, s. 418-419.

[280] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 144, 14. 1. 1338 (1922), c. 2, s. 614-615.

adamın aklına bırakmak[281] doğru değildi[282]. Bu sebeple Hüseyin Avni Bey, bu mahkemelerin kapatılması için birçok defa kanun teklifi vermiştir[283]. 20 Temmuz 1922 tarihinde Başkumandanlık Kanunu'nun 2. Maddesinin çıkarılmasıyla İstiklal Mahkemelerinin hukuki geçerliliği kalmamış ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun, Hüseyin Avni Bey'in itiraz ettiği 6. Maddesi[284] üzerinde de değişiklik yapılarak 31 Temmuz 1922 tarihinde İstiklal Mahkemeleri meclisin denetimine alınmıştı[285]

5. Başkumandanlık Yasası ve Tekâlif-i Milliye Emirleri

Millî Mücadele'nin en önemli safhasından biri Kütahya-Eskişehir Savaşı sonrasında yaşanmıştı. Yunan ordularının Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar ilerlemeleri yurt içinde telaşa, hezeyana ve ümitsizliğe sebep olmuştu. Bu bunalım ve çaresizlikten kurtulmanın yegâne yolu Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olarak ordunun başına geçmesi olarak düşünülmüştü. Bu nedenle Başkumandanlık Kanunu, Büyük Millet Meclisi'nin 5 Ağustos 1921 günü yapılan iki gizli oturumundan sonra, Rıza Nur Bey (Sinop) ve arkadaşlarının teklifi, Şeref Bey (Edirne)'in, vatanın kurtuluşu ve milletin istiklâli için kanunun münakaşa edilmeden kabul edilmesini rica etmesi, oturum başkanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in tartışmasız ve görüşmesiz oylaması, oylamaya katılan 184 üyenin istisnasız desteği ile kabul edilmişti. Oy birliği ile kabul edilmiş olmasının nedeni ise iç ve dış kamuoyuna, meclisin birlik halinde ve aynı düşüncede, kararlılık içinde olduğu izlenimini vermekti[286]. Ancak Başkumandan'a geniş salahiyetler vermek yerine BMM tarafından görevlendirilen Başkumandan Vekili olarak görmek isteyen Hüseyin Avni Bey'in başını çektiği

[281] Firariler Kanunu'nun 5. Maddesi olan "Bu ceraim hakkında yargılama takibi ve karar alma, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen azalardan üçer kişilik İstiklâl Mahkemeleri'ne aittir, İstiklâl Mahkemeleri nezdinde ciheti askeriyeden bir müddeiumumi bulunacaktır." maddesine göre seçilen üç azadan bahsedilmektedir. TBMM ZC, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 4, İ. 61, 8. 9. 1336 (1920), c. 3, s. 25.

[282] TBMM GCZ, C. 2, İ. 144, 14. 1. 1338 (1922), c. 2, s. 614-615. Benzer münakaşalar için bkz: TBMM ZC, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 123, 6. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 45-46. TBMM ZC, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 83, 31. 7. 1338 (1922), c. 1, s. 93. TBMM ZC, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 109, 27. 9. 1338 (1922), c. 3, s. 198-200.

[283] *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 80, 26. 7. 1338(1922), c. 3, s. 624. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 81, 27. 7. 1338 (1922) c. 2, s. 636. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 91, 26. 8. 1338(1922), c. 2, s. 744.

[284] Madde 6: "savcılar, İstiklal Mahkemesi kararına yalnız görev noktasından itiraz edebilecek ve meclis temyiz mahkemesi olacak" maddesinde Hüseyin Avni Bey, Savcının elinden itiraz hakkı alınamayacağı o zaman bunun adil bir mahkeme olmayacağı eleştirisi üzerine maddedeki "yalnız" kelimesi çıkalrımıştı.

[285] Ahmet Afşar, *a. g. m.*, s. 24-25.

[286] Ahmet Emin Yaman, "Başkumandanlık Kanunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 9, Yayın Tarihi: 1992, s. 85.

grup, başkumandanlıkla ilgili yasaların karara varılmasını verdikleri takrirlerle engellemeye çalışmış çoğu zaman müzakerelerin uzamasına sebep olmuştur. Çünkü Hüseyin Avni Bey ve onun başını çektiği muhalif grup, kanunla Başkumandan'a, kanun yürürlükte olduğu süre boyunca, meclis yetkilerini kullanma hakkı verilmesine ihtiyatla yaklaşmış, bunun meclisin yetkilerini ihlal etmek olduğunu savunmuş bu konuda sert münakaşaların yaşanmasının başlıca sebebi olmuşlardır[287]. Mecliste muhalefetin teşkilatlı bir şekilde ortaya çıkmasında "Başkumandanlık Kanunu"nun da büyük etkisi olmuştur[288]. Bu konuda tartışma sesleri yükselmiş, Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Avni Bey bu tartışmalarda sıklıkla karşı karşıya gelmişlerdir. Durak Bey'in sahibi olduğu, Hüseyin Avni Bey'in de imzasının bulunduğu ve ordunun denetlenemsi için bir heyet oluşturulup görevlendirilmesini içeren 107 imzalı takrir Başkumandanlığı hedef alması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından tenkit edilerek takrire göre orduyu denetlemek için heyetler gönderilmesinin Başkumandanlık Yasası'na muhalif bir hareket olarak yorumlamıştır. Buna karşılık Hüseyin Avni Bey, meclisin Başkumandan'a salahiyet verdiğini, hakkını vermediğini belirterek meclisin görevini yerine getirmekle mükellef olduğunu savunmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Avni Bey'in düşüncelerine karşı salahiyetlerin aynı zamanda aynı zemin üzerinde iki makamdan idare edilemeyeceğini bu durumun ordu ve memleket için fena olacağını, Başkumandanı olduğu orduya heyet gönderilmesinin doğru olmadığını belirterek Hüseyin Avni Bey'in düşüncelerini eleştirmiştir[289].

Başkumandanlık Yasası ile ilgili en hararetli tartışmalar 5 Mayıs 1338 (18 Mayıs 1922) tarihinde 3 ay daha uzatılmasına dair verilen takririn 2. Maddesinden dolayı yaşanmıştır. Hüseyin Avni Bey en başta hafi celsenin sebebini sorgulamış,

---

[287] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 26, 13. 4. 1338 (1922), c. 2, s.267. *TBMM GCZ,* C. 3, İ: 104 18. 9. 1338 (1922), c. 2, s. 790-791. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922), c. 2, s. 325. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 40, 6. 5. 1338 (1922), c. 1, s. 336. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 120, 1. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 425-426, 428. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 121, 3. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 3.

[288] Zeki Çevik, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara Yayınları, 2002, s. 416.

[289] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 64, 11. 8. 1337(1921), c. 3, s. 207-208. Sakarya Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın yıprandığını bu sebeple Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılmasına gerek olmadığını savunduğu konuşması konuşma için bkz: *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 102, 31.10.1337 (1921), c. 1, s. 416-417. *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 153, 2. 2. 1338 (1922), c. 2, s. 676-677. Benzer konuşmalar için bkz: *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 102, 31.10.1337(1921), c. 1, s. 426. TBMM GCZ, C. 3, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922), c. 2, s. 322.

aleni celsede konuşulması gerektiği savunmuş, sebebini ise: "*Millet de bilsin ki batağa giderken de hesap soracaklar"* sözleri ile en sert söz düellolarının sinyalini vermiştir[290]. Celsenin devamında Hüseyin Avni Bey, meclis salâhiyetini tek kişiye bırakmayı mebusluk şerefine uygun görmemiş, aklı ve karar verme gücü elinde bulunan insanların böyle yapmayacağını savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmadığı bu celsede Hüseyin Avni Bey, arkadaşlarıyla beraber bu maddenin lağvedilmesi için takrir vermiş[291] ve bu konuda söylediği sözler ağır ithamlara kadar varmış *"cihanı beşeriyet binlerce, yüz binlerce sene böyle miskin adamlar, böyle musibet adamların elinde inleye, inleye denizler kadar kan döktü. Siz zorla kafese, pençelere girmek istiyorsunuz, siz milleti rezil edeceksiniz. Milletin böyle salâhiyetini devretmenize imkân yoktur. Öyle mebus görmek istemem"* [292] sözleriyle Başkumandanlık Yasası'nın kaldırılması gerektiğini sert bir üslûpla dile getirmiştir. Bu konuşma Hüseyin Avni Bey ile Mustafa Kemal Paşa'yı bir kez daha karşı karşıya getirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine ertesi gün gizli celse toplanarak önceki gün söylenen sözler hakkında tek tek açıklamada bulunmuş ve kendisine yapılan ithamları reddetmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın sert tutumu karşısında Başkumandanlık Yasası hakkında söz söyleyen mebusların belirttiği gibi Hüseyin Avni Bey de sözlerinin yanlış anlaşıldığına dair söylemlerde bulunmuş, böyle kelimeler kullanmadığını beyan etmişse de gizli celse zabıtlarında bu konuşma yerini almıştır. Bununla birlikte Başkumandanlık Yasası'nın 2. Maddesini meclisin fazla gördüğü düşüncesini de sürdürmekten geri kalmamıştır[293].

---

[290] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922) c. 2, s. 310, 320.

[291] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922) c. 2, s. 328-329. Takrir oylama ile reddedilmiştir. Bu konuda verdiği kanun teklifleri için bkz: *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 102, 31.10.1337 (1921), c. 2, s. 429. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922), c. 2, s. 331. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 19, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922), c. 1, s. 521. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 96, 4. 9. 1338 (1922), c. 1, s. 481.

[292] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922), c. 2, s. 315-317, 327.

[293] Müzakerelerde Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Avni Bey'in tartışması devam etmiş Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Avni Bey'in bir önceki celsede hükümet yönetimini itham ettiği sözlerine cevap verirken Hüseyin Avni Bey Paşa'nın konuşmasına müdahele etmek istemiştir. Sözlerinin sık sık Hüseyinb Avni Bey tarafından kesilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa "*ne zırzır ediyorsunuz, burası mahalle kahvesi midir?*" diyerek Hüseyin Avni Bey'i tahkir etmiştir. Hüseyin Avni Bey ise burasının "Milletin Kâbesi" olduğu şeklinde cevap vererek bu tahkiri kabul etmemiştir. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 40, 6. 5. 1338 (1922), c. 1, s. 337, 344-348. Başkomutanlık Yasası'na dair benzer içerikli konuşmaları için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 19, İ. 39, 4. 5. 1338 (1922), c. 1, s. 520-521, *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 120, 16. 10. 1338 (1922), c. 3, s. 965-966. *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 14, İ. 110, 17. 11. 1337(1921), c. 1, s. 206. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 18, 1. 4. 1338(1922), c. 1, s. 441-443.

Mecliste, Başkumandanlık Yasası yenilenmesi gerektiği için her üç ayda bir tartışmalara neden olmakta idi. Tartışmanın temel nedeni Başkumandanlık Yasası'nın milli iradeye ters düşmesiydi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa nihayetinde 20 Temmuz 1922 tarihinde Dr. Refik ve Operatör Emin Beyler, Başkumandanlığı zorunlu kılan nedenlerin devam ettiği gerekçesi ile Başkumandanlık Kanunu'nun, 5 Ağustos 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasını teklif ettiler. Kanun tasarısı görüşülmeksizin oylandı ve kabul edildi. Söz alan Mustafa Kemal Paşa, geçirilen en buhranlı günlerde meclisin, savaş durumunun gerektirdiği kesin ve ciddi önlemleri alırken, Başkumandanlık Kanunu'nu çıkardığını ve özel bir madde ile "milli irade" ve kendi iradesinin önemli bir kısmını kendisine vererek, "istihsali zafere memur" olduğunu belirtir. Bu isabetli karar ve güven sonucu bugün, ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir önlemi gerektirmeyecek, milli gayeyi tam bir güvenle gerçekleştirecek aşamaya ulaşmıştır. Bu nedenle artık, böyle bir yetkiyi sürdürmeye gerek ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindedir sonuç olarak yasanın 2. maddesinin çıkarılmasıyla Mustafa Kemal Paşa süresiz olarak Başkumandan ilan edilmiştir[294]. Böylece Mustafa Kemal Paşa, muhalefetin Başkumandanlık hakkındaki düşüncelerinin bir bakıma geçersiz olduğunu ortaya koyarak ispat etmiştir. Başkumandanlık Kanunu'nun 20 Temmuz 1922 tarihinde değişikliğe uğraması İstiklâl Mahkemeleri'ni de etkilemiştir. Kanunun 2. maddesi Başkumandan'a meclis yetkilerini kullanma hakkı verdiğinden Başkumandan'ın emri ile çeşitli yerlerde İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştu ancak kanundaki değişiklikten dolayı kurulan mahkemelerin de yasal bir temeli kalmamıştı[295]. Bu tarihten sonra Amasya'da bir ay süre ile Urfa'da iki ay kadar görev yapan İstiklal Mahkemeleri kurulsa da, KurtuluĢ Savaşı'nın sona ermesi ve asker kaçağı sorununun ortadan kalkması nedeniyle İstiklal Mahkemelerinin görevlerine son verilmiştir[296].

Mecliste meydana gelen tartışma konularından biri de Başkumandanlık Yasası ile çıkan Tekâlif-i Milliye Emirleri idi. Tekâlif-i Millîye Emirleri'nin

[294] Ahmet Emin Yaman, *a. g. m.*, s. 108.
[295] Ahmet Afşin, a. g. m., s. 23.
[296] İbrahim Ülker, "İstiklal Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C: 23, S: 1, Konya 2015, s. 185.

uygulanmasında yaşanılan yolsuzluklardan dolayı cephedeki askerlerin ve milletin sefalete sürüklendiği görüşü[297] mecliste muhalefet arasında yaygın bir görüştü.

6. İnsan Haklarının İhlali Meselesi

Osmanlı yönetiminin son zamanlarında aralıksız devam eden savaşlar içinde Türk Milleti, en büyük acıyı çeken kesim olmuştur. Savaşların getirdiği yokluk, anarşi ortamı ve askerlikten kaçıp eşkıya olanların elinden çeken halk, Millî Mücadele'nin başlamasıyla da verdiği vergi ve yardımlarla düşmanı yenecek bir ordunun gereksinimini karşılamaya çalışarak Tekâlif-i Milliye gibi yükümlülüklerini yerine getirmeye devam etmiştir[298]. Milletin çektiği sıkıntıları "*yine milletin karşısındasınız. Asker besler, jandarma besler, Büyük Millet Meclisi besler, Hükümet besler, yalnız hayatını muhafaza edemez. Biçare ahalinin hiçbir şeyi tahtı emniyette değildir*"[299] diye anlatan Hüseyin Avni Bey birçok konuşmasında bu konu üzerinde durmuştur.

Adaletin millete verilmesi gereken en önemli hak olduğunu ve millete meşru vekil olduklarını adaletle ispatlayabileceklerini savunan[300] Hüseyin Avni Bey ister halktan biri ister mebus olsun delil olmadan yapılan uygulamalarda[301] adaletsizliklere karşı çıkmış İstiklâl Mahkemeleri'nin verdiği, adaletsiz olduğunu düşündüğü kararlardan dolayı mağdur olan halkın haklarını savunmayı mebusluk

---

[297] *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 134, 26. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 535. *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 86, 4. 10. 1337 (1921) c. 2, s. 264. *TBMM GCZ*, C. 2, İ: 142, 9. 1. 1338 (1922), c. 2, s. 596.

[298] *TBMM ZC*, C. 8, İ. 147 8. 2. 1337 (1921) c. 1, s. 135, 138- 139. *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 160, 16. 2. 1338 (1922), c. 4, s. 820-821. Tekâlif-i Milliye emirleri için verdiği kanun teklifleri bkz: *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 130, 19. 12. 1337 (1921), c. 2, s. 518-519.

[299] *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 147, 19. 1. 1338 (1922), c. 2, s. 639. Benzer münakaşalar için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 106, 7. 11. 1337 (1921), c. 2, s. 120, 122. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 16, 4. 4. 1337 (1921), c. 2, s. 347. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 17, İ. 161, 18. 2. 1338(1922), c. 2, s. 22. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 140, 5. 1. 1338 (1922), c. 2, s. 328-329. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 66, 1. 7. 1338 (1922), , c. 1, s. 186-187. *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 8, İ. 151 15. 2. 1337 (1921), c. 2, s. 256. *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 8, İ. 151 15.2.1337 c. 2, s. 261-262.

[300] *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 80, 26. 7. 1338 (1922), c. 2, s. 609-611. Ülkede adaletli bir yönetim sağlamak adına verdiği kanun teklifleri için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 2, İ. 28, 5. 7. 1336 (1920), c. 1, s. 180-181.

[301] *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 149, 23. 1. 1338 (1922), c. 3, s. 646-647. *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 151, 28. 1. 1338 (1922), c. 2, s. 662-663, 666. *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 10, 21. 3. 1337 (1921) c. 2, s. 18-20, 25. *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 165, 25. 2. 1338 (1922), c. 2, s. 884-885. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 13, İ. 97, 20. 10. 1337 (1921), c. 1, s. 195-196. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 88, 21. 8. 1338 (1921), c. 3, s. 698-699. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 26, İ. 180, 25. 1. 1338 (1922), c. 1, s. 508-509. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 104, 3. 11. 1337 (1921), c. 1, s. 52.

vazifesi ve vazife namusu olarak görmüştür. Bu bağlamda Hüseyin Avni Bey, düşman işgalinden kurtarılan bölgelerin yıkık dökük halden kurtarılması ve bölgedeki halkın çektiği acıları azaltmanın hükümetin görevlerinden biri olduğunu dile getirmiş ve bu sağlanamadığında hükümetten sebeplerini açıklamasını istemiştir[302]. İstiklâl Mahkemelerinin verdiği hükümle asker kaçaklarının yakınları askere alınmış veya mal ve mülküne el konulmuştur[303]. Hüseyin Avni Bey, bu haksız uygulamanın kaldırılması ve ailelerin affedilmesi için de takrirler vermiştir[304].

Hüseyin Avni Bey, ırk ve din ayrımı yapmadan, bu topraklar üzerinde var olmak mücadelesi içinde, vatanına ihanet etmemiş bütün vatandaşların hakkını savunmuş kanun maddelerinin buna göre düzenlenmesi[305] için çalışmıştır. Yapılan kanun düzenlemelerinde şehit ve gazi aileleri ve çocuklarını önde tutmuş[306], milletin hak ve hürriyeti konusu ve insan haklarını [307] olağanüstü hal içerisinde

---

[302] *TBMM ZC,* C. 8, İ. 159, 28. 2. 1337(1921), c. 1, s. 509. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 7, 14. 3. 1337(1921), c. 1, s. 105. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 147, 19. 1. 1338 (1922), c. 1, s. 85. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 56, 17. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 465. ZC, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 46, 3. 6. 1338 (1922), c. 3, s. 132-133. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 108, 25. 9. 1338 (1922), c. 1, s. 174-175. *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 14, 31. 3. 1339 (1923), c. 2, s. 273.

[303] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 25, İ. 158, 18. 12. 1338 (1922), c. 1, s. 437-438, 440, 443, 449, 450, 451-452, 458. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 25, İ. 159, 20. 12. 1338 (1922), c. 1, s. 476.

[304] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 13, İ. 97, 20. 10. 1337 (1921), c. 1, s. 198. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 122, 5. 12. 1337(1921), c. 2, s. 37. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 124, 8. 12. 1337(1921), c. 1, s. 65-66. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ. 128, 28. 10. 1338 (1922), c. 2, s. 220, 234-235,

[305] Muvazene-i Umumiye kanunu gereğince gayrimüslimlerden mal varlığına göre derecelendirilerek askerlik yapma karşılığında bedeli nakdinin alınmasına dair Hüseyin Avni Bey'in konuşması için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 11, İ. 51, 16. 7. 1337(1921), c. 2, s. 298-299. İşgal dolayısıyla sahipsiz bırakılan gayrimenkul mallara devlet tarafından el konulacağına dair yapılan kanun hakkında Hüseyin Avni Bey özel mülkiyetlere el konulamayacağı ve mirasçılarının var olduğu bu olmasa bile gayrımenkullerin ancak beytülmal idaresine geçebileceğini belirtmiş bu bakımdan kanunda geçen sadece istila gören yerleri kapsamaması gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple Hüseyin Avni Bey kanunun gereksiz olduğunu düşünmüştür. *TBMM ZC* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 7, 14. 3. 1337(1921), c. 2, s. 123.

[306] Şehit zabitan ve efrad ailelerine ait vergi borçlarının bu sene alınmamasına dair verilen kanunun encümen mazbatasında belirtildiği üzere reddedilmesi hakkında Hüseyin Avni Bey Hükümetin şehit aile ve çocukları ile ilgili bir kanun yapılması gerektiğini belirtmiş ve şehit ailelerinden vergi alınmasının adaletsiz olduğunu vurgulamıştır. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 10, İ. 39, 18. 7. 1337(1921), c. 2, s. 392. Reji bayiliklerinin gazilere verilmesine dair verilen kanuna Erzurum Mebusu Durak Bey'in şehit çocuklarının da dâhil edilmesini istemesi üzerine Hüseyin Avni Bey, reji yönetiminin çocuklara verilemeyeceğini bununla birlikte hükümetin şehit çocuklarına arazi dağıtımı ile ilgili teklifinin olduğunu söylemiş, onlara bakmanın bir vazife olduğunu belirtmiştir. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 112, 17. 11. 1337 (1921), c. 1, s. 247.

[307] Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yargılanan insanların suçlarını söylenen sözlerle sabit olamayacağı kesin kanıt bulunması gerektiği, söylentilerle yapılacak yargılamaların ne kanuna ne de insan haklarına

kanunsuzluklara ve haksızlıklara feda etmenin Büyük Millet Meclisi'nin itibarını düşüreceğini savunmuştur. Bu konuda yapılan müzakerelerin usule uygun olmadığı durumlarda Hüseyin Avni Bey tepkisini belirtmiş ve bu konuda yapılan kanunlar hakkında düşüncelerini dile getirmiş, uygulanması mümkün olmayan kanunlar hakkında tadilnameler vererek halkın mağdur olmasını engellemeye çalışmıştır[308]. Ordunun ve asker yakınlarının ihtiyacından bahseden Hüseyin Avni Bey, onların eksiklerini gidermenin meclisin öncelikli görevlerinden olduğunu savunmuştur[309]. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, meclis açıldığı günden itibaren Hüseyin Avni Bey, millete yapıldığına inandığı hukuk dışı muamelelere karşı ve kanunların uygulanışında meydana gelen suiistimalleri görmezden gelmeyerek bu konuda Heyet-i Vekile'den cevabını istediği sual takriri vermiştir[310].

---

sığmayacağı hakkında Hüseyin Avni Bey vatana ihanetten yargılanan ve mahkûm olan böyle zatların affedilmesi gerektiğini belirtmiştir. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 27, İ. 197, 22. 2. 1339 (1923), c. 1, s. 429-430. Askeri Temyiz Mahkemelerinin kurulmasına dair kanun tadil edilmesi hakkında Hüseyin Avni Bey hakkın ve adaletin sağlanması için bu mahkemelerin kurulduğunu ve buraya görev bilincinde olan insanların seçildiğini dile getirerek, askerlerin yargılanmalarında harcanan masraflardan söz edilemeyeceği adaleti sağlamak adına meclis ve milletin var gücüyle çalışacağını dile getirmiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 19, İ. 23, 10. 4. 1338 (1922), c. 1, s. 91. Yangından zarar görmüş insanlara kereste ve bunun gibi malzemelerin sağlanmasına dair hazırlanan kanunun kış geldiği için bir an önce görüşülüp kabul edilmesi gerektiğini böylece insanların kalacak yer sıkıntısı çekmeyerek mağdur edilmeyeceğini belirtmiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 45, 20. 5. 1338 (1922), c. 1, s. 95.

[308] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 10, İ. 40, 20. 6. 1337 (1921), c. 2, s. 445. Bu konuda verdiği kanun teklifleri için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 132, 10. 1. 1337 (1921), c. 1, s. 241. *TBMM ZC,*1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 13, 28. 3. 1337 (1921), c. 1, s. 269. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 10, İ. 40, 20. 6. 1337(1921), c. 1, s. 420, *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 124, 8. 12. 1337(1921), c. 1, s. 63-64. *TBMM ZC,* C. 2, İ. 28, 5. 7. 1336 (1920), c. 1, s. 178. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 143, 12. 1. 1338 (1922), c. 1, s. 32.

[309] Bu konuda ordunun ihtiyaçlarının her şeyden önde geldiğini, askere propaganda yapmaktan önce onların ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini, Fevzi Paşa'nın bahsettiği propaganda ve dış siyasetten daha önemli görmüş, konun ilk önce ordu olduğunu sözlerine eklemiş ve bu konu hakkında kanun teklifi vermiştir. *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 126, 12. 12. 1337 (1921), c. 2, s. 462, 464.

Memur maaşından yapılan % 20 kesintinin yapılmasına dair kanun hakkındaki müzakeratta Hüseyin Avni Bey bu düzenlemenin doğru olduğunu öyle ki cepheden askerler tarafından gönderilen mektuplarda askerler, yakınlarına maaşlarının yetişmediğini kendisine bildirmişlerdir. Hüseyin Avni Bey de durumu meclise taşımış, geçim derdinden dolayı ailelerinin zor durumda kalmalarının cephede askerleri kötü etkileyeceğini belirtmiştir. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 100, 11. 9. 1338 (1922), c. 2, s. 760.

Hüseyin Avni Bey savaşta iki ayağını birden kaybeden hücum taburu zaitlerinden Refik Efendi'ye mükâfat olarak verilecek olan 100 liranın az bulunmasına dair verilen teklif hakkında bu vatan için hayatını ortaya koyan askerlerle tek tek ilgilen meclisin mutlaka muzaffer olacağına tüm kalbiyle inanmış ve mükâfatın 300 liraya çıkarılmasını destekleyerek verilecek olan bu miktarın mebuslar tarafından karşılanmasını teklif etmiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 154, 4. 2. 1338 (1922), c. 1, s. 205.

[310] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 64, 28. 6. 1338 (1922), c. 2, s. 164-168.

Mükellef sivil sıhhiye memurları hakkındaki Kanuna ek olan kanun lâyihası ve Sıhhiye Encümeni mazbatasının 3. Maddesi[311] ile orduda görev alan sıhhiye memurlarının rütbeleri ve görevleri hakkında daha açıklayıcı olmak adına tadilnameler vermiştir[312]. Ayrıca dönemin sağlık sorunlarından bir tanesi olan frengi hastalığından korunma ve halkın sıhhati konusunda mecliste takrirler vererek meclisi ve milleti aydınlatmaya çalışmıştır[313].

Ferdî haklar konusuna konuşmalarında çokça yer vermiş, milletin eğitimi, sağlığı ve toplum için sosyal ve siyasi hakların sağlanması adına çalışmalar yapmıştır. Hüseyin Avni Bey bunları demokrasinin bir gereği olarak düşünmüş ve bu şekilde hareket ederek yapılacak inkılaba temelden başlamıştır. Böylece ferdî hakların devlet güvencesinde olması gerektiğini savunarak çağdaş bir toplum bilinci yaratmaya çalışmıştır.

7. Bütçe Tartışmaları

Yıllarca süren savaşlardan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun hazinesinin boşaldığı gibi saltanat yönetimi ve İstanbul Hükümeti de İtilaf Devletleri'nden çekinerek Millî Mücadele'ye ne maddi ne de manevi destek vermiş dahası Anadolu'yu tamamen sahipsiz bırakmışlardı. Kaderine terk edilen Anadolu'da yeni bir umudun yükselişini temsil eden Büyük Millet Meclisi kurularak bir yandan teşkilatlanma çalışmaları yürütülmüş bir yandan da Yunan ordusunu yurttan atmak için Mondros Mütarekesi gereği terhis edilen orduyu yeniden kurma görevi üstlenmişti. Ancak bütün bunlar için nakit ve kaynak sıkıntısı çeken meclis, kaynak

---

[311] MADDE 3 - "Silâh altına alınan bütün ihtiyat doktorlar ve baytarlar seferberlikte derece-i hizmetlerine göre seferi kıdem zamları hakkını elde edenler ve ordudaki müddeti hizmetlerine ve aldıkları seferi kıdem zamlarına nazaran seferber ordu dâhilinde binbaşı rütbesine kadar (Bu rütbe dâhil) terfi edebilirler. Ve ilahiri... Bu da maddenin mütemmimidir."

[312] *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 113, 19. 11. 1337 (1921), c. 2, s. 269- 273. Meclisin tayin ettiği diğer memurların haklarını savunmak adına verdiği tadilnameler için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 8, İ. 152, 7. 2. 1337 (1921), c. 1, s. 279. Madde aynen kabul edildi. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 7, 14. 3. 1337 (1921), c. 1, s. 109-111. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 5, 9. 3. 1338 (1922), c. 2, s. 138. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 45, 20. 5. 1338 (1922), c. 1, s. 97. TBMM ZC, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 89, 23, 8, 1338 (1922), c. 2, s. 310-312. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 6, 11. 3. 1338 (1922), c. 1, s. 153-155, 165-166, *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 65, 29. 6. 1338 (1922), c. 2, s. 162-163, *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 61, 24. 6. 1338 (1922), c. 2, s. 26-27, 30-31.

[313] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama Yılı, C. 7, İ. 122 26. 12. 1336 (1920) c. 1, s. 46. Benzer konuşmalar için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 4, 7. 3. 1338 (1922), c. 2, s. 106.

sağlamak için millete yönelmiş Millî Mücadele'nin maddi kaynağının büyük çoğunluğunu milletin omuzlarına yüklemiştir. Dolayısıyla bütçe, meclis gündeminde önemli bir yer tutmuştu. Mecliste Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin getirdiği ağır yük, uygulamaya konulan ağır vergiler, maliye ve gümrük hakkında yapılan düzenlemeler ve kanunlar üzerinde titizlikle durulmuş[314], bütçe açıkları, en hararetli tartışmaların kaynağı olmuştur. Bu konu ile ilgili iç tüzük ve bütçe ile ilgili yapılan kanunlar hakkında müdahaleler de gecikmemiştir. Bu müdahaleleri yapanlardan biri olan ve Kavanini Maliye Encümenlerinde görev alan Hüseyin Avni Bey, milletin artık son bir gayretle elinde ne varsa verdiğini bildiğinden alınan vergilerin her kuruşunun hesabını sormuş [315] ve doğru yerlere harcanmasını sağlayan mebuslardan biri olmuştur. Bu konuda tadilnameler ve kanun teklifleri[316] vererek hükümeti denetim altında tutmaya çalışmıştır. Cebinde kalan son kuruşa kadar milletten vergi toplandığı için yerel yönetimlerin yaptığı uygulamalardda meydana gelen adaletsiz tutumları meclis gündemine taşımıştır. Halkın yüzleşmek durumunda kaldığı bu kötü vaziyet içerisinde Hüseyin Avni Bey Tekâlif-i Milliye emirlerinin görüşüldüğü celsede *"millet soyuldu"*[317] çıkışıyla mebusların nazarı dikkatini çekmeye çalışmıştır.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1338(1922) senesi bütçesi görüşmelerinde Hüseyin Avni Bey, gazeteciliğin tarafız olması ve meslek ahlakı üzerine beyanda bulunmuştur. Ona göre bir gazetenin tarafsızlığı devletten ve hükümetten bağımsız olmasına bağlıdır. Devletin bütçesinden para ayırarak

---

[314] Yabancı ülkelerden zahire ihraç edilmesi ve zaten olmayan paranın bu suretle elden çıkması hakkında halkın içinde bulunduğu sefalette çözüm bulmak adına 6 ay süre ile ihraç edilmesini savaş kazanıldıktan sonra üretime geçebileceklerini belirtmiştir. *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 159, 13. 2. 1338 (1922), c. 3, s. 762-763.
Ziraat için gerekli alet ve edevatın memleket dâhilinde bulunmaması dolayısıyla dış ülkelerden ihraç etmek isteyen İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'e satın almak yerine üretimhane kurmak gerektiğini, üretebilecek ustaların mevcut olmasına rağmen üretmeye imkânlarının olmadığını, halkın ihtiyaçlarının karşılanması için fabrika kurarak üretici toplum haline gelmek gerektiğini dile getirmiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 5, 10. 3. 1337 (1921), c. 1, s. 54-55.

[315] Dahiliye Vekaleti bütçesinin müzakerelerinde Hüseyin Avni Bey hesabın neye göre yapıldığını Refet Bey zamanında da bütçe için zam yapıldığını hatırlatmıştır. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 121, 3. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 7.
Maliye Vekâleti 'ne daha önceden 10 milyon lira ayrılmasına rağmen tekrar 3 milyon lira istemesinin sebebini sormuştur. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 10, İ. 27, 30. 4. 1337(1921), c. 2, s. 171.

[316] Kanun teklifi için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 114, 7. 10. 1338 (1922), c. 1, s. 297. Ayrıca mecliste bütçeye dair maddelerine sözlü olarak teklif vermiştir. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 25, İ. 156, 14. 12. 1338 (1922), c. 1, s. 396. *TBMM ZC*, 1. D.önem 3. Yasama yılı, C. 26, İ. 171, 11. 1. 1339, c. 1, s. 267-272.

[317] *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 160, 16. 2. 1338 (1922), c. 3, s. 809.

gazeteleri yaşatmaya çalışmak doğru değildir. Gazeteciler birer devlet memuru gibi çalıştırılamaz. Bir gazeteye para vermek onun görüşüne, mesleğine tesir etmek demektir ki bu da gazetecilerde karaktersizliğe sebep olur. Bir gazeteyi revaçta tutmak için devlet bütçesinden para ayrılamaz. Gazetenin yaşaması, onun halkın sorunlarını ne kadar yansıttığı, halkı ne kadar bilgilendirdiğine bağlıdır[318].

Halkçılık ilkesi[319] doğrultusunda hareket eden Hüseyin Avni Bey, bütçe açığını millete tekâlifi cedide gibi yeni düzenlemeler yaparak çözmek niyetinde olan Maliye Vekâleti'ne köylerde savaşın getirdiği yıkımlardan dolayı vergi alacak erkek kalmadığı serzenişinde bulunmuş[320], maaşların ödenememesi, neferlerin açlık çekmesi gibi sorunları sürekli meclis gündeminde tutmuş, çözümü memleketin teşkilatını parasına göre uydurmak gerektiğini savunmuştur. Savaş ortamından faydalanarak kendisine devlet memuru süsü verip hem devletten memur maaşı alan hem de millete eziyet eden teşkilatların kaldırılmasıyla tasarruf edilebileceğini vurgulamış, bütçe açığını halkın omuzlarına yeni bir yük olacak Tekâlif-i Cedide ile değil ancak bu şekilde giderilebileceğini belirtmiştir[321]. Böylece milletten toplanan paraların israf edilmeyeceğini ve sadeleştirilen kadroyla teşkilatlanmanın milletin yararına olduğunu vurgulamıştır[322]. Ancak bu şekilde sadece çıkarını düşünen zihniyeti bozukların[323] dışarıda kalıp, samimi ve fedakârâne bir yönetim sağlanabileceğini ve bütçe açıklarının ancak bu fedakârlıklarla kapatılabileceğini[324] konuşmalarında dile getirmiştir.

---

[318] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 103, 16. 9. 1338 (1922), c. 2, s. 78-80.
[319] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 56, 17. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 447.
[320] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 90, 24. 8. 1338 (1922), c. 1, s. 329-330. Benzer konuşmaları için bkz: *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 162, 20. 2. 1338 (1922), c. 4, s. 832-834.
[321] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 158, 11. 2. 1338 (1922), c. 3, s. 735- 739. *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 2, İ. 40, 28. 7, 1336 (1920), c. 1, s. 393. *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 1, İ. 129, 4.1.1337 (1921), c. 2, s. 176-177. *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 8, İ. 156, 24. 2. 1337 (1921), c. 3, s. 415-416. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 114, 7. 10. 1338 (1922), c. 1, s. 298-299.
[322] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 15, İ. 130, 19. 12. 1337 (1921), c. 1, s. 144. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 17, İ. 167, 28. 2. 1338 (1922), c. 2, s. 180. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 19, 3. 4. 1338 (1922), c. 1, s. 501.
[323] *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 8, İ. 146, 7. 2. 1337 (1921), c. 2, s. 116- 117.
[324] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 160, 16. 2. 1338 (1922), c. 1, s. 797-799. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 7, 13. 3. 1338 (1922), C. 3, s. 54-55. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 9, 16. 3. 1338 (1922), c. 3, s. 80. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 24, 11. 4. 1338 (1922), c. 3, s. 210-214. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 75, 17. 7. 1338 (1922), c. 2, s. 500-501.

C. HÜSEYİN AVNİ BEY AÇISINDAN DIŞ İLİŞKİLER

BMM bir yandan Mondros Mütarekesi ile başlayan işgallere karşı haklı bir mücadele başlatırken bir yandan da başlatılan bu mücadelenin gerekçelerini diğer milletlere anlatmak için dış ilişkilerin düzenlenmesine önem vermiştir. BMM'nin kuruluşundan itibaren teşekkül eden Hariciye Vekâleti dış ilişkilerin belirlenmesinde, düzenlenmesinde ve dış politikanın oluşturulmasında merkezi olarak görev almıştır. Hariciye Vekâleti'nin dış ilişkilerde Türk Milleti'ni temsil etmesi ona ağır yükler vermiş, bu sebeple meclis görüşmelerinin de temel odağını oluşturan konulardan biri haline gelmiştir[325]. Hüseyin Avni Bey, Hariciye Vekâleti'nden istikbalde ihtimal dâhilinde olan tehlikeler,[326] barış müzakerelerinin yapılacağı yerin tayin edilmesi gibi meseleler hakkında izahat istemiştir[327]. İtilaf Devletleri'nin Türkleri savaş yanlısı olarak gösterdikleri propagandalara rağmen BMM eline geçen her fırsatta emperyalist devletlerin pençeleri altında Türklerin var olma çabası içinde olduklarını anlatmaya çalışmıştır. Bu dönemde dış ilişkilerimizde temel ilke Türklerin istiklâline saygı gösterilmesi ve devletlerarası ilişkilerde eşitlik ilkesinin Türkler için de uygulanmasını sağlayarak Millî Mücadeleyi ve Misâk-ı Millî'yi, Düvel-i Muazzama'ya duyurmaktı[328].

1. Batı Siyaseti

Hüseyin Avni Bey diğer devletlerle ilişkilerde öncelikle hukuk yolunu benimsemiş, Avrupalı devletlerle yapılan müzakerelerin Türklerin kendilerini tanıtma, yanlış izlenimlere son verme ve medeni bir teşekkülle, istiklâline ve yaşama hakkına sahip çıktığını anlatması için bir fırsat olacağına[329] ve gelen barış tekliflerini

---

[325] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 20, 4. 4. 1338 (1922), c. 2, s. 174, c. 3, s. 185. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 32, 22. 4. 1338 (1922), c. 2, s. 274-275, 277, c. 3, s. 285-286. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 34, 25. 4. 1338 (1922), c. 2, s. 296. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 55, 15. 6. 1338 (1922), c. 3, s. 444. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 107, 23. 9. 1338 (1922) c. 3 s. 816-817. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 55, 15. 6. 1338 (1922), c. 2, s. 427-428. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 154, 4. 2. 1338 (1922), c. 1, s. 213. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ. 130, 1. 11. 1338 (1922), c. 1, s. 311.

[326] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 115, 9. 10. 1338 (1922) c. 2, s. 916-917.

[327] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 32, 22. 4. 1338 (1922), c. 3, s. 283-284.

[328] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 26, İ. 161, 23. 12. 1338 (1922), c. 1, s. 7, 9. Bu konuda dostane ilişkileri kurmak adına verdiği kanun teklifleri için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 148, 21. 1. 1338 (1922), c. 1, s. 96.

[329] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 153, 2. 2. 1338 (1922) c. 2, s. 673-674. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 107, 23. 9. 1338 (1922) c. 3 s. 821.

iyi değerlendirerek daha fazla fayda elde etmenin yollarını aramak gerektiğine konuşmalarında yer vermiştir[330]. Bu bakımdan batılı devletlerle yapılan yazışmalarda Büyük Millet Meclisi'nin gücünü gösterecek ibarelere yer verilmesini istemiş[331], Hariciye Vekâleti'ne, Türk Milletinin ve Büyük Millet Meclisi'nin onuruna ve şerefine sahip çıktığı sürece destek konuşmaları yaparak kendilerine olan güvenlerini de dile getirmeyi ihmal etmemiştir[332].

Hüseyin Avni Bey Avrupa ile olan ilişkilerin belirlenmesinde ise bazı hassas noktaların belirlenmesi zaruretinden bahsetmiştir. Bu zaruret bilindiği üzere yapılan savaşın bir Türk- Yunan Savaşı olmaktan çok, başta İngiltere olmak üzere sömürgeci Avrupalı devletlere karşı yapılmış olmasından doğmaktadır. Dolayısıyla ilişkiler belirlenirken bu durum göz önüne alınmalı, her türlü tehlikenin farkında olmak[333] ve Misâk-ı Millî'ye ters olan tekliflerdeki maddeler için protesto telgrafları çekmekten geri durmamak gerektiğinden bahsetmiştir[334].

Avrupalı Devletlerle ilişkilerin başında İngiltere yer almakla birlikte Anadolu'yu işgal eden devletlerden birisi de Fransa idi. Fransa, Mondros Mütarekesi ile birlikte Harbi Umumi sırasında yapılan gizli anlaşmalara uygun olarak Güneydoğu Anadolu ve Suriye bölgesini işgal etti. Fransa'nın bölgede aldığı sert tedbirler bölge halkının direnişi başlatmasına sebep olmuş ve Kuva-yı Milliye Fransa'ya bölgede zor zamanlar yaşatmıştır. Nihayetinde Fransa bölgede tutunamayacağını anlayarak Ankara Hükümeti ile müzakerelere başlamıştı. Müzakereler Kütahya-Eskişehir Savaşı'nın beraberinde getirdiği olmuşuz hava dolayısıyla uzamış ancak nihayet Sakarya Savaşı'ndan sonra Fransa ile resmî barış müzakereleri devam etmişti. Millî Mücadele'nin Türkler lehine devam etmesi dolayısıyla Fransa, Sakarya Savaşı akabinde barış isteği ile meclisin kapısını çaldığında Hüseyin Avni Bey, diğer devletlerin Fransa'nın bu hareketini nasıl karşıladığını sormuş, Hariciye Vekâleti'nden dünya siyaseti hakkında izahat

[330] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 17, 30. 3. 1338 (1922), c. 2, s. 169.
[331] *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 32, 22. 4. 1338 (1922), c. 2, s. 277.
[332] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 154, 4. 2. 1338 (1922), c. 1, s. 211-212.
[333] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 98 7. 9. 1338 (1922), c. 3, s. 751-752. *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 50, 8. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 251-252.
[334] *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 11, 24. 3. 1337 (1921), c. 2, s. 206. *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 20, 4. 4. 1338 (1922), c. 3, s. 183. *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 154, 4. 2. 1338 (1922), c. 2, s. 217-218.

isteyerek yabancı devletlerin Türkiye üzerindeki politikasını buna göre değerlendirmeye çalışmıştır[335]. Ancak Misâk-ı Millî dâhilindeki İskenderun ve Antakya bölgesinin Türkiye sınırları dışında kalması ihtimali mecliste tartışmalara sebep olmuştu[336]. Bununla birlikte bir cepheyi daha kapatıp tek bir düşmana yönelmek adına meclis bir fedakârlık göstererek ekseriyetle Türk nüfusa sahip olan İskenderun ve Antakya bölgesini hududu dışında bırakmıştı.

Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra anlaşmada yer alan maddeler gereği Suriye ile gümrük ilişkileri düzenlenmesi için çalışmalar başlatılmıştı. Bu bağlamda iki devlet arasında komisyon kurulması ve taviz verilmemesi gereken konular hakkında mecliste müzakereler yapılarak üzerinde durulması gereken önemli noktalar önceden belirlenmeye çalışılmıştı. Hüseyin Avni Bey de Suriye ile yapılacak Gümrük İtilafnamesi müzakerelerinde Hariciye Vekâleti'nin tam donanımlı gitmesi gerektiğini dile getirmiş, Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in hazırlıksız gitmesi onun başarılı bir siyaset yürütmesine engel olarak Türk milletinin çıkarlarını zedelemişti. Aynı durumun Fransa ile de tekerrür etmemesi için Türk milletinin hakları ihlal edildiğinde millet namına giden heyetin katılan devletleri protesto etmesi gerektiğini anlatmıştır. Suriye ile hudutların belirleneceği müzakerelerde de aynı tavrın sergilenerek milletin ve meclisin şerefine hürmet edilmesi zaruri olduğu, bu anlayışla müzakerelere gitmek gerektiği Hüseyin Avni Bey tarafından sıkça vurgulanmıştır[337].

Ankara Antlaşması, İtilaf Devletleri ve Avrupa Devletleri arasında bir müttefik edinmek, bir cephenin kapanmasını sağlamak ve dünya siyasetinde adını duyurabilmek için zorunluluktan dolayı yapılan bir anlaşma idi. Bu antlaşma gereği İskenderun ve Antakya bölgesi Türk sınırları dışında kalmıştı. Meclis, siyaset gereği bu fedakârlığa mecbur kalmışsa da kadim bir Türk yurdu olan Hatay'ın sınır dışında kalması kabul edilebilir bir durum değildi. Bu bağlamda kadim bir Türk yurdu olan Hatay'ın anavatana katılması için çalışmalar Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamı boyunca yürütülmüş, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği uygun ortam ve koşullarla Hatay

[335] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 91, 12. 10. 1337 (1921), c. 2, s. 295.
[336] *TBMM GCZ,* C. 2, İ. 94, 16. 1. 1337 (1921) c. 2, s. 355-356.
[337] *TBMM GCZ,* C. 3, İ. 55, 15. 6. 1338 (1922) , c. 2, s. 425-427.

anavatana 1939 yılının Temmuz ayında katılmıştır. Hüseyin Avni Bey de bu kadim Türk yurdunun anavatana katılmasını görmüş ve 20 yıl önce dikkat çektiği hususun hayata geçirilmesi hiç şüphe yok ki onu da mutlu etmişti.

Türk-Yunanistan ilişkileri ise çok eskilere dayanmakla birlikte [338] Yunanistan'ın düşmanca hareketleri 1830 ile 1923 yılları arasındaki dönemde uygulanan ve Bizans'ın canlanması olarak kabul edilen "Megali İdea" ülküsü ile Osmanlı İmparatorluğu içinde kalan toprakların kurtarılıp Yunanistan Krallığı'na kazandırılmasını amacıyla başlamıştır[339]. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nu doğal düşman sayan Yunanistan'ı, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olan büyük devletlerle dost olmaya yöneltti. Yunanistan Avrupa'da Antik Yunan Medeniyeti'ni temsil etmek ve Hristiyan olmak hasebiyle kendisine büyük destek buldu[340]. Birinci Cihan Harbi ile çöken bir imparatorluğu paylaşmak gayesi ile düzenlenen Paris Sulh Konferansı'nda İngilizlerin, Yunanlılara İzmir'i işgal etmesi için izin vermesi Yunanistan yönetiminin tarihi emellerini gerçekleştirmek için büyük bir fırsat olmuştur. Ancak 15 Mayıs 1919 yılında Yunanistan'ın İzmir'i işgali, Türk Milleti üzerinde büyük bir tesire sebep olmuş, Anadolu'nun, saray yönetiminin söylediği aksine "işgallerin geçici olmadığının" farkına varmasını sağlamıştır. Büyük Millet Meclisi'nde Yunanistan'ın yaptığı saldırılar, katliamlar mecliste Hüseyin Avni Bey'in değindiği konulardan biri olmuştur[341].

Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun'a çıkışıyla başlayan Türk Millî Mücadelesi, 30 Ağustos 1922 tarihinde Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin akabinde 9 Eylül'de Türklerin İzmir'e giriş ile son buldu. Bu büyük zaferden sonra Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın azminin sabrının büyüklüğünü takdir etmiş, herkesin çaresizlik umutsuzluk içinde olduğu bu zor dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ve Türk köylüsünün desteği ile kazanılan zaferi kutlamış[342], artık

---

[338] Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 41, Mayıs 2008, s. 106.
[339] Aydın Özgören, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkilerine Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*, 25. 05. 2005, s. 104.
[340] Ergün Aybars, "Türk- Yunan İlişkileri", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, 1993, C. 1, S. 3, s. 4.
[341] *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 16, İ. 154, 4. 2. 1338 (1922), c. 2, s. 217-218. TBMM ZC, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 20, İ. 50, 8. 6. 1338 (1922), c. 1, s. 251-252.
[342] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 23, İ. 112, 4. 10. 1338 (1922), c. 1, s. 278.

Türk Milleti'nin yaşama hakkını tüm cihana duyurduğunu ve medeni devletler seviyesinde muamele görmeyi hak ettiğini dile getirdiği konuşması sık sık alkışlarla kesilmiştir[343]. Ancak İtilaf Devletleri ile barış müzakereleri döneminde ise uygun görmediği konuları görmezden gelememiş, eleştirilerine devam etmiştir. Lozan'da gerçekleşecek olan müzakereler de Türkleri temsil edecek heyetin kimlerden oluşacağı ve hangi konular üzerinde durulacağı meclis içinde yapılan müzakerelerle belirlenmesi gerektiğini düşünen Hüseyin Avni Bey konuşmalarında ilmî, malî, sosyal konularda bağlı olduğumuz Avrupa'ya karşı çözüm politikaları üretmenin mecburiyetinden bahsetmiştir. Misâk-ı Millî sınırları, boğazlar, mali açıdan Osmanlı'yı iflasa sürükleyen Duyun-u Umumiye İdaresi hakkında kararların önceden verilerek hazırlıklı gitmek gerektiğini vurgulamıştır[344]. Avrupa'ya gönderilmek üzere hazırlanacak projeyi işinin ehli kimselere vermek gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuş hükümetin hazırladığı projeyi bu bakımdan yeterli görmemiştir[345].

2. Doğu Siyaseti

Hüseyin Avni Bey'in Kafkaslar'da görev yapması Doğu milletlerini yakından tanımasına olanak sağlamış ve meclisin bu bölgede uyguladığı politikayı Hüseyin Avni Bey bu çerçevede değerlendirmişti. Mecliste dış ilişkiler bağlamında Millî Mücadele'ye destek vererek Batılı devletleri sömürgeci olarak niteleyen ve doğuda söz sahibi olan Sovyet Rusya ile münasebetlere önem verilmişti. Dolayısıyla Hüseyin Avni Bey'in de Şark siyaseti dâhilinde en çok değerlendirme de bulunduğu ülke Sovyet Rusya olmuştu. Sovyet Rusya ile ilişkileri belirleyen çerçeve ise Bolşevizm'in Anadolu'ya akisleri, doğu sınırında meydana gelen çatışmalar doğrultusunda Sovyet Rusya tarafından desteklenen Ermeniler ve Gürcülerle olan ilişkiler idi. Doğu milletleri ile kimi zaman sınır müdahaleleri dolayısıyla gerilen ilişkiler kimi zaman da yerini karşılıklı çıkarlara dayalı dostane ilişkilere bırakmıştı. Sovyet Rusya ile başlayan milletlerarası görüşmelerin temelinde Kafkas milletleri arasındaki sorunların yer alması, ilişkilerin gergin başlamasına sebep olmuştu. Bu

[343] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 20, 4. 4. 1338 (1922), c. 4, s. 522. *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 19, İ. 32, 22. 4. 1338 (1922), c. 4, s. 350-351.
[344] *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 121, 18. 10. 1338 (1922) c. 3, s. 973-974. *TBMM GCZ*, C. 3, İ. 188, 7. 1. 1339 (1923), c. 3, s. 1287. *TBMM GCZ*, C. 4, İ. 2, 2. 3. 1339 (1923), c. 3, s. 4.
[345] *TBMM GCZ*, C. 4, İ. 3, 3. 3. 1339 (1923), c. 1, s. 31-32.

doğrultuda Hüseyin Avni Bey, Nahçivan'dan gelen elîm haberler sebebiyle, bu bölgenin siyasi tarihini açıklama gereği duymuş, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede milletlerarası hakkının var olduğunu açıkladığı uzun bir konuşma yapmıştır. Buna göre Sovyet Rusya'nın Brest Litowsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bıraktığı Kafkas Bölgesi, Türk Ordusu'nun taarruzuyla Bakü'ye kadar Ermeni İşgali'nden kurtarılmıştır. İngilizlerin siyasi baskıları ile Osmanlı Ordusu'nun geri çekilmek zorunda kalmasına rağmen Millî Mücadele döneminde Türk Ordusu bu antlaşma ile elde ettiği bölgeleri geri almış ve Ermeniler bunu Gümrü Antlaşması ile kabul etmişti. Ermenilerle yapılan antlaşmada, bu bölgenin Türk hududları içinde kalması kabul edilmesine rağmen Batı Cephesi'nde Yunanlılarla devam eden savaş sebebiyle bölgeye gerekli ihtimam gösterilemediğinden Bolşevik Ermeniler tekrar tarraruza geçerek, bölgede Osmanlı ordusu çekildikten sonra kurulan Aras Türk Hükümeti'ni dağıtmışlardır. Böylece Kafkas bölgelerinin ve Kafkas Türkleri'nin vaziyeti hakkında bilgi veren Hüseyin Avni Bey, Şark devletleriyle ilişkilerin temel sorunlarına değinmiş, meclisin ve hükümetin dikkatini bu yöne çekmeye çalışmıştır[346].

Hariciye Vekâleti'nin şark siyasetiyle yakından ilgilenen Hüseyin Avni Bey, Ermenilerle yapılan anlaşmaya göre Nahçivan'da Büyük Millet Meclisi himayesinde muhtariyet yönetimi benimsendikten sonra burada antlaşma maddelerinin uygulamaya konulamaması konusunda izahat istemiş, bölgede Ermeni ve Rusların faaliyetleri doğrultusunda TBMM'nin izleyeceği politikayı sormuştur [347]. Hüseyin Avni Bey doğuda en büyük tehlikenin Ermeniler olduğunu belirtmiş doğu politikasında Ermeni tehdidine karşı tedbirler alınması gerektiğini savunmuştur. Komünizm'i benimseyen Ermenilerin Rus himayesinde Türkiye topraklarına rahatça girerek fitne ve fesatlık yapmak suretiyle halkı inhilâle uğratacağından endişe ettiğini belirtmiş bu bakımdan Rusya'nın samimiyetini tenkit ederek hükümetten önlem alınmasını istemiştir. Ermenilerin bu içten tahrip edici gücünün farkında olan Mustafa Kemal Paşa da Hüseyin Avni Bey'e hak vermiştir[348]. Hüseyin Avni Bey, Sovyet Rusya'yı, doğu milletleri ile sınırlar söz konusu olduğunda kendi

[346] *TBMM ZC*, C. 8, İ. 151, 15. 2. 1337 (1921) c. 1, s. 236-237.
[347] *TBMM GCZ*, C. 1, İ. 153, 19. 2. 1337 (1921), c. 3, s. 440-443.
[348] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 7, İ. 128, 3. 1. 1337 (1921), c. 2, s. 159-160.

menfaatlerini göz önünde bulundurarak hareket etmekle ve doğu milletlerinin hamisi gibi davranan Rusya'yı, Ermeni kuvvetlerini Türklerin üzerine tazyik etmekle suçlamıştır[349].

1921 yılının Şubat ayında meydana gelen olaylar TBMM'nin Şark siyasetini derinden etkilemiş Elviye-i Selase hakkında kararların derhal alınarak Türk topraklarına katılması için politik süreç başlatılmıştı. Bu tarihte Kafkaslar'da Bolşevik karşıtı bir fırkayı istemeyen Ruslar, Gürcülere karşı 14 Şubat 1921 tarihinde taarruz başlatmış ve bu hareketi hakkında Ankara Hükümeti'ne malumat vermemiş, onunla müşterek hareket etmemiştir. Bunun üzerine sınırlarını güvenlik altına almayı hedefleyen Gürcüler Ankara'ya gönderdikleri heyet ile barış müzakereleri neticesinde Elviye-i Selâse'ye dâhil olan Ardahan'ı kayıtsız şartsız teslim etmiş, Artvin ise uzun müzakerelerden sonra Türk sınırları içine alınmıştır. Bununla birlikte Gürcüler Batum'u vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Gürcülerle barış görüşmeleri ve Rusya ile politikaların belirlenmeye çalışıldığı bu müzakerede Hüseyin Avni Bey, Ruslar ve Gürcüler arasında meydana gelen muharebe dolayısıyla TBMM'nin izleyeceği politikayı sormuş, Rusya'nın bu tutumu karşısında ilişkilerin gelecekte nasıl olmasına şimdiden karar verilmesi ve buna göre harekete geçilmesi gerektiğini belirtmişti. TBMM'nin bu doğrultuda izleyeceği yolu açıklayan Mustafa Kemal Paşa, muharebe durumundan faydalanarak barışla kazanılan Ardahan ve Artvin'e Türk askerlerinin gönderilmesi ve Batum sahillerinin de bu yolla tutulması politikasını açıklamıştı. Elviye-i Selâse'nin Türk sınırlarına katılması için en doğru zaman olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, Türk askerinin bölgeye girmesinden sonra Batum'un da Türk sınırlarına katılması için plisibit politikası izleneceğini belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey ise ne Rusya'ya ne İngiltere'yi dikkate almadan doğrudan bir askeri müdahelenin gerektiğini belirtmiş, Gürcistan toprakları Rusya'nın eline geçtiğinde TBMM karşısında artık bir Bolşevik gücünün olacağını bu sebeple politikalar oluşturulurken bunların göz önüne alınması gerektiğini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Avni Bey'in savaş isteği içinde olması dolayısıyla yaptığı itirazları iki noktada değerlendirmiştir. Birincisi Büyük Millet Meclisi savaş yanlısı bir politika gütmediği, çözüm olarak ilk izlediği yol

[349] *TBMM GCZ,* C. 1, İ. 153, 19. 2. 1337 (1921), c. 3, s. 440-443.

diplomasiydi. İkincisi ise Batum'a karşı bir askeri harekete, Rusya'nın yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın da tepkisiz kalmayacağı idi[350].

Sovyet Rusya ve Ankara Hükümeti arasındaki ilişkilerin iyileşmeye başladığı 1922 yılından itibaren Hüseyin Avni Bey, Rusya ile siyasi menfaatlerin ve gayenin aynı olduğundan sıklıkla bahsetmişti. Bu bağlamda Rus Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye Mümessili Siyasisi Aralof'un 7 Şubat 1922 tarihinde TBMM'ye, Türk Milleti'nin yaşadığı inkılap sürecini ve zorlukları en iyi anlayan milletin Ruslar olduğunu, Bolşevik devrimiyle sömürgeci batının oyuncağı olan Rus Çarlığı'nın yıkıldığı gibi Osmanlı Devleti'nin de yıkılma sürecinde olduğu bu dönemde Türk Milleti'nin gerçek temsilcileri olan Ankara Hükümetiyle iyi ilişkiler inşa etmek ve sömürgeci batıya karşı mücadele gibi iki tarafında müşterek bir gaye etrafında topladığını belirttiği bir mektup göndermişti. Hüseyin Avni Bey de mektubun görüşüldüğü müzakerelerde Rusların batının sömürgeci emellerine ilk isyan bayrağı çeken millet olduğunu ve çarlık yönetimi altında eziyet çeken halkı, yaptıkları inkılâpla kurtardıklarını ve ferdin hukuki haklarına hürmet eden bir millet olarak Türk Milleti ile aynı siyasi menfaatleri taşıdığından Bolşevik Rusya'nın Türk İstiklâl Savaşı'na yardım ettiğini ve dünya siyasetinde Türk Milletini tanıdığını belirtmiştir[351]. Yine Kars Muahedenamesi'nin maddeleri mecliste müzakere edilirken Hüseyin Avni Bey, Bolşevik İhtilali ile sömürgeci çarlık zihniyetini yıkan Sovyet Rusların ve Türk Milleti'nin o zamana kadar çektiği sıkıntılardan bahsetmiş, her iki milletin de, sömürgeci devletlerin kendilerine çizdiği kaderleri reddederek isyan etmeleri, hür yaşama arzularıyla batının sömürgeci zihniyetlerine karşı savaşmaları dolayısıyla aynı gaye etrafında birleştiğini izah etmeye çalışmıştır[352].

Şark siyasetinde ilişkilerimizi başından beri dostluk içinde yürüttüğümüz tek devlet Afganistan olmuştur ki bunun sebebi emperyalist güçlere karşı haklı duruş çerçevesinde buluşulan ortak payda olmuştur. Afganistan'ın bağımsızlık mücadelesi 1914 yılında Afganistan Emiri Habibullah Han'ın İngilizler'den bağımsızlık talebinde bulunmasıyla başlamış, İngilizler de savaş boyunca tarafsız kaldıkları

[350] *TBMM GCZ,* C. 1, İ. 154, 21. 2. 1337 (1921), c. 3, s. 452-454.
[351] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 17, İ. 162, 20. 2. 1338 (1922), c. 1, s. 56-57.
[352] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 9, 16. 3. 1338 (1922), c. 2, s. 254-255.

takdirde Afganistan'a bağımsızlık verebileceğini bildirmişlerdi. Bu sebeple Afganistan, Osmanlı Halifesi'nin cihat ilanına katılmadı ve Birinci Cihan Harbi'nde tarafsız kaldı. Buna karşılık İngilizler vaat ettikleri bağımsızlığı bu ülkeye vermedi. Bu gelişmeye rağmen Habibullah Han Bağımsızlık mücadelesini sürdürdü. Emir Habibullah'ın ani ölümü üzerine, yerine oğlu Emir Emanullah Han geçti. Emanullah Han koyu bir İngiliz düşmanıydı. Emanullah idareyi eline alır almaz, Mayıs l919'da İngiltere'ye karşı Cihad-ı Mukkaddes ilan etti ve bağımsızlık savaşını başlattı. Emanullah'ın giriştiği hareket İngilizlere pahalıya mal oldu. Sonuçta Ağustos l9l9'da İngiltere Ravalpindi Anlaşması'nı yaparak Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdı ve bu ülkeden çekilmek zorunda kaldı[353]. Eş zamanlı olarak İngiliz sömürgeciliğine karşı Türkiye'de de başlamış olan bağımsızlık mücadelesi bu iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda Afganistan, siyasi, diplomatik ve ekonomik yardımlar yapmıştır. İlk Türk-Afgan ittifakı ise 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanmıştır. Bu Antlaşmayı Afganistan adına Afganistan Olağanüstü elçisi General Mehmet Veli Han ile TBMM Hükümeti adına İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza Nur Beyler imzalamıştı[354]. On maddeden oluşan anlaşmanın birinci maddesinde Türkiye Devleti, Afganistan'ı tam anlamıyla tanımayı taahhüt etmiştir. Yine bu anlaşmaya göre Türkiye kültürel yardım çerçevesinde Afganistan'a öğretmen ve subaylar göndermeyi kabul etmiştir. Böylece iki kardeş millet arasındaki manevi birlik, resmi bir anlaşma şekline dönüşmüştür[355]. Türk-Afgan Antlaşması, Türkiye için de önemliydi. Bu antlaşma Ankara Hükümeti'nin hukukî olarak yapmış olduğu ilk milletlerarası siyasi antlaşmadır. Diğer yandan sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı iki devlet arasındaki ilk ittifak antlaşmasıdır. İngiltere'ye zarar verecek Ortadoğu'daki her hareket Türkiye'nin lehine idi. Türkiye'nin, Afganistan gibi İslam ülkeleriyle ilgilenmesi Ankara'ya dinî açıdan da itibar kazandırıyordu. Bir süre sonra Sultan Ahmet Han'da ilk Afgan elçisi olarak Türkiye'ye geldi eski Medine müdâfî Fahrettin Paşa da Kabil'e ilk Türk elçisi olarak atandı[356]. İkili ilişkilerin geliştiği bu dönemde Emanullah, Türkiye'ye olan sempatisini Sultan Ahmet Han'ı Ankara'ya Afgan elçisi olarak göndermekle

[353] Aydın Can, "Atatürk Dönemi Türk–Afgan İlişkileri", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*, 09. 07. 2008, s. 1
[354] Aydın Can, *a. g. m*, s. 3.
[355] Ali Nimani, "Afganistan ve Türkiye İlişkileri", *Kırıkkale Üniversitesi*, Kırıkkale 2014, s. 4
[356] Aydın Can, *a. g. m*, s. 3- 4.

kanıtlamıştır. Sultan Ahmet Han Türkiye'ye 9 Nisan 1921'de Hopa'dan giriş yapmış Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla geldiğini haber vermiştir[357]. Afgan elçisi II. İnönü Zaferi münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türk ordusunu kutlamıştır[358]. Sultan Ahmet Han'ın Ankara'ya elçi olarak gelişi, Türk basınında çok önemsenmiş, İslam ve Doğu'nun tarihinde bir dönüm noktası olarak yorumlanmıştır. Bu adım Türk-Afgan ilişkilerinin gelişmesi yönünde sıcak ilişkilerin başlangıcı olmuştur

TBMM'nin 3. Yasama yılı sebebiyle Afgan sefiri Sultan Ahmet Han 1 Mart 1922 tarihinde gönderdiği tebrik mektubu doğrultusunda Hüseyin Avni Bey de meclis namına Afganistan'ın İngiliz sömürgesinden kurtulmasından dolayı iyi niyet ve takdirlerini belirtmiştir[359].

Afganistan'la ilişkiler Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, 1928 yılının Mayıs sonlarında Kral Emanullah Han Türkiye'yi ziyarete gelen ilk devlet başkanı olmuştur[360].

D. HÜSEYİN AVNİ BEY AÇISINDAN İÇ MESELELER

1. Çerkez Ethem Olayı

Kuva-yı Milliye hareketinin başlaması ve Batı Cephesi'nin kurulmasında; Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'nden yenik çıkması ve Mondros Mütarekesi uyarınca Türk ordusunun terhis edilmesi, Osmanlı Hükümeti'nin Türk Milleti'nin can ve mal güvenliğini koruyamaması, İtilaf Devletleri'nin adı geçen mütarekenin hükümlerini tek taraflı uygulayarak Anadolu'yu yer yer işgal etmeleri etkili olmuştur. İşgaller karşısında İstanbul Hükümeti'nin aczi ve korkaklığı, Anadolu insanına *'kendi kaderini kendin tayin et'* anlayışını kazandırmıştı. 1919-1922 yılları arasında Türkiye'deki Millî Mücadele gelişirken Osmanlı Devleti dağılmakta ve yerine 'millî iradeye' dayandığını, siyasal meşruiyet kaynağının millet olduğunu söyleyen yeni bir devlet sistemi adım adım kurulmakta idi. İşte daha bu

[357] Mehmet Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan (1919-1929),* Manas Yayıncılık, Elazığ 2009, s. 188-189.
[358] Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan,* Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, s. 62.
[359] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 18, İ. 2, 2. 3. 1338 (1922), c. 2, s. 31.
[360] Mehmet Saray, *Türk-Afgan Münasebetleri,* Kuşak Ofset Tesisleri, İstanbul 1984, s. 48-49.

sürecin başında -henüz Ankara'daki yeni merkezin elinde ciddi bir askeri kuvvet olmadığı sıralarda- Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı ortaya çıkan *"milli direniş"* bir yandan Ege'deki Çerkez Ethem'in çetelerinde, bir yandan da Anadolu'nun yer yer işgal edilen bölgelerindeki direniş birliklerinde kendini bulmuştur[361].

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin henüz yeni açıldığı günlerde Millî Mücadele aleyhinde ülkenin pek çok yerinde isyan hareketleri görülmüştü. Bu isyanlar millî birlik ve beraberliği zedelemiş, ülkeyi kan revan içinde bırakmıştı. Millî Mücadele'ye karşı ve özellikle de TBMM'nin varlığına ve hukuki meşruiyetine karşı girişilen isyanlardan bir tanesi de Yozgat ve civarında baş gösteren ve isyana elebaşılık yapmalarından dolayı da Çapanoğulları İsyanı olarak adlandırılan isyan olmuştur. İsyanın Zile, Yıldızeli ve Tokat Bölgesi'ndeki isyan hareketiyle de aynı süreçte ortaya çıkması ve bu isyanla bütünleşmesi hem yayıldığı bölgeyi genişletmiş, hem de yarattığı tehlike büyük olmuştur. TBMM Hükümeti, Biga ve Balıkesir Bölgesi'nde baş gösteren Anzavur, Hendek, Düzce, Bolu İsyanlarının bastırılmasında başarı gösteren Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyaresini Yozgat ve civarındaki isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Kuva-yı Seyyare diğer isyanlarda olduğu gibi Çapanoğulları İsyanı'nın bastırılmasında da başarılı olmuştur[362].

Çerkez Ethem, isyanların bastırılmasının ardından Yunan ilerleyişini de durdurmayı başarmıştı. Bu başarısını Ankara'ya bildirdiğinde Büyük Millet Meclisi'nde telgraf alkışlarla okundu ve Meclis tarafından "Münci-i millet" (milletin kurtarıcısı) ilan edildi. Böylece Çerkez Ethem güçleri, Ankara'da kurulan

---

[361] Nuran Kılavuz, "Kahramanlıktan Vatan Hainliğine, Çerkez Ethem, Kuvve-i Seyyare'nin Teşkili Ve Tasfiyesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 21, S. 1, Elazığ-2011, s. 275.

[362] Kenan Esengin, *Millî Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul 1975. Osman Akandere, "Millî Mücadele'de Çapanoğulları(Yozgat) İsyanının Bastırılmasında Çerkez Ethem Ve Kuvayı Seyyarenin Rolü", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu,* 05-07 Mayıs 2016, C. 2, s. 215. Ayrıca bkz: Çerkez Ethem, *Anılarım,* Berfin Yayınları, 1993. Kemal Arı, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Stratejisinde Kuva-yı Milliye'nin Yeri ve Önemi" *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s. 599. Hasan Türker, İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesi'nin Kurulması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 3, 1993, s. 196. Teoman Ergül, "Ege'de İşgal Bölgesinin Ortasında Düşmana Direnen "Akıncılar", *Kebikeç Dergisi*, Ankara 2013, S. 35, s. 120.

Hükümet'in bir anlamda askeri kanadını teşkil etmişti[363]. Ethem'in Anadolu'daki birçok isyanı tek başına kendi askeri kuvvetleriyle bastırması onu tartışmasız askeri bir önder haline getirmişti[364]. Öte yandan Millî Mücadele'nin başlangıç safhasında savunmaya yardımcı olur düşüncesiyle ve Batı emperyalizmine karşı Rusya'nın dostluğunu sağlama ümidiyle Bolşevizm taraftarı Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuştu[365]. Çerkez Ethem Yozgat isyanları sırasında Ankara'ya gidip gelirken tanıdığı cemiyete, ağabeyi Reşid Bey aracılığıyla girmişti. Cemiyet de Çerkez Ethem'i kabul etmekle muhtemelen silahlı bir güce kavuşmayı hedefliyordu. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bu şekilde güç kazanmasını hatta kendi adını kullanarak yayılmaya başlamasını sakıncalı gören Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye vekili ve cemiyetin kurucularından Hakkı Behiç'e (Bayiç) cemiyetin kapatılmasını emretti. Ancak Bolşevizm'i savunan bir harekete muhalefeti, o günlerde çok ihtiyaç duyulan Moskova ile olan dostluğun bozulmaması için göze alamayan Mustafa Kemal Paşa, Bolşevizm'i kontrol altında tutabilmek için Türkiye Komünist Fırkası'nı resmen kurdurdu[366]. Bir süre sonra Yeşil Ordu'nun kuruluş amaçlarından uzaklaşması[367], elde ettiği başarılardan dolayı kibre kapılması[368] Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa ile aralarında anlaşmazlığın ortaya çıkmasına sebep oldu.

Düzenli ordunun kurulması ve Kuva-yı Milliye'nin düzenli ordu kadrolarına katılması Kütahya bölgesinde bulunan Çerkez Ethem'i ve kardeşlerini memnun etmemişti. Oysa Ethem Bey, Birinci Seyyar Kuvvetler Komutanı sıfatıyla kendi birliğinin başında bırakılmıştı. Ethem Beyin, özellikle yeni kurulan Batı Cephesi

---

[363] Nurgün Koç, "Millî Mücadele'de Yozgat (Çapanoğulları) Ayaklanması Ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması", I. *Uluslararası Bozok Sempozyumu*, 05-07 Mayıs 2016, C. 2, s. 222.

[364]Nurgün Koç, *a .g. m.* s. 233

[365] Zekeriya Kurşun, "Çerkez Ethem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 8, 1993, s. 275. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* TTK Basımevi, Ankara 1991.

[366]Türkiye Komünist Fırkası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul 2009, s. 426-450.

[367] Nuran Kılavuz, *a. g. m.*, s. 278- 279.

[368] Sina Akşin, "Çerkez Ethem Nasıl Hain Olabildi?", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s. 29. Ayrıca Bkz: Zeki Arıkan, "Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşuna Doğru", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s. 38- 47. Metin Ayışığı, "Mütareke Döneminde Harbiye Nezaretiyle Kuva-yı Milliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s. 117- 129. Özlem Yıldız, "Kuva-yı Milliye'nin Sosyal Ve Ekonomik Temelleri", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s. 164- 176.

Komutanlığı'na karşı cephe alması, Batı Cephesi Komutanı'nı dinlememesi, ona rapor vermemesi, yapılan atamaları kabul etmemesi, Güney Cephesi Komutanı Refet Bey ve 12'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'in değiştirilmelerini istemesi ve sürekli asker ve iaşe toplamaya devam etmesi İsmet Bey ile ilişkilerinin bozulmasına[369] yol açmış ve bu durum Ethem Bey'in isyanı ile noktalanmıştır[370]. Hüseyin Avni Bey, Çerkez Ethem meselesinin görüşüldüğü müzakerelerde, Çerkez Ethem'in bu faaliyetlerinden dolayı gittikçe büyüyen bir sorun olarak ortaya çıktığını belirtmesine rağmen yine de Çerkez Ethem'in üzerine ordu gönderilmesinin geciktirilip bir anlaşma zemininin aranıp aranmayacağını Mustafa Kemal Paşa'dan sormuştur. Mustafa Kemal Paşa ise mevcut vaziyetin 'hükümete itaat ettirmek meselesi' olduğunu bu sebeple itilaf olamayacağını bununla birlikte bir süredir Çerkez Ethem ve kuvvetleri, izledikleri yolun ülkenin istikbaline zarar getirmesi kuvvetle muhtemel olduğundan ordunun sevk edilmesinin zaruri olduğunu izah etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey, meselenin bu kadar ciddi olmasına rağmen bu kadar süre beklemenin sebebini sorgulayarak, hükümeti zamanında tedbir almamakla itham etmişti. Mustafa Kemal Paşa ise bunun gerekçesini, amacının askeri kuvvet oluşturmak olduğundan Millî Mücadele'nin henüz başında böylesine önemli bir kuvveti dağıtmanın doğru olmadığını, başlangıçta isyan hareketlerini bastırmada etkin görev almalarından dolayı mümkün ise bu kuvveti Millî Mücadele'ye dâhil etmek olduğunu belirtmiş, mümkün olmadığında son çare olarak ordu ile isyancıların tard edilme zorunluluğuna gidileceğini Hüseyin Avni Bey'in sorusu üzerine izah ederek bu konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır[371]. Çerkez Ethem'in başlatmış olduğu hareket karşısında Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e ve Albay Refet Bey'e ayaklanmanın bastırılması için gerekli talimatı vermiştir. İsmet Bey meclis adına,

---

[369] İsmet Paşa, Çerkez Ethem'le iplerin kopmasına sebep olan olayları; halktan haraç toplanması, geniş ve zengin bir mıntıka olan Simav bölgesine devlet tarafından yönetici olarak gönderilen İbrahim Bey'i, reddederek bölge bizimdir demeleri, mecliste Ethem Bey'in kardeşi Reşit Bey'in mebusları İsmet Paşa'ya karşı doldurması, Ethem Bey'in Yozgat isyanından sonra devlet işlerine müdahale ederek isyanda sorumlu gördüğü Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i yargılamak üzere Mustafa Kemal Paşa'dan istemesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bunu reddetmesi üzerine Ethem Bey'in Mustafa Kemal Paşa için 'ben ona gösteririm' demesi olarak sıralar. İsmet İnönü, *Hatıralar,* Haz: Sabahattin Selek, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 216-218.

[370] Hüsnü Özlü, "Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi", *Atatürk Araştırma Merkezi*, Mart 2012, S. 82, s. 28.

[371] *TBMM GCZ*, C. 1, İ. 126, 30. 12. 1336 (1920), c. 2, s. 298-300. *TBMM ZC,* C. 7, İ. 131, 8. 1. 1337 (1921), c. 2, s. 231-232.

Ethem Bey'e teslim olup hükümete sığındığı takdirde canının bağışlanacağına dair meclis onaylı bir telgraf göndermiş ancak Ethem Bey bunu reddetmiştir. Bu durum Ethem Bey'in sonunu hazırlamıştır[372].

2. Ali Şükrü Bey'in Ölümü

Mecliste en sert eleştirilerde bulunan muhalif mebuslardan biri de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey idi[373]. Ali Şükrü Bey Lozan Müzakereleri sırasında maddelerin Misâk-ı Millî'den uzak olduğunu her konuşmasında dile getirerek mecliste tansiyonun yükselmesine sebep olmakta idi[374]. Öyle ki Lozan Maddeleri'nde geçen Musul meselesinin müzakereleri esnasında Mustafa Kemal Paşa sözünü kesip müdahale eden Ali Şükrü Bey'in üzerine yürümüş mecliste gergin bir hava oluşmuştu[375]. Tan Gazetesi sahibi Ali Şükrü Bey özellikle din konusunda ödün vermeyen bir politika izleyerek Halifelik yanlısı broşür bastırdı. Meclis çalışmalarını engelleyerek Mustafa Kemal Paşa ile sık sık ağız kavgaları yapmıştı[376].

Mecliste yoğun tartışmalarla süren seçimlerin yenilenmesi kararının görüşüldüğü 27 Mart 1923'te Ali Şükrü Bey ortadan kaybolmuş, 2 Nisan 1923'te cesedi bulunmuştu. Ali Şükrü'nün, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılınca[377] Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle yakalanma kararı çıkan Topal Osman çıkan çatışmada ölü olarak ele geçirildi[378].

Ali Şükrü Bey'in kaybolması, yakın arkadaşı olan Hüseyin Avni Bey'de derin bir tesir bırakmış *"Ey kâbe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey arayı millet! Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz? (Lanet sesleri) (Bu millet ölmez, zihniyet ölmez, fikir ölmez sesleri)"* sözleriyle bu memlekette düşünceleri yüzünden bir adamının başına gelebilecekler karşısında feryat etmiştir.

---

[372] Ahmet Efe, *Çerkez Ethem,* Simurg Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 229-235.
[373] *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C 28, İ. 13, 29. 3. 1339 (1923), c.1, s. 231.
[374] Necmettin Alkan-Uğur Üçüncü, *Ali Şükrü Bey,* Melisa Matbaacılık, İstanbul 2015, s. 43.
[375] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* C. 1, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957, s. 287.
[376] Yalçın Toker, *a. g. e.*, s. 67.
[377] Halim Demir, *Millî Mücadele (Kuvayı Milliye- İttihatçılar ve Muhalifler),* Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 116.
[378] Süleyman Beyoğlu, " Topal Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2012, C. 41, s. 244.

Saltanata ve onun etrafını süsleyen yaldızlı üniformalı devlet adamlarına karşı Türk Milleti'nin istiklâli ve kurtuluşu için başkaldırarak kurulan bu mecliste bulunan her mebusun Türk köylüsünün reyiyle geldiğini, dolayısıyla bu milletin namusu olduğunu ve Ali Şükür Bey'in kaybolmasıyla bu milletin namusuna tecavüz edildiğini belirttiği etkili ve heyecanlı konuşmasında, kaybolmasının sebebinin siyasi düşünceleri olabileceği üzerinde durmuştur. Tıpkı Ali Şükrü Bey gibi kendisinin de sadece katre kandan oluşmadığını, hür irade ve düşünceye sahip olduğunu sert bir dille ifade etmişti. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in ölüm haberinin gelmesi ile Hüseyin Avni Bey derin bir üzüntü içinde, meclis kürsüsünde Ali Şükrü Bey'in savunduğu değerler uğruna öldürüldüğü, böyle ölümlerin inkılâbı durduramayacağı ve kendisinin de böyle bir ölümü tercih ettiğini *"milletin istiklâl ve hürriyeti uğruna kırk bin Ali Şükrü, kırk bin Hüseyin Avni feda!"* sözleriyle belirtmiştir[379].

Bu konuda ilk meclis memurlarından Hıfzı Veldet Velidedeoğlu İlk Meclis adlı eserinde Hüseyin Avni Bey'in, *"Ali Şükrü'yü öldüren bilekleri kıracağız; o bilekler isterse sırmalı paşa bilekleri olsun*" sözlerini söylediğini ancak daha sonra meclis tutanak dergilerinden çıkartılmış olmasından dolayı yerini bulamadığına dikkat çekmiştir[380].

3. Mebusan Seçimi Kanunu

Millî Mücadele başarıya ulaştıktan sonra milletlerarası platformda Türk Milleti'nin istiklalini yeniden elde etmek ve bunu bütün dünyaya kabul ettirmek için başlayan Lozan Müzakereleri meclisin son yasama yılında hararetli tartışmalara sebep olmuş, Heyet-i Vekile'nin hazırladığı barış projeleri mebuslar tarafından yeterli görülmemişti. Bu sebeple Lozan Müzakereleri için gereken iş birliği sağlanamamış ve mecliste ayrılıklar belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkmıştı. Meclis yenilenmedikçe, milleitn ve memleketin ağır ve sorumluluk gerektiren işlerinin yürütülemeyeceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa da seçimlerin yenilenmesini gerekli görmüştü[381]. Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa, muhaliflerin Meclise girmesini engellemeyi düşünürlerken, 2 Aralık 1922'de, Erzurum Mebusu

[379] *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 16, 2. 4. 1339 (1923), c.1, s. 305- 307.
[380] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a. g. e.,* s. 129.
[381] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e.,* s. 969.

Süleyman Necati, Mersin Mebusu Selahattin ve Canik Mebusu Emin Beyler, Milletvekili Seçim Yasası'nın değiştirilmesi yönünde bir önerge sunmuşlardır[382].

Meclis gündemine gelen kanun teklifindeki 14. maddeye göre[383] Mustafa Kemal Paşa'nın doğduğu yerin hudut dışında kalması ve vatanı müdafaa için gittiği cephelerde uzun süre kalamaması, O'nun mebus seçilmesini zora sokmakta idi. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa, kanunun içeriğinin kendi vaziyeti için ters olduğunu belirtmesi üzerine Hüseyin Avni Bey, maddenin Mustafa Kemal Paşa'yı kapsayamayacağını Paşa'nın heryerde ve herkesin kalbinde olduğunu, kanunun amacının Türkiye'de artık Arnavut mebus, Arap mebus bulunmaması için böyle bir kanunun hazırlandığını, Paşa'nın milletin kalbindeki yerinin büyüklüğünü dile getirmişti. Bununla birlikte kanun tekliflerinin meclise gelmeden önce ait oldukları encümenlerde incelendiğini, maddenin mevcut şeklinde gönderilmesinde encümenin de sakınca görmemesi dolayısıyla meclise sunulduğunu belirtmişti. Millet iradesinin tecelli ettiği meclis, Mustafa Kemal Paşa'yı feda etmeyi uygun görürse bu kararı meclisin vermesi dolayısıyla feda edilecebileceğini ancak böyle bir şeyin söz konusu dahi edilemeyeceğine yine konuşmasında yer vermişti. Hüseyin Avni Bey'e göre vatandaşlık şu veya bu memlekette oturmak esası üzerine değil, vatana hizmet esası üzerinedir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın bu memleket için yaptıkları hatırlardan asla çıkamayacağını ancak bunun aksine hareket edeceği gün de milletin tereddüt etmeden O'nu vazifesinden alacağını sözlerine eklemiştir. Bu sebeple Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan bu kanun teklifinin kendisine yönelik olduğu şeklinde yorumlamaması gerektiğini rica etmiştir. Söz konusu kanunun bunun çok ötesinde bir amacının olduğunu, Türk ve Kürtler dışında başka milletlere mensup insanlara mebusluk verilmesini engellemek olduğunu açıklayan Hüseyin Avni Bey bunun da sebebini Birinci Cihan Harbi'nde Arabistan'ı savunurken Araplar tarafından kovulduklarını ve yine batıda hudut bekçiliği yaptıkları Arnavutluk'un da Türkleri ülkelerine sokmamalarına bağlamakta ve bu ülkenin kaderini artık onun üzerinde yaşayan ve ona sahip çıkan milletlere verilmesi

[382] Tekin Demiraslan, *a. g. m.*, s. 75-76.

[383] MADDE 14: Büyük Millet Meclisine âza intihap olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dâhilindeki mahaller ahalisinden olmak meşruttur veya daire-i intihabiye dâhilinde mütemekkin olmak meşruttur. Ondan sonra muhacereten gelenlerden Türk ve Kürtler tarihi iskânlarından itibaren beş sene mürur etmişse intihap olunabilir. (Kanuni Esasi Encümeni'ndeki düzenlemelerinden sonra madde 15. Madde olarak geçer. *TBMM ZC*, 1. Dönem, Devre. 4, İ. 17, 3. 4. 1339 (1923), c. 1, s. 324.)

gerektiğine bağlamıştır. Takrir sahipleri ise müzakerenin devamında Mustafa Kemal Paşa'yı meclis dışında bırakmak gibi bir niyetleri olmadığını, milletin gözünde Paşa'nın alelade bir vatandaş olmadığını belirttikleri bir konuşma yaparak kendilerini savunmak durumunda kalmışlardır[384]. Ancak bu kanunla ilgili tartışmalar bitmemesi üzerine Hüseyin Avni Bey hissiyatla değil kanunun gereklerine göre karar verebilmek ve kanunun neleri içerebileceğini anlamak ve hızlı kararlar almamak adına bu konuda müzakerenin devam etmesini istemiştir[385].

II. Grup'un Milletvekili Seçim Yasası'nda değişiklik öneren teklifi ve teklif hakkındaki görüşmeler basına da yansımıştır. Meclis'teki tartışmalar kamuoyuna yansıyınca, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyan birçok kişi ve kurum, Meclis Başkanlığı'na protesto mahiyetinde telgraflar çekmişler ve tepkilerini dile getirmişlerdir. Önergeyi veren mebusların seçim dairelerindeki halk da bu önergeyi kınayan ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduklarını belirten telgraflar çekmişlerdir[386].

Bu kanunla ilgili olarak Hüseyin'in Avni Bey'in belirttiği noktalar millet egemenliğine sahip olması açısından önem taşır. Öyle ki ona göre mebus seçilecek kişi görevini aşkla ve imanla yerine getirecek, kendi çıkarlarından önce milletin menfaatlerini düşünecek kişi olmalıdır. Bu sebeple millet de mebusunu seçerken çok titiz davranmalıdır. Çünkü namusunu ve şerefini mebusuna teslim etmektedir[387]. Dolayısıyla bu kanun üzerinde düzenleme ve yapılan değişikliklere hukuk kuralları çerçevesinde müdahale etmiş[388] kanun teklifleri vererek mebusan seçim kanunu daha uygulanır hale getirmeye çalışmıştır[389].

İkinci Grup muhalefetinin güçlendiği, Lozan Konferansı, Musul meselesi ve Halifelik makamının geleceği ile ilgili tartışmaların iyice alevlendiği bu dönemde II. Grup'un önde gelenlerinden Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman tarafından öldürülmesi siyasi tansiyonu iyice

---

[384] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 25, İ. 149, 2. 12. 1338 (1922), c. 1, s. 159-161, 163.
[385] *TBMM ZC*, 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 15, 1. 4. 1339 (1923), c. 2, s. 294-295.
[386] Tekin Demiraslan, *a. g. m*., s. 77. Ayrıca bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e.*, s. 967-969.
[387] *TBMM ZC*, 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 17, 3. 4. 1339 (1923), c.1, s. 327-329.
[388] *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 17, 3. 4. 1339 (1923), c. 2, s. 330, 332-333, 340, 343-344. *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ: 15, 1. 4. 1339 (1923), c.1, s. 292, c. 2, s. 300.
[389] *TBMM GCZ*, C. 1, İ. 13, 9. 5. 1336 (1920), c. 2, s. 19. *TBMM GCZ*, C. 3, İ: 166, 1. 1. 1339 (1923), c. 3, s. 1187-1188. *TBMM ZC*, 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ: 15, 1. 4. 1339 (1923), c.1, s. 286-288. *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 17, 3. 4. 1339 (1923), c. 2, s. 338.

yükseltmiştir. Bu olaydan sonra Meclis fazla çalışamamış ve 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verilmişti[390].

4. Doğu'da Bolşevizm Etkisi ve Halk Hükümeti Kurma Teşebbüsü

Büyük Millet Meclisi kuruluşundan itibaren sadece düşman işgaline karşı değil, aynı zamanda ülkenin kendi içinde bir takım menfaatleri gereği milli birlik ve beraberliği bozma çalışmaları yapanlara karşı da mücadele etmiştir. Bu mücadelenin en belirgin örneği Millî Mücadele'yi başlatan ve başarıya ulaşıncaya kadar destekleyecek olan Erzurum ve Doğu Anadolu'da 1920-1921 arasında meydana gelen olaylar idi. Bu dönemde adı geçen bölgenin hassasiyetine bağlı olarak, durumdan vazife çıkarma niyetinde olanlar emellerini gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir.

Millî Mücadele'nin sömürgeci güçlerin başında olan İngiltere'ye karşı yapılması, Doğu Anadolu'nun kalbi olan Erzurum'da İngiliz düşmanlığına sebep olmuş ve kurtuluş çaresini Amerika da dâhil olmak üzere hiçbir emperyalist güçte bulmamıştır. Bu durum Erzurum'un aydın kesimini başka bir kurtuluş yolu bulmaya sevk etmiştir. Kurtuluş çaresi olarak ise 1917'de Bolşevik ihtilali ile iktidar olan Sovyet Rus yönetiminin emperyalizme karşı almış olduğu tavırdan dolayı Sovyet Rusya ile "kader birliği yapma" düşüncesi olarak ortaya çıkmış ve Türkler'in de bir ihtilal gerçekleştirerek Rusya'nın yardımıyla Bolşevizm'i benimsemesi üzerinde düşünülen arayışlarından biri olmuştu. Bu dönemde Rus sınırlarından esen Bolşevizm rüzgârı Anadolu'da dalga dalga yayılmış ve milleti etkilemek için söylenen İslamla örtüştüğüne dair söylentiler giderek güçlenmiştir[391].

---

[390] Tekin Demiraslan, *a. g. m.*, s. 80.

[391] İslam'ın Bolşevizm'le uyuştuğuna dair Bursa Mebusu Şeyh Servet 'Asr-ı Saadetten Bir Yaprak' adlı risalesinde bunu Kur'an'a dayandırarak ispatlamaya çalışmıştır. Yine Kazım Karabekir: "Kur'an-ı Kerim fukaraya, ameleye ve sai-i gayrete müteallik ve bizce malum olabilen ne kadar Bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor" demesi o dönemde Bolşevizm'in yanlış anlaşılarak ciddi tehlikelere sebep olabileceğini göstermiştir. Emel Akal, *Moskova, Ankara, Londra üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 67- 70. Buna karşı olarak Hüseyin Avni Bey Ruslara güvenilmeyeceğini ve Bolşevizm'in büyük bir tehlike olduğu konusunda mecliste uyarılarda bulunmuştur.

Bolşevizm'in Anadolu'da etkili olması için yapılan çalışmaları Moskova ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan Mustafa Suphi Bey üstlenmişti. Mustafa Suphi Bey Bakü'de 1920 yılı yazında Millî Mücadele için ihtiyaç duyulan Bolşevik yardımını temin etmek ve Bolşevik Rusya ile iletişim sağlamak için kurulmuş olan Türkiye Komünist Fırkası'nı kısa sürede denetime almış, partinin Anadolu'da faaliyette bulunması için ise Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez üyesi ve Zor sancağı eski mutasarrıfı olan Salih Zeki Bey'i görevlendirmişti. Bu sebeple Salih Zeki Bey Ağustos'ta yapılacak Türk Komünist toplantısına Anadolu'dan delegelerin gönderilmesini, kendisine Erzurum'da açık veya gizli teşkilat yapması için müsaade edilmesini istemiş, Kazım Karabekir Paşa, o dönemde Bolşevizm'i öven makaleler yayınlayarak Bolşevizm'i benimseyen Erzurum'da basılan yerel gazete olan Albayrak gazetesinin yazarı Mithat Bey başta olmak üzere Albayrak Heyeti ile görüşmelerini ve bununda gizli olarak yapılmasını Salih Bey, Zeki Bey'e söylemiştir. Zira Albayrak Gazetesi için Bolşevizm, komünizm ve halk şûraları fikri yeni değildi ve ikinci yayın hayatına 1919'da başlayan Albayrak Gazetesi bu süre zarfında komünizm ve Bolşevizm savunuculuğunu yapmıştı[392].

Bu görüşmeden sonra 8 Ağustos 1920'de Albayrak Heyeti'nden Mithat ve Cevad Bey, Kolordu Kurmay Başkanı Mustafa Bey ile birlikte "Halk Hükümeti" konusunda görüşmek üzere Hasankale'ye Kazım Karabekir Paşa'nın yanına gitmişlerdir[393]. Kazım Karabekir Paşa böyle bir yönetime katiyyen müsaade etmeyeceğini ve Ankara Milli Hükümet kanunlarından hariç her teşebbüsü ezeceğini bildirmiş, eğer komünizm kabul edilmek lazımsa bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir diyerek bu düşünceye karşı olduğunu net bir şekilde belirtmiştir[394].

Doğu Harekâtı'nın gerçekleştirilmek üzere olduğu bu kritik günlerde, Albayrakçılar, düşüncelerini uygulamaya koymak hususunda Kazım Karabekir Paşa'dan destek bulamayacaklarını, üstelik Paşa'nın buna engel olacağını anlamışlar, bu sebeple Ankara'da bulunan Erzurum Mebusları Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni

[392] Haluk Selvi, *a. g. e.*, s. 298-299.
[393] Tolga Başak, *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 139.
[394] Kazım Karabekir, *a. g. e.*. C. 2, s. 927.

Beyler ile temasa geçmişlerdi[395]. Erzurum bu karışık hal içinde iken Celâlettin Arif Bey Erzurum'a gitmek üzere meclise 15 Ağustos 1920 tarihli takrir vererek izin istemiştir[396]. Daha sonra Celâlettin Arif Bey, Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in de kendisine refakat ettirilmesini Mustafa Kemal Paşa'dan rica etmiş ve Hüseyin Avni Bey de "hususi bir vazife ile Şark Cephesi'ne gönderilmek" üzere 18 Ağustos 1920'de izinli sayılmıştır[397]. Böylece Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'ler izinli olarak böyle bir durumda Erzurum'a gelmişlerdir.

Hüseyin Avni Bey ve Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'a gelerek, Şark Cephesi Karargâhıyla ve Rusya Şûra Hükümeti temsilcileriyle görüşeceğini, 1 Eylül'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildiren Kazım Karabekir Paşa, bu görüşmelere katılmak için, 2 Eylül'de Hasankale'den Erzurum'a gelmiştir. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler ise, 6 Eylül'de Erzurum'a gelmişler ve Erzurumlular tarafından sevinçle karşılanmışlardı[398].

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler'in Erzurum'a gelmesi Albayrakçılar için bulunmaz bir fırsattı. Çünkü her iki şahıs da Erzurumlularca sevilip sayılıyordu. Mithat ve Sıtkı Beyler kendi başlarına bir şey yapamayacaklarını, Kazım Karabekir Paşa'yı ziyaret ettikten sonra daha da iyi anlamışlardı. Bu yüzden fikirlerinin uygulamaya koyma yönünü Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'e bırakmışlardı. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler de Erzurum'a geldiklerinde şehirdeki memnuniyetsiz havanın neticesi olarak ortaya çıkan dedikodulardan hareketle duruma el koymayı gerekli görmüşler, bu da işlerin daha da karışmasına sebep olmuştu[399].

Celâlettin Arif Bey, Kazım Karabekir ile ilk görüşmelerinde onu kendi tarafına çekmek düşüncesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın, onu kurulması düşünülen

---

[395] Tolga Başak, *a. g. e,* s. 139-140. Hüseyin Avni Bey ve Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'a gelmelerinin altında yatan neden o sırada Erzurum'da vuku bulan asayişsizlik hareketi ve Kazım Karabekir Paşa tarafından görevlendirilen Erzurum Vali Vekili Miralay Kazım Bey hakkında yolsuzluk iddiaları idi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kazım Karabekir, *a. g. e,* s. 772-774, 870-873. Diğer neden ise o dönemde bölgede yaygın görüş olan halk hükümeti ve vilayet makamına seçimle iş başına getirilecek bir vali ile doldurulması idi.

[396] *TBMM ZC,* C. 3, İ. 49, 15. 8. 1336 (1920), c. 1, s. 237.

[397] Haluk Selvi, *a. g. e.*, s. 75. *TBMM ZC,* C. 3, İ. 52, 18. 8. 1336 (1920), c. 2, s. 307.

[398] Haluk Selvi, *a. g. e.*, s. 325.

[399] Tolga Başak, *a. g. e.*, s. 140.

Doğu Vilayetleri Genel Müfettişliği'ne atamayı düşündüğünü söylemişti. Bu durumu kolordu komutanlığından alınması olarak değerlendiren Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf ile Celâlettin Arif Bey'in Lazistan, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıt vilayetlerini ve meclisçe uygun görülecek başka bölgelerin valiliğine atanmasını önerdi ve halkında bu yönde arzusunun olduğuna dair düşüncelerini söyleyerek çıkan kargaşanın bu şekilde son bulabileceğini bildirdi[400]. Bu sırada Celâlettin Arif Bey vali vekilliği görevini üstlenmiş, "Halk hükümeti" teşkili tarafına kaymış ve Erzurum'daki hükümet erkânının Erzurumlu olmasına yardım etmekte ve vali vekili ve kolordu kumanda vekili Miralay Kazım Bey aleyhinde de büyük hırsızlıkların olduğu, depolardan silah satıldığına dair dedikoduları Ankara'ya yazmış, bundan istifade ile Erzurum Valiliği'ne de Erzurum halkının isteğiyle Erzurumlu mebus Hüseyin Avni Bey'in görevlendirilmesini istemişti[401]. Bir yandan ise Mustafa Kemal Paşa'nın da halk hükümeti teşkili taraftarı olduğunu yaymakta, diğer tarafta da onun aleyhinde söylenmekte idi. Kazım Karabekir Paşa ise Erzurum'da cereyan eden bu olaylar karşısında "Erzurum, Erzurumlularındır" formülünü vaktiyle "Mısır, Mısırlılarındır" diye çıkararak oraya yerleşenlerin veya Bolşeviklerin çıkardığını anlatmıştır[402]. 22 Eylül 1920 tarihinde ise Mustafa Kemal Paşa'ya, onun ültimatom olarak değerlendirdiği vali vekilliğine 24 saat içinde Hüseyin Avni Bey'in atanmasını istediği telgraflar çekerek bildirmişti[403]. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler, Mustafa Kemal Paşa ile restleşirken bir yandan da Ankara'ya şifreli telgraflar göndererek yaptıkları teşebbüsün ne tesir yaptığını anlamaya çalışıyorlardı. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey, Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey'e, Erzurum Milli Eğitim Müdürü Mithat Bey vasıtasıyla telgraflar göndermişti[404].

---

[400] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e*. C. 2, s. 637-639.
[401] Kamil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 69.
[402] Kazım Karabekir, *a. g. e.,* s. 982.
[403] Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e.,* s. 641- 645.
[404] Erzurum mebusu Necati Bey'e:
Olanağı varsa Sağlık Müdürlüğüne merkez hekimi Dr. Salih Bey'in atanmasına yardım etmeniz uygun olur. Bundan önceki atamalar ciddilikle bağdaşamaz. Ödeneklerimizi ne yapıp yapıp alarak Ziraat Bankası ile yollayınız. Meclise yazılmıştır. (Hüseyin Avni)
Çok önemli ve ivedidir 25. 9. 1920
Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı'na Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır:
Ermenileri yola getirmek amacıyla haziranda seferberlik ilan olunarak 305 doğumlulara değin askere çağrılmış, dokuz bini savaşçı, on üç bini de savaşçı olmayan, 22 bin asker ile subay ailelerinin

Mustafa Kemal Paşa'nın Ermeni harekâtı sırasında doğuda yaşanan bu gelişmeler karşısında Celâlettin Arif Bey'e cevabı çok sert olmuş 23 Eylül de ona çektiği telgrafta, hareketlerinin "kanunsuz" ve "isabetsiz" bulunduğunu bildirerek derhal Ankara'ya dönmesi hususunda ihtarda bulunmuştur. Celâlettin Arif Bey ise mücadeleyi bırakmak niyetinde görünmüyordu. "Heyet-i Vekile'de ve Büyük Millet Meclisi'nde okunacaktır" kaydı bulunan 24 Eylül 1920 tarihli telgrafında, Ankara'ya dönmeyi reddetti. Mustafa Kemal Paşa ile Celâlettin Arif Bey arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldiği bir sırada, 28 Eylül 1920'de Erzurum'dan Ankara'ya elli imzalı Müdafaa-i Hukuk grubundan oldukça sert bir telgraf çekildi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre imza sahiplerine Mithat Bey öncülük etmişti. Bu sebeple imza sahiplerinin derhal tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini 15. Kolordu kumandan vekili Miralay Kazım Bey'e emretti. Kazım Karabekir Paşa bu işi bizzat bildirerek Albayrakçıların dâhil bulunduğu grubu koruyucu bir tavır takındı. 28 Eylül 1920 tarihli meşum telgrafın Ankara'ya çekilmesinden sonra galeyan yatışmamıştı. Vali vekili görevini üstlenen Celâlettin Arif Bey cephe karargâhında bulunan Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta Erzurum'a İngiliz parası, dolayısıyla İngiliz entrikası girdiğini, Erzurum'la İstanbul'un birleşeceği ve buranın cumhuriyetle idaresinin kararlaştırıldığı, kendisinin de kurulması düşünülen cumhuriyete başkan olacağı yolunda söylentileri dolaşmakta olduğunu bildirmekte ve ondan gereken tedbirleri almasını istemişti[405]. Kazım Karabekir Paşa ise bu olayı daha önce planlanmış bir Halk Hükümeti kurma girişimi olarak değerlendirmiş, Celâlettin Arif

---

beslenmeleri hemen hemen Erzurum il halkına yükletilerek şu zamanda savaş vergisi adıyla bir buçuk milyon liralık yiyecek, hayvan ve taşıt alınmıştır. Halk, amacın yüceliğini anlamış olduğundan bu denli özveriye katlandıktan sonra Çiçerin'in bilinen mektubunun savaşı durdurması ve bundan yüreklenerek İslam halkına zulüm yapan Ermeniler karşısında ordunun, Ermeni ve Bolşevik birleşmesini ileri sürerek yüreksizlik göstermesi ve Kızıllar ile istenildiği gibi anlaşma yapılamaması ve bunlarla birlikte Celâlettin Arif Bey'in yazdığı yolsuzluklara meydan verilmesi pek kötü bir etki yapmış ve halkı ayaklanmaya ve densizliğe sürüklemiştir. Kazım Paşa da doğu işlerini çevirebilme gücü olmadığından buranın siyasal ve askerlikle ilgili işlerini Ermenilere karşı koyabilecek, güçlü, iyi yönetebilecek, hem de olağanüstü yetkili bir kurulun bulunması çok gereklidir. Şimdiye dek değerli zamanlar, Ankara'da dosyası bulunan gereksiz yazışmalarla geçmiş, belki de birçok fırsatlar yitmiştir. Öte yandan, Erzurum'un mevsim bakımından zor zamanları geldi. Ordunun korunması zorunluluğu vardı; oysa giyecek ve yiyecek bakımından pek çok sıkıntı çekilmektedir. Asker ve sivil bütün görevliler dört aydan beri aylık alamamaktadırlar. Ordu giderleri elverişli değildir. Merkezdeki hükümet pek ilgisiz. Yakın sancaklar Harput ili, tümü ilgisiz; hiç umursamıyorlar. Bu gibi işler için hükümete gerekirse benim adıma meclise de gensoru önergesi veriniz ve orduya gerekli olan şeyleri orada kesin olarak sağladıktan sonra geliniz. Doğu illeri ile ilgili ajansa pek inanmadım (İmza: Hüseyin Avni) M. Kemal Atatürk, *a. g. e,* s. 649- 650.

[405] Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı -Millî Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi Erzurum 1920,* Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 65-66.

Bey'in kendi çıkarları peşinde koştuğunu, Hüseyin Avni Bey'i vali adı altında oyuncak olarak kullanılmaya elverişli bir kimse olduğunu belirtmişti[406]. Bu durum karşısında Kazım Karabekir Paşa, Ermenilere karşı doğudaki harekâtı yarıda bırakıp Erzurum'a dönmüş ve telgrafı çeken Müdafaa-i Hukuk grubundaki kişilerin vazifelerine son vermişti[407].

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler, Ermenilerle yapılan savaşta, Büyük Millet Meclisi'nin zafer kazandığını gördükten sonra Halk Hükümeti kurmak girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmış ve Erzurum'dan ayrılmaya karar vermişlerdi[408].

Hüseyin Avni Bey Bolşevizm'e karşı düşüncelerine rağmen halk hükümeti kurulması ve buraya vali olarak getirileceği düşüncesine karşı çıkmamış bu düşüncesi dolayısıyla dostane ilişkiler kurduğu Celâlettin Arif Bey'e destek olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirlerle Trabzon Valisi Hamit Bey, Erzurum'a vali olarak atanmış ve böylece halk hükümeti girişimi son bulmuştur[409]. Bu düşüncenin son bulmasında Ermenilere karşı kazanılan zaferle yeni bir umudun doğması da etkili olmuştur. Topyekûn kurtuluş umudu…

Hüseyin Avni Bey bu girişime destek olmasına rağmen meclis kürsüsünde Anadolu'da şahit olduğu vaziyet hakkında bilgi vermiş, Bolşevizm'in Anadolu'yu düşmandan temizleyeceğine dair söylentilerin var olduğunu Bolşevizm teşkilatlanmasının büyüyen bir tehlike olarak Türkler için ciddi bir tehlike arz ettiğini belirtmiştir. Bunun için Garp Cephesi'ni teftiş etmek üzere Büyük Millet Meclisi içinden seçilecek beş azanın doğuya gitmesi için kanun teklifi vermiştir[410]. Bununla birlikte Hüseyin Avni Bey'in doğuda bulunduğu sırada Kazım Karabekir Paşa hakkında edindiği izlenimleriyle yaptığı değerlendirmeleri Mustafa Kemal Paşa doğru bulmamış, hükümetin Bolşevizm politikasını açıklamış ve doğudaki Bolşevizm tehlikesini önceden gören ve önlem alan kişinin bizzat Kazım Karabekir

---

[406] M. Kemal Atatürk, *a. g. e.,* s. 645-646.
[407] Haluk Selvi, *a. g. e,* s. 335.
[408] M. Kemal Atatürk, *a. g. e,* s. 651.
[409] Haluk Selvi, a. g. e. s. 338-339.
[410] *TBMM GCZ*, C. 1, İ. 136, 22. 1. 1337 (1921), c. 4, s. 345,

Paşa olduğunu belirttiği uzun bir konuşma yapmıştır[411]. Hüseyin Avni Bey'in Kazım Karabekir hakkındaki görüşleri zamanla değişmiş, doğu cephesini başarıyla kapatmasıyla Hüseyin Avni Bey'in de takdiri ve teşekkürünü kazanmasını sağlamıştır[412].

Ancak bu konuda tartışmalar ve takipler durmamış, Albayrak gazetesi yazarı Mithat Bey'in askeri yönetimi ve hükümeti hedef alan makale yazması üzerine tepki çekmeye başlamış ve bu durum onun 21 Şubat 1337(1921) tarih ve 132 sayılı Albayrak'ta çıkan makalesi yüzünden tutuklanmasına sebep olmuştu[413]. Mithat Bey'in bu tutukluluğu konusu hakkında Hüseyin Avni Bey soru önergesi vermiş ve bu konunun meclis gündemine getirilmesini sağlamıştır[414]. Bu süre zarfında Adliye Vekâleti'nin meseleyi adalete uygun olarak çözüme kavuşturması dolayısıyla sual takririni geri almıştır[415].

Albayrak Gazetesi'nde yayınlanan makale hakkında da meclis görüşmeleri esnasında Hüseyin Avni Bey tutuklamayı komutanın yapmasının taraftarı olmamış, suç varsa bunu mahkemelerin kanun yoluyla çözmesi gerektiğini belirttiği ve bu durumu hükümete sorduğu bir soru önergesi vermiş,[416] kişilerin başlarına buyruk hareketleri yerine kanun üstünlüğünün olması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Mithat Bey'in askeri yönetimi ve hükümeti eleştiren makalenin tepki çektiğini belirtmiş ve yapılan tatkikatda Bolşevizm'i yaymak adına Albayrak Gazetesi'nin faaliyette bulunduğu tespit edilmiş dolayısıyla tutuklanma sebeplerinin kanunlara göre yapıldığını açıklayarak cezanın askeri veya mülki idareden birisinin vereceğini açıklamıştır[417].

Hüseyin Avni Bey mecliste yaptığı konuşmanın yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın da nazarı dikkatini çekmek için bizzat başvurarak Mithat Bey'in

---

[411] *TBMM GCZ,* C. 1, İ.136, 22. 1. 1337(1921), c. 3, s. 330-337.
[412] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ. 129, 30. 10. 1338 (1922), c. 1, s. 255-256.
[413] Dursun Ali Akbulut, *a. g. e.,* s. 107.
[414] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 11, İ. 44, 30. 6. 1337(1921), c. 1, s. 65.
[415] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 13, İ. 95, 17. 10. 1337(1921), c 1, s. 167.
[416] *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 9, İ. 20, 13. 4. 1337(1921), c. 1, s. 465-466. *TBMM ZC*, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 10, İ. 22, 18. 4. 1337(1921), c 2, s. 32-36.
[417] *TBMM GCZ*, C. 2, İ. 22, 18. 4. 1337 (1921), c. 3, s. 38-41.

korunmasını rica etmiştir. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa gerekli düzenlemelerin yapılması için durumu telgrafla Kazım Karabekir Paşa'ya bildirmiştir[418].

E. İNKILÂPLARIN HABERCİSİ HÜSEYİN AVNİ BEY

Hüseyin Avni Bey kurtuluş mücadelesi için çıkılan bu yolda Türk inkılâbını da gerçekleştirmenin temel vazifelerden biri olduğu düşüncesinde idi. Benimsediği, örnek aldığı toplum bilimci yazar ise Mustafa Kemal Paşa'nın da okuyup değerlendirdiği, Fransız İhtilali'ne ortam hazırlayan fikir adamlarından olan Jean Jaques Rousseau idi. Öyle ki İcra Vekilleri Heyeti'nin vazife ve mesuliyetine dair kanun teklifi hakkında konuşan Hüseyin Avni Bey yapılacak olan inkılâpların temelinde bu Fransız düşünürün ilmini örnek almak gerektiği üzerinde durmuştur[419].

TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtları göz önüne alındığında Birinci Meclis'in faaliyette olduğu süre boyunca Hüseyin Avni Bey, toplumsal sorunlara değinerek cumhuriyet döneminde yapılacak olan inkılapların sebepleri üzerinde durduğu ve gelecekte kurulacak olan Türkiye Devleti'nin karşılaşacağı sorunları belirleyerek devletin modernleşme çabalarına öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Böylece Hüseyin Avni Bey yapılacak olan inkılaplara değinerek, mebusların bu inkılapçı düşünceye hazır olmaması nedeniyle meclisin tepkisini çekmesine rağmen yenilikçi kişiliğini ortaya koymuş, inkılaplar için uygun ortamın oluşmadığını anlayan ancak modern bir toplum yaratma düşüncesinde olan Mustafa Kemal Paşa ile aynı ortak paydada buluşmuştur.

1. Ordu- Siyaset İlişkisi

Osmanlı siyasi sistemi içinde yönetime katılamayanların yaptıkları darbeler yeni değildir. Darbe, Osmanlı tarihinde askerlerin sıkça başvurduğu bir yöntemdir[420]. Bu olgu her dönem hüsranla sonuçlanmakla birlikte 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası gelişen iktidar olma kavgaları Osmanlı Devleti için bir facia ile

---

[418] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve…*, s. 394-395.
[419] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 74, 15. 7. 1338 (1922), c. 2, s. 399-400.
[420] Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu- siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 4, S. 6, Şubat 2014, s. 44.

sonuçlanmıştır. Balkanların içten içe kaynadığı bir dönemde siyasal çekişmeler, hükümet bunalımları baş göstermişti. Balkan devletlerinin bir ittifak meydana getirmesi ve bunun getireceği tehditler Osmanlı Devleti için bir tesadüf olmamıştır. Çünkü basın aracılığıyla mesele sık sık gündeme gelmiş; ancak, siyasî çekişmeler önlemlerin alınmasında gecikmeyi, devlet adamlarının vurdumduymazlığı ise yenilgiyi beraberinde getirmiştir[421].

Birinci Balkan Harbi'nde ordunun siyasete karışmasının neticesi ağır olmuş, kadim Osmanlı toprağı olan Doğu Trakya'nın kaybedilmesine sebep olmuştu. Bu hadiselerin yanı sıra seçimlerde millete baskı yapabilecek unsurların olması ihtimaline karşı kanunla bunun önüne geçmek için Hüseyin Avni Bey İntihab-ı Mebusan Kanunu görüşmelerinde ordu ve siyaset ilişkisinin ayrı tutulması gerektiği yönündeki düşüncelerini 3. Maddenin [422] müzakerelerinde dile getirmiştir. Bu maddenin asker ve sivil memurlara oy kullanma hakkı tanımasına karşı olarak Hüseyin Avni Bey, ordunun her türlü siyasi akımdan uzak olması gerektiğini savunmuş orduda fırkacılık hareketlerinin orduyu yıkacağını belirterek askerin siyasete karışmasına olanak sağlayan mebusan intihabı kanununun 3. maddesine karşı çıkmıştır. Bununla birlikte askerlerinde kişisel düşüncelerinin olduğunu kabul etmekle birlikte, asker üniforması giydikten sonra hükümetin kararlarından başka kendi kişisel görüş ve düşüncesine göre hareket etmemesi gerektiğinin üzerinde durmuş, ordu ve siyaset arasındaki nazik durumu, askerin siyasete karışması durumunda meydana gelebilecek hadiseleri izah etmeye çalışmıştır. Bu konuşmasından sonra maddenin iptal edilmesini istemiştir [423]. Komisyon adına

[421] Ahmet Ali Gazel, *Osmanlı'nın Son Savaşları Nedeniyle Açılan Meclis Soruşturmaları,* Pegem Akademi, Ankara 2013, s. 39-52. Balkan Savaşları'nın 100. Yıldönümünde Balkan Tecrübeleri, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Dış Politika Araştırma Merkezi Rapor No: 1, Ekim 2012, s. 8. Ayrıca bkz: Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Hatıraların Işığında Balkan Savaşları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 2016, C. 56, S. 2, s. 201-202. Ayrıca orduda yapılan siyasi propaganda ve tahrikler için bkz: Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, s. 163-165.

[422] MADDE 3: Bilcümle memurin ve muallimin ile berrî, bahrî, havaî erkân, ümera ve zâbitan ve küçük zâbitan ve üniformayı lâbist kâffei mensubini askeriye ve bilûmum jandarma erkân, ümera ve zâbitanın intihab etmek hakkını haizdir.

[423] *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 28, İ. 17, 3. 4. 1339 (1923), c. 2, s. 331.

Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi'nin de Hüseyin Avni Bey'in bu görüşlerine katılması üzerine üçüncü madde iptal olmuştur[424].

Aynı kanunun 5. Maddesinde de Hüseyin Avni Bey'in itiraz ettiği noktalar mevcut idi. Madde, devlet memurlarının mebus olarak seçilmesi için görevlerinden bir ay önce istifa etmelerini şart koşmasına rağmen ordu, kolordu kumandanlarına böyle bir zorunluluk getirmemekte istifalarını isteğe bağlı olarak bırakmakta idi. Hüseyin Avni Bey de demokrasi ilkelerine ve askerlik mesleğinin ahlâkına uygun bulmadığı bu maddeyi eleştirmiş bu maddenin suiistimalleri de beraberinde getireceğini savunmuştur[425]. Bu madde ile ilgili olarak başta Hüseyin Avni Bey olmak üzere İkinci Grup üyelerinden meclis kürsüsünde konuşan mebusların tümü iki dereceli seçim sisteminde, nüfuzunu kullanarak seçim sonuçları üzerinde etki edebilecek her türlü makam sahibinin, ordu ve kolordu kumandanlarıyla, polis müdürlerinin de bu maddenin kapsamı içine alınması gerektiğini belirtmişler ancak Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu mebuslarının oylarıyla reddedilmişlerdi[426].

Mustafa Kemal Paşa'da ordunun siyasetten uzak durması gerektiğine inanmaktaydı. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik kongresinde ordu devletin siyasal yönünü düzenlemede etkili olmuş ve ilerici bir atılım gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla ordunun siyasal işlerini tamamladığını, siyasal yapıyı meclise bırakıp asıl görevine dönmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa yurt çıkarı için er geç politikanın tutku ve tutsaklığına girmenin kaçınılmazlığını kavrayarak cemiyetçi subaylara cemiyet veya ordu arasında seçenek kullanmalarını önermiştir[427].

Türkiye'nin Millî Mücadele döneminde işgal altında olması, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere ordu mensuplarının mecburen siyasete karşımasını ve iki görevi birden ifa etmelerini gerekli kılmış ve Hüseyin Avni Bey'in bu sözlerini geçersiz bırakmıştır. Ancak savaşın bitmesiyle başlatılan inkılaplar döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın da farkında olduğu ordu siyaset ilişkisinin kötü sonuçlar

[424] İsmail Göldaş, *a. g. e.,* s. 68.
[425] *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 28, İ: 17, 3. 4. 1339, c. 2, s. 332.
[426] İsmail Göldaş, *a. g. e.,* s. 69.
[427] Gül Tuba Dağcı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu-Siyaset İlişkisi,* İlgi Yayınları, İstanbul 2006, s. 17

getirdiği gerçeği ile harekete geçmiş, hem mebusluk hem askerlik görevinin bir arada yapılamayacağını vurgulamış ve bu mebuslardan sadece bir görevi seçmelerini istemiştir. Bu bağlamda Hüseyin Avni Bey'in bu düşünceleri, 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren ve Erkan-ı Harbiye'nin kaldırılarak yerine sadece ordu işleri ile ilgilenen Genel Kurmay Başkanlığı'nın kurulduğu kanunun temelini oluşturmuştur.

2. Eğitim Sistemi ve Kullanılan Yazı Dili

Hüseyin Avni Bey'in Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesi müzakerelerinde köylünün eksiklerinden biri olan Türkçe gazetenin çıkarılması gerektiğini, mevcut gazetelerin halk tarafından anlaşılamadığını belirttiği düşünceleri, yapılacak olan harf inkılabının gerekçelerini daha o dönemde dile getirmiştir [428] . Sadece gazete değil, Türkçe bir kitaba dahi asırlardır sahip olmayışımız, dilimizin ihmal etmemiz Hüseyin Avni Bey'e göre memleketi izmihlale sürükleyen asıl neden olmuş, batı felsefesi ve düşünce dünyasının ilerleyişine karşı Türkçe yazılı bir eserin bulunmayışını tenkit etmiş, milletin eğitim düzeyini ve memleketin eğitim şartlarını gözler önüne sermiştir bu durumu şöyle açıklamıştır [429].

1338 senesi Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesi görüşmeleri sırasında ise Hüseyin Avni Bey Eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi gerektiği üzerinde durmuş, mevcut sistemin ve mekteplerin memleket içinde zihniyet farkı yarattığı ve yalnız saltanat yanlısı cahil insanları yetiştirdi, mektep programlarının milletin ihtiyaçlarını gözardı ettiği açık bir dille ifade etmişti. Hüseyin Avni Bey'e göre bir milleti, her bakımdan geri kalmış cahil bir topluluğu yeniden diriltmek için Darülhilafe isimli kurumlar kurarak eğitimde Arapça'ya yer vermek yerine kendi dilimize, örf ve adetlerimize uygun kurumlar açmanın doğru olacağını yüzyıllardır sanatta, edebiyatta ve bilimde ihmal edilen bu toplumun, amacı sadece padişaha kul yetiştirmek olan medreselerde çocukların milli bir gaye ile yetiştirilmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Toplumun ancak bu şekilde ayağa kaldırılabileceğini, millî bilinç ile yetişen nesillerin, toplumun kalkınmasında öncülük ederek milletin hem bilimsel hem eğitim yönünden ihtiyaçlarını bu şekilde karşılayabileceğini

[428] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 99, 9. 9. 1338 (1922), c. 2, s. 586-587.
[429] *TBMM ZC,* 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 93, 30. 8. 1338 (1922), c. 1, s. 418-419.

düşünmüştür. Hüseyin Avni Bey'in bu konudaki söylemleri ve düşünceleri, eğitim alanında yapılacak inkılapların öncülüğünü yapanlar arasında onun da olmasını sağlamıştır [430].

3. Kadınlara Temsil Hakkı

Hüseyin Avni Bey muhalif olarak sadece hükümeti eleştirmemiştir. Onun zamanına kadar yanlış gelen birçok düşünce ve olguyu da eleştirmiştir. Bu olgulardan bir tanesi de kadının toplumdaki yeridir. Hüseyin Avni Bey'in kadını toplum içinde bir vatandaş olarak değerlendirip erkeğe verilen temsil hakkının kadına da verilmesi gerektiğini savunması, dönemin şartları itibari ile radikal bir bakış açısını temsil eder. Ülkenin aralıksız bir şekilde savaş halinde olmasından dolayı ülkedeki erkek nüfusun azalmasına sebep olmuş, üretimi ve geçim sıkıntısını ise kadının omuzlarına yıkmıştı. İşte bu gerçeği meclis gündemine getiren Hüseyin Avni Bey olmuş, köylerdeki nüfusun çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu ve onların da tıpkı erkekler gibi üretime katıldığını, vergi verdiğini, dolayısıyla kadınlarında aza olarak meclise girmelerine hakları olduğuna dair düşüncelerini mecliste açıklama cesaretinde bulunmuştur. Fazilet sahibi Türk kadınının yerinin meclis olduğunu açık yüreklilikle meclisin karşı çıkacağını bilmesine rağmen tek başına savunmuş, Büyük Millet Meclisi'nin de aile reisi olan kadının intihap hakkını teslim etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hüseyin Avni Bey'in bu konuşmasına Malatya mebusu Lütfi Bey'in kadının erkeğe görünmemesinin şeriat kuralları gereği olduğunu belirterek Hüseyin Avni Bey'in bu düşüncelerine karşı çıkmış ancak Hüseyin Avni Bey: *"Şeriatta kadınların intihabını meneden bir şey yoktur*." sözleriyle kadın seçilmesini dinen engelleyen bir şeyin bulunmadığı yönünde düşüncelirni savunmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey feminist duruşu nedeniyle tenkit edilmiş, Hüseyin Avni Bey: "*Feministliğimi değil insanlığımı tebrik edin"*[431] diyerek kadınların da mecliste temsil edilmesi gerektiğini belirtmiş dönemin en büyük çıkmazlarından biri olan kadının toplumdaki yerine işaret ederek dinde kadının seçimlere katılmasını yasaklayan bir ifadenin bulunmadığını belirtmiş ve mecliste radikal bir inkılâpçı duruş sergilemiştir.

---

[430] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 22, İ. 93, 30. 8. 1338, c. 1, s. 423-425.
[431] *TBMM ZC,* 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ. 111, 15. 11. 1337 (1921), c. 1, s. 221-224.

Kadınların da temsil hakkı konusu Mebusan Seçim Kanunu'nda tekrar gündeme gelmiş Hüseyin Avni Bey bu konudaki radikal görüşlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bununla birlikte bu konuda destek bulamayışı, Türk kadınının henüz demokratik olgunluğa kavuşamaması ve en önemlisi ise önceliğin vatanın kurtuluşuna verilmesi sebebiyle Hüseyin Avni Bey bu konu üzerinde ısrarcı olmamış, zamanı geldiğinde kadınların bu haklarını alacağını belirtmiştir.[432] Bu meseleden de anlaşılacağı üzere Hüseyin Avni Bey'in inkılapçı kişiliği ve demokrasi anlayışı onu, yaşadığı çağın daha ilerisine götürmektedir. Ayrıca Hüseyin Avni Bey'in bu tespiti 1920'lerin başında yapmasına ve bu çıkışın mecliste tartışmalara sebep olmasına rağmen Millî Mücadele'de babası, çocuğu ve eriyle omuz omuza çarpışan fazilet sahibi Türk kadınına temsil hakkı 1930'dan önce getirilememiştir.

4. Saltanat ve Hilafet Hakkında Düşünceleri

Kadim Türk Devletlerinden itibaren başlayan, babadan soyuna geçen tek kişilik yönetim sistemi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde en teşkilatlı halini almış, Halifelik'in Osmanlı İmparartorluğu'na bağlanmasıyla da tek kişi yönetiminin dini yönü daha da güç kazanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu güçlü olduğu dönemlerde Halifelik makamını kullanmaya gerek duymazken, dağılma dönemi ve özellikle II. Abdülhamit dönemi için Halifelik makamı, imparatorluk içindeki çözülme sürecini yavaşlatan bir olgu olmuştu[433]. Ancak gerek İngiliz propagandaları ve milliyetçilik akımı gerekse Halifelik makamının eski önemini yitirmesinden dolayı Birinci Cihan Harbi'nde cihat ilan edilmesine rağmen İslam dünyasından beklenen destek sağlanamamış, aksine Araplar İngilizlerle birlik olarak Osmanlı askerlerini kutsal topraklar olan Mekke ve Medine'den çıkmaya zorlamışlardı. Bu şekilde işlerliği kalmayan Halifelik ve Mondros Mütarekesi'nden sonra işgallere göz yuman Saltanat yönetimi, Millî Mücadele sürecinde tartışılan konulardan biri olmuştu[434]. Meclis açıldıktan sonra Mustafa Kemal [Paşa], 24 Nisan 1920 günü meclise, İcra Vekilleri Heyeti seçilmesi konusunda bir önerge vermiş, dört maddelik önergenin sonuna

---

[432] *TBMM ZC,* 1. Dönem 4. Yasama yılı, C. 28, İ. 17, 3. 4. 1339 (1923), c.1, s. 329.
[433] Azmi Özcan, "Hilafet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 17, s. 546-550.
[434] Fatma Ünver, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nde (1920-1924) Saltanat Ve Hilafet Aleyhinde Düşünce ve Görüşler,* (Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2012, s. 39- 95.

düşülen bir notta "*Padişah ve Halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman Meclis'in düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumunu alır"* ibaresiyle İstanbul yönetimiyle temasa geçmek ve uzlaşma sağlamak niyetinde olan mebuslardan dolayı, mücadelenin padişaha karşı yapılmadığını izlenimini vermek istemişti[435].

Mustafa Kemal Paşa uygun koşullar sağlanana kadar bu tutumunu devam ettirmiş, milletin ve meclisin dine ve halifelik makamına olan hassasiyetini gözönünde bulundurarak Millî Mücadele'nin kaynağını millet olarak göstermekle birlikte, saltanat ve hilafet makamının içinde bulunduğu acziyet ve İngiliz baskısı altında olması dolayısıyla bu makamların baskıdan kurtarılacağını belirtmiş, prensip olarak Hilafet ve saltanat makamının varlığı kabul etmişti. Ancak bu durum mecliste yetki karmaşalarını da beraberinde getirmişti. Padişahın tüm yetkilerinin mecliste toplandığını savunan Hüseyin Avni Bey, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması gerektiği ibaresinin Teşkilat-ı Esasiye'de açık bir şekilde yer aldıktan sonra mebusların yetkilerini değil Heyet-i Vekile'nin yetkilerini belirlemek gerektiğini savunurken Mustafa Kemal Paşa meclisin meclisi müessasan özellliği taşıdığı dolayısıyla bu açıklamanın yeterli gelmeyeceği ve meclis vekilllerinin görevlerinin açıklanma zaruretini doğurduğunu belirtmiş, eğer yetkiler şimdi belirlenecek olursa meclisin, padişaha ne yetki vereceğini de hesap etmesi gerektiğini, ancak önceliğin vatanı işgalden padişahı baskıdan kurtarmak olduğunu belirtmiş, yetki ve görevlendirmelerin bir takım çözümlerle halledileceğini vurgulamıştı[436].

Hüseyin Avni Bey, Millî Mücadele için çalışmalara başladığı günden itibaren saltanat yönetimine karşı çıkmış, Erzurum Kongresi sürecinde saltanat yönetiminden fayda gelmeyeceğini, milletin kendi başının çaresine bakması gerektiğini sık sık vurgulamıştır. İlk işgallerin başladığı süreçte ve daha sonra mebusluk görev ve sorumlulukla Hüseyin Avni Bey o dönemde düşünülmesi dahi sakıncalı olan konuları açıklığa kavuşturmak için çabalamış, milletin sefaletinin baş müsebbibi olarak her konuşmasında saltanat yönetimini hedef almıştır. İcra Vekilleri

---

[435] Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* C: 5, S: 18, Ankara 1996, s. 167.

[436] Mustafa Kemal Paşa'nın prensip olarak saltanat ve hilafet makamını kabul ettiğini belirttiği konuşması için bkz: *TBMM ZC,* 1. Dönem 1. Yasama yılı, İ. 135, 20. 1. 1337(1921), c. 1, s. 332.

Heyeti'nin vazife mesuliyet ve seçimlerine dair yapılan kanun[437] müzakerelerinde hâkimiyet Şeriatındır diyen Amasya Mebusu Ali Rıza Efendi'ye, Hüseyin Avni Bey itiraz etmiş, hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu, milletin şeriat perdesi altında oynatılan oyunlara oyuncak olduğunu sert bir dille eleştirmiştir[438]. Mecliste şeriat ve saltanat hayali kuran mebuslara karşı millî iradeye sahip çıkmış, saltanat yönetimini eleştirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda daha sonra yapacağı inkılâpların sebebini daha o dönemde açıklamıştır. Ayrıca bu konuda takrirler vererek milletin yönetimdeki hakkını kanunlarla korumaya çalışmıştır[439].

Saltanatın en başından beri düşmanlarından biri olan Hüseyin Avni Bey, bu düşüncesini Sadrazam Tevfik Paşa imzasıyla gelen Lozan Barış Görüşmeleri'ne birlikte katılma niyetinin belirtildiği telgraflar üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatı ve Hilâfet meselesi hakkında açılan müzakere de yinelemişti. Bu müzakerede Hüseyin Avni Bey, Türk Milleti'nin bir inkılâba doğru gittiğini, kendini inhilâle sürükleyen yöneticilerin en büyük düşman olduğunu ve Türk Milleti'nin artık tek kişi tahakkümüne boyun eğmeyeceğini, kaderini ve geleceğini teslim etmeyeceğini belirttiği konuşmasında saltanat yönetimini tekrar yüksek sesle meclis kürsüsünden reddetmiştir[440].

Hüseyin Avni Bey, saltanatı millet iradesine karşı olduğu için kayıtsız şartsız yok saymakla birlikte Hilafet hakkındaki düşünceleri farklıdır. Saltanat yönetimi, Hilafeti yaptıkları yanlışların perdesi olarak kullanmasndan dolayı onun kutsiyetine zarar vermişti. Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi tıpkı millet hakkında söz söylemeye salahiyettar olduğu gibi Hilafet'e de sahip çıkarak onun kutsallığını korulmalıdır. Halifeliğin kutsiyetini Türk Milleti'nin tarih boyunca İslam'ı korumak adına verdiği milyonlarca şehidin kanından almasına bağlayan Hüseyin Avni Bey[441], Hilafetin saltanat yönetiminin oyuncağı yapılmasına izin verilmemesi gerektiğini savunmuş, Osmanlı Hanedanlığı içinde meclis tarafından uygun görülecek zâta, yine

[437] *Düstur*, 3. Tertip, C. 3, Kanun No. 244, s. 263.
[438] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 21, İ. 74, 15. 7. 1338 (1922), c. 2, s. 401. Rıza Nur Bey'in takririnde Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten ibarenin yer almamasından dolayı eksikliği belirttiği konuşması için bkz: *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ. 129, 30. 10. 1338 (1922), c. 3, s. 294-295.
[439] *TBMM ZC*, 1. Dönem 1. Yasama yılı, C. 7, İ. 128, 3. 1. 1337 (1922), c. 1, s. 125 -126.
[440] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ: 130, 1. 11. 1338 (1922), c. 1, s. 314.
[441] TBMM ZC, 1. Dönem 2. Yasama yılı, C. 14, İ: 118, 28, 11, 1337 (1921), c. 1, s. 369-372.

meclis tarafından belirlenen salahiyetler çerçevesinde verilmesi gerektiğini uygun görmüştür[442]. Bu haliyle Hüseyin Avni Bey, Büyük Millet Meclisi'nde ruhanî, cismani sıfatların yer almadığını belirterek Hilafetin siyasi yönünü reddetmiş, milleti artık kimsenin hizmetçi yapamayacağını ve şahsi irade ile adam beslemek yerine milletine hizmet edenleri besleyeceğini, Türk Milleti'nin istibdat zincirini kırarak ebediyen hür ve hâkim yaşayacağını belirttiği sözleriyle Halifeliğin korunması taraftarı da olsa meclisin üstünde bir gücün varlığını tanımamıştır. Bu düşünceleri doğrultusunda Hüseyin Avni Bey, hilafet makamının saltanattan ayrılarak varlığını sürdürmesi gerektiğini ve Halifeliğin Türk Devleti'nin bayrağı altında meclisin belirleyeceği Osmanlı Hanedanlığı'ndan birine verilmesine dair kanun teklifi [443] vererek kanuni bir geçerlilik kazandırmaya gayret etmiştir.

İkinci Grupta saltanat yönetimine karşı olarak bilinen Hüseyin Avni Bey, 26 Teşrinisani 1338 (Kasım 1922) tarihinde Yeni Gün Gazetesi'nde Yunus Nadi Bey'in "Yeni Bir Cidal" başlıklı makalesinde saltanatın kaldırılmasına dair mebus bile olsalar kimsenin karşı çıkamayacağını belirtmesi Hüseyin Avni Bey'i derinden etkilemiş, meclisin mebusların salahiyetlerinin aşağılandığını düşünerek öteden beri karşı çıktığı saltanat makamını kaldırma yetkisinin de geri getirme yetkisinin de meclise ait olduğunu belirterek Yunus Nadi Bey'in makalesini sert bir dille eleştirmiştir. Makalede geçen ifadeleri tenkit etmiş inkılâbın kabadayı bir tutum ve kanla değil fikirle yapılırsa kalıcı olacağı yönünde uyarılarda bulunmuştur. Bu konu da söylediği *"Eğer benim kanaatim bu milletin Padişahla refah bulacağı kanaatinde olsaydı o mücadeleyi ben yapardım. Ben yine ona kaaniim ki, Yunus Nâdi Bey'den daha evvel bu dâvanın alemdarı olarak çıkmışımdır. Biz inkılâbı, fikirle yapacağız ki, payidar olabilsin. Eğer kabadayı usulünü takip edersek, korkarım ki, o zaman inkılâptan mahrum kalırız. Kanla değil, fikirle inkılâp yapacağız"*[444] sözleri mecliste yanlış anlaşılmış saltanat savunucusu olarak suçlanmıştır. Ancak aslında sözlerinden padişahlığı, tek kişi yönetimini yüceltmek yerine meclis üstünlüğünü ve mebusluğu yücelttiği anlaşılmaktadır.

---

[442] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ: 129, 30. 10. 1338 (1922), c. 3, s. 273-276.
[443] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama yılı, C. 24, İ: 130, 1. 11. 1338 (1922), c. 1, s. 305-315.
[444] *TBMM ZC*, 1. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 183, 29. 1. 1339 (1923), c. 3, s. 45- 42.

Böylece saltanat İkinci Grubun da desteği ile kaldırılmış, millî iradenin tam olarak tecelli etmesi konusunda önemli adımlardan biri atılmıştı. Halifelik ise Hüseyin Avni Bey'in belirttiği üzere siyasi yetkileri elinden alınarak dini bir makam olarak varlığını sürdürmek üzere Osmanlı Hanedanlığı'na mensup Abdülmecit Efendi'ye verilmişti. Halife Abdülmecit Efendi, ülkenin henüz yeni rejime alışma sıkıntılarının yaşadığı dönemde siyasette söz sahibi olma çabaları Ankara yönetimi tarafından hoş karşılanmamış ve gerekli ortam hazırlandığından 1 Kasım 1924'te Halifelik de kaldırılarak tüm Osmanlı Hanedanlığı ülke dışına çıkarılmıştı[445]. Böylece millî iradeye gölge düşüren bu makamda kaldırılmıştır.

F. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN GELECEKTEN BEKLENTİSİ

Düşmanla yapılan savaşın kazanılmasından sonra ne olacağı sorusu mecliste tartışılan sorunların temelini oluşturmakta idi. Bu konuda meclis bir yandan kanunlar yaparak meşruluğunu kuvvetlendirmeye çalışırken bir yandan da geleceğe dair planlar oluşturmak için Birinci Meclis mebuslarının cevaplayacağı İstiklâl Mücadelesi'nin verimli olmasının neye bağlı olduğunun sorulduğu anket sorusuna Hüseyin Avni Bey 29 Aralık 1921 tarihinde kendi el yazısı ile bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır. Hüseyin Avni Bey'in ankete verdiği cevap, onun mecliste savunduğu düşüncelerinin yanısıra daha sonra yapılacak olan birçok inkılâbın da temel dayanak noktalarını oluşturmakta idi.

Bu bağlamda Hüseyin Avni Bey, Millî mücadelenin verimli olması, kalıcığını sağlamak adına atılması gereken adımların başında, milletin ihtiyaçlarını karşılacak şekilde dil ve edebiyatın düzenlenmesine bağlamıştır ki bir milletin millet olabilmesindeki temel özellik dildir. Türk dili diğer milletlerin etkisinden arındırılarak her kesimin anlayabileceği bir şekilde, eğitim ve bilim alanında da kullanılabilecek bir dil haline getirilerek Türk milleti arasındaki zihniyet farkını en

[445] Mahmut Akkor, "Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası", *History Studies*, Volume 4/1 2012, s. 21-25.

aza indirmek, Hüseyin Avni Bey'e göre yapılması gereken en önemli inkılaptır. Öyle ki bir millet, millet olma bilincini, kendi diline gereken önemi vererek kazanacaktır.

İkinci maddesinde ferdî hak ve özgürlüklerin sağlanması gerektiği ve bunun kanunlar yoluyla koruma altına alınarak, millî iradenin ve demokratik uygulamaların gereğinin yapılması üzerinde durmuştur.

Modernleşmenin temel şartı olan ilim ve bilim dünyasına, bilimsel araştırmalar yapılmasına devletin zemin hazırlayarak milleti bu yöne sevk etmesi gerektiğini cevabının üçüncü maddesinde değerlendirmiş, gelişmiş devletlerden teknolojik vasıtalar ihraç etmenin, milletin ihtiyacını karşılamayacağı gibi büyük devletlere de bağlı kalmaya devam edileceğini belirtmiştir.

Cevabının dördüncü maddesinde kanunların her kesimi kapsayacak şekilde kaleme alınması ve uygulanmasının da bu yönde yapılması gerektiğini, böylece suistimallerin, kanunları iyi uygulanmasıyla en aza indirileceğini düşünmüştür.

Karşılıklı çıkar ve menfaat ilişkisine dayalı devletlerarası ilişkilerde, millî sınırlara ve milletin istiklâline kast edilebilecek herhangi bir askeri kuvvetin vatanı işgalini önceden tedbir alarak önlemek ve bu bağlamda millî istiklâli millî sınırlar içinde koruyarak Millî Mücadele'nin verimli olmasını sağlayacak bir diğer maddedir.

Cevabının altıncı ve son maddesinde Türk Milleti'nin millî istiklâline kavuşmak için tarihinden ders çıkararak, istikbali bir yön tayin ederek düştüğü yerden kalkmayı bilmesi gerektiğini vurgulayarak yazısını bitirmiştir[446].

Bu samimi düşünceleri ile Hüseyin Avni Bey bir geleceğe sahip olmamızın temel şartını milli bağımsızlığa bağlamış bunun sonrasında eğitimde bilim ve sanat üzerine yeniliklerin yapılması gerektiğini dile getirmiş halkın demokrasi ve demokratik hakları benimsemesi, kullanması ve koruması için milleti bilinçlendirmek gerektiğini savunmuştur. Çağın koşullarına uygun olarak medeni bir

---

[446] *İlk Meclis Anketi (Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekten Bekledikleri),* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004, s. 155-156. Anketin orijinalleri Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'nde korunmaktadır.

toplum meydana getirmenin yollarını bu şekilde belirleyerek inkılâbın savunucularından biri olmuştur.

III. BÖLÜM

1923 SONRASI HÜSEYİN AVNİ BEY'İN MECLİS DIŞINDA FAALİYETLERİ

I. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN DEMEOKRATİKLEŞME SÜRECİ

A.MUHALEFETİN YENİ ADI: TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bağımsızlık bayrağını açarak düşmana karşı verdiği mücadeleyi kazanmış ve bu başarıyı büyük bir zafer olan Lozan Barış Antlaşması ile taçlandırarak tarihi görevini yerine getirmişti. Ancak düşmana karşı durulan kararlı birliktelik muhalefetin ortaya çıkmasına engel olamamıştı. Meclis içinde artan muhalif hareketler meclisi işleyemez hale getirmiş seçimlerin yenilenmesini zorunlu kılmıştı. Bu sebeple meclis kendi kendisini dağıtarak yeni bir seçim kararı almıştır. Seçimlere, Mustafa Kemal Paşa kurduğu Halk Fırkası ile iştirak ederken, Birinci Mecliste varlığını sürdüren İkinci Grup, fırka halinde teşkilatlanmadan dağılmıştı. Hüseyin Avni Bey Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne verdiği demeçte İkinci Grubun seçimlere katılmayacağını, mebusların bağımsız olarak hareket edeceğini belirtmişti[447].

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, savaşın ardından başlayan inkılâp sürecini tehlikeye atmamak adına Birinci Meclis'te yaşanan çatışmaları, engel olma çabalarını en aza indirmek ve yapılacak inkılaplara karşı çıkılmamasını sağlamak için ikinci seçimlerde muhalif kesimden adayların seçilmesini engellemiş, Hüseyin Avni Bey dâhil olmak üzere bir kısım mebus meclis dışı bırakılmıştır. Bundan sonra Hüseyin Avni Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın açılıp İstanbul şubesinde

[447] *Tevhid-i Efkâr,* 30 Teşrinisani (Kasım) 1923.

görev alana kadar avukatlık mesleğini ifa etmeye başlamış siyasetten uzak kalmıştır[448].

1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşuna Giden Süreç

Mustafa Kemal Paşa, meclisin seçim kararı almasından sonra 8 Nisan 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak seçim dolayısıyla millete 9 Umde'yi açıklayarak barış döneminde ekonomik kalkınma hamlesi içine gidileceği ve meclisi bu amaç etrafında toplamak ve birleştirmek bu yolda millî hâkimiyet temelinde bir Halk Fırkası'nın kurulacağını belirmişti[449].

1923 seçimlerinde Halk Fırkası üyeleri çoğunluğu sağlamış, siyasi çatışmaların şiddeti azalarak inkılaplara ortam hazırlanmıştı. Ancak inkılapların yapılış şekli meclis içinde muhalefetin yeniden alevlenmesine sebep olmuştu. Bu bağlamda muhalefet seslerinin yükseldiği inkılaplardan biri de Cumhuriyetin ilanı idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hükümetin önerdiği adaylar olarak Yusuf Kemal (Tengrişek) ve Ferit (Tek) Beylerin yerine Rauf Bey'in meclis başkan yardımcısı ve Sabit (Sağıroğlu) Bey'in de Dâhiliye Vekâleti'ne seçilmeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa, hükümete bu olayın bir güvensizlik göstergesi olduğunu ve istifa etmesi gerektiğini belirtti. 27 Ekim'deki istifaların ardından Mustafa Kemal Paşa meclisteki çalışma arkadaşlarından yeni kurulacak hükümette yer almamalarını istedi. Yeni kabinenin kurulamamasından dolayı başlayan hükümet bunalımına çözüm getirmesi adına meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya danışmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle kabine sistemine dayanan cumhuriyet rejiminin ilanını gündeme gelmişti. Bunun güçlü ve istikrarlı bir hükümet için tek reçete olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, aynı gün yapılan seçimle Türkiye Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı başvekil olarak atadı[450]. Bu şekilde 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen cumhuriyet, Millî Mücadele'nin tanınmış şahsiyetlerinin tepkisine ve şiddetli tartışmalara yol açtı.

[448] *İstanbul Barosu*, Avukat Hüseyin Avni Ulaş 229 sicil numaralı dosyası.
[449] Sina Akşin- Cemil Koçak- Hikmet Özdemir- Korkut Boratav- Selahattin Hilav- Murat Katoğlu- Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi*, C. 4, Cem yayınevi, İstanbul 2008, s. 131.
[450] Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925),* İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 49-50.

İtirazların ve tartışmaların dayandığı nokta ise cumhuriyetin ilanı değil bu ilanın yapılış tarzı idi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin ilanına karşı çıkacaklarını düşündüğü Rauf, Refet, Adnan Beyler ile Ali Fuat Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu tarihte 29 Ekim'de cumhuriyetin ilanını sağlamıştı. Bu tarih öncesinde adı geçenlerle herhangi bir istişarede de bulunmamıştı[451].

Cumhuriyetin ilanından bir gün sonra 30 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'da bulunan Rauf Bey, Tevhid-i Efkâr ve Tanin gazetelerine verdiği demeçte; fiilen mevcut olan bir yönetimin adının konmuş olduğunu ancak alınan bu kararın mecliste yeterince tartışılmadan alınmasının demokrasiye uygun düşen bir hareket olmadığını belirtmiştir[452]. Cumhuriyet'in ilan ediliş tarzı İstanbul basınının da tepkisini çekmişti ve muhalif kesim İstanbul'da bir başka güç kaynağı olan hilafete bağlılıklarını bildirerek İstanbul'u bu tepkilerin merkezi haline getirmişlerdi. Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa gibi, paşaların görevleri dolayısıyla İstanbul'da bulunmaları ve gazetelerdeki manşetlerin cumhuriyetin ilan edilme şekline karşı aleyhtar tavır takınmaları Ankara yönetimini önlemler almaya sevk etti[453]. İstanbul, Ankara'nın attığı her adımı alaylı ve küçültücü bir muhalefetle karşılamaktaydı. En büyük çatışma Ağa Han'ın, İsmet Paşa'ya gönderdiği, saltanatın kaldırılmasını kınayan mektubunu bazı gazetelerin yayınlamasıyla başlamıştı. İsmet Paşa, bunu içişlere müdahale olarak yorumlamış ve İstiklâl Mahkemeleri İstanbul'a gönderilerek bu yayını yapan gazete sahipleri tutuklanmıştır[454]. Ayrıca Rauf Bey, İstanbul'daki bu faaliyetlerinden dolayı Ankara'ya açıklama yapması için çağrılmış ve meclis grubu toplantısında izahat vermişti. Muhalif gazetelerin cumhuriyet ve hilafet hakkındaki yazıları dolayısıyla İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanması akabinde hilafetin 3 Mart 1924'te kaldırılarak Cumhuriyet rejimi ve Mustafa Kemal Paşa'nın statüsünün güvenceye alınması muhalif düşünceli insanların bir araya gelmesine sebep oldu[455]. Bu tarihten sonra Rauf Bey planlanan parti çalışmalarına hız kazandırmıştı.

---

[451] Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 6, S. 11, s. 152.
[452] Resul Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* 2012, C. 11, S. 22, s. 73.
[453] Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver…*, s. 54-56
[454] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* C. 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 592.
[455] Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver…*, s. 57-61.

Paşaların istifa ederek TCF'nin kuruluşunu hızlandıran siyasi olay ise, 20 Ekim 1924 günü, Menteşe (Muğla) mebusu Esat (İleri) Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet Bey'e yönelttiği bir soru önergesidir. Bu önerge mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmesinde görülen becerisizlik ve yolsuzlukları eleştiriyordu. 1 Bir hafta sonraki toplantıda bakanın verdiği cevabı meclis, doyurucu bulmamış ve soru önergesi gensoruya çevrilmiştir. Esat Efendi'nin, Meclis Başkanlığı'na vermiş olduğu gensoru 30 Ekim günkü oturumda görüşülmeye başlanmış ve 8 Kasım gününe kadar devam etmiştir. Mecliste yeni bir siyasi fırka oluşmasına yol açan olay, mübadiller ve muhacirler meselesi müzakereleri esnasında meydana gelen tartışmaların kazandığı siyasi boyut ve sonucudur. Bu açıdan meselenin mecliste ele alınış biçimi ve ortaya konan farklı telakkiler bir ölçüde iktidar fırkası karşısında yeni bir fırka hareketinin doğuşunu göstermesi bakımından önemlidir. Ülke siyasetinde yaşanan gerilimler Kasım ayında Birinci ve İkinci Ordu Müfettişleri Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların, istifalarını vererek Büyük Millet Meclisi'ne katılacaklarını bildirmeleriyle devam etmiştir. Bu arada, yaşanan diğer önemli bir gelişme de partiden ve mebusluktan istifa ettiğini duyuran Refet Bey'in istifasını geri çekmesi olmuştur[456].

Bu arada Esat Efendi'nin meclise verdiği gensoru önergesi görüşmeleri çok hararetli bir şekilde devam etmiş ve bu tartışmalar, hükümetin meclis içinde güvenoyu yoklamasına dek sürmüştür. Askerlik görevlerinden istifa eden Kazım (Karabekir) ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşaların henüz devir teslim işleri tamamlanmadığı gerekçesiyle meclisteki güvenoyu yoklamalarına katılmalarına izin verilmemiştir. 8 Kasım 1924 Cumartesi günü yapılan oylamada hükümete, 19 red oyuna karşı 148 kabul oyuyla güvenoyu verilmiştir. İkinci İsmet Paşa kabinesinin kurulmasıyla muhalif grup ile Halk Fırkası arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Kasım ayının ortalarına doğru Halk Fırkası'ndan istifalar birbiri ardı sıra gelmeye başladı. Ancak bu istifalar beklenenden az olduğu için o günlerde Halk Fırkası üzerinde beklenen etkiyi göstermekten uzaktı. 8 Kasımda hükümete duyulan güveni dile getirmek için yapılan güvenoyu oylamasının ertesi günü aralarında Rauf

[456]Resul Babaoğlu, *a. g. m*, s. 80.

Bey (Orbay), Adnan Bey (Adıvar), İsmail Bey(Canbulat) ve Refet paşaların da olduğu on bir kişi Halk Fırkasından istifa etmişlerdir[457].

2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Hüseyin Avni Bey

Paşalar istifa ettikten sonra sık sık bir araya gelerek yeni bir fırkanın program ve tüzüğünü hazırladılar. Böylece cumhuriyet döneminin ilk resmi muhalefet fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ortaya çıktı. Fırkayı kuranlar 17 Kasım 1924'te, partinin tüzüğünü kurucular listesini ve kuruluş beyannamesini Dâhiliye Bakanlığı'na verdiler, yasal işlemleri tamamlamış oldular. Fırkanın kurucuları arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü Paşalarla, Dr. Adnan (Adıvar), Feridun Fikri, Halis Turgut Beyler gibi önemli kişiler bulunuyordu[458].

Meclis içinde Halk Fırkası'ndan istifalar daha sonraki süreçte devam etmekle birlikte kamuoyunun beklediği gibi çok sayıda istifa gerçekleşmedi. Tartışmalar sona erinceye kadar ki süreçte diplomatik kaynaklara göre 42-43 kişi istifa etmiş bunlardan 32 kadarı muhalefet partisine katılmıştır. Meclis içinde bu gelişmeler meydana gelirken, parlamento dışı muhalifleri kendi partilerini kurma zamanının geldiğini ikna etmişti[459]. Bu doğrultuda Hüseyin Avni Bey bir parti kurmak niyetinde olduğunu açıkladıktan sonra yakın dönemde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri ile temaslar başlamış ve fırkanın programını ve nizamnamesini hazırlamak üzere çalışmalar yürütülmüştür[460].

Fırkanın kuruluşunda, fırka önderlerinin, Mustafa Kemal Paşa ile kişisel anlaşmazlık ve çekişmeleri ile onun bir "tek adam" yönetimine doğru yöneldiği endişeleri önemli bir etken olarak görülebilirse de bu fırka Birinci Meclis'teki İkinci Grup muhalefetinin bir devamı olarak düşünülebilir. Fırkanın İstanbul il teşkilatının

---

[457] Resul Babaoğlu, *a. g. m,* s. 82. Bu olayı Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta "Paşalar Komplosu" olarak değerlendirmektedir.

[458] *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Haz. Durmuş Yalçın, Ankara 2010, C. 2, s. 50. Ayrıca bkz: Ülkü İleri, "Tek Partili Dönem'de (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren Ve Hazırlayan Etmenler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi,* C. 21 S. 5-6, Ağustos - Kasım 2008. Yücel Özkaya, Mustafa Kemal Paşanın Silah Arkadaşı Kazım Karabekir Paşanın Siyasî Hayatı", *Uludağ Üniversitesi Atatürkçü Bakış Dergisi*, C. 1, 2002, S. 2, s. 43-52.

[459] Erik Jan Zürcher, *a. g. e.,* s 81-85.

[460] *Son Telgraf Gazetesi,* 26 Teşrinisani 1340 (26 Kasım 1925).

neredeyse tamamını, 1923 seçiminde meclis dışında kalan eski İkinci Grup mensupları oluşturmuştu. Fırka ve İkinci grup kurucularından Hüseyin Avni Bey, 23 Kasım 1924 tarihli Vakit gazetesine verdiği demeçte yeni fırkanın eski İkinci Grubu doğuran ihtiyacın mahsulü olduğunu ve bu iki muhalif hareket arasındaki sürekliliğin olduğunu belirtmişti[461]. İkinci Grup liderlerinden Kara Vasıf Bey ve Hüseyin Avni Bey fırkaya katılma kararı aldıktan sonra İstanbul'da fırkanın merkez şubesini açmak için çalışmalara başlanmış ve 28 Ocak 1925 tarihinde Cağaloğlu'ndaki Hayrettin Konağı'nda saat üçte fırka şubesinin resmi açılışı gerçekleşti. Açılışta eski İkinci Grup önderi Hüseyin Avni Bey, Kara Vasıf Bey, taşra teşkilatının başkan yardımcısı İsmail Hakkı, Necati, Selahattin, Dr. Nafiz kendilerini fırkanın İstanbul teşkilatının temsilcileri olarak hazır bulundular. Kara Vasıf Bey şubenin açılış konuşmasında fırkanın gayesi hakkında bir nutuk irâd etmişti[462].

İstanbul'da başka bir şubenin açılışına katılan merkez şubesi yürütme kurulu burada yinelenecek olan İstanbul mebusan seçimlerine katılma kararını henüz vermediklerini ancak bu konuda milletin görüşlerine başvuracaklarını açıklamışlardır. Galata Arab Cami Şubesi'nin açılış törenine katılan fırkanın merkez yönetimi adına Hüseyin Avni Bey bir nutuk irâd etmiş ve fırkaların lüzumundan bahsederek düşünce farklılığından dolayı bir teşkilatın diğer bir teşkilata düşman olamayacağından ve hükümeti kontrol için bir fırkanın gerekliliğinden söz ederek fırkaların tarihçesine değinmiştir[463]. Hüseyin Avni Bey'in de değindiği konulardan anlaşılacağı üzere, Birinci Meclis'teki muhalefetinde olduğu gibi buradaki muhalefetinde amacının hükümeti denetlemek olduğu, milletin kaderine tek başına bir teşkilatın karar vermesinin doğru olmadığı düşüncesini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte yeni bir fırkanın kuruluşunu fırsat bilen ittihatçılar, İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden ihya ederek devletin yönetimini ele geçirme amacıyla TCF'nin bünyesinde yer almaya başlamışlar ve İstiklâl Mahkemeleri tarafından "Kara Çete" olarak adlandırılan ittihatçı heyet Şükrü ve İsmail (Canbolat) Beyler'in

[461] Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı (Türkiye'de Seçimler ve Siyaset),* İletişim yayınları, İstanbul 2004, s. 73.
[462] *Tevhid-i Efkâr,* 29 Kanunisani 1925 (29 Ocak 1924), s. 1
[463] *Tevhid-i Efkâr,* 28 Şubat 1925, s. 1-2. *Tanin,* 28 Şubat 1925, s. 4.

de içinde bulunduğu yirmi kadar mebusu TCF perdesi arkasında meclise sokmayı başarmışlardı. Fırka yapısının bu şekilde oluşmasında TCF liderlerinin oy kaygısıyla fırkanın teşkilatlanmasında tedbir almamaları önemli bir etken oldu. Fırka içindeki cumhuriyet muhalifleri ve ayrılıkçılar, Kurtuluş Savaşı'nın saygın komutanlarının fırkaya kazandırdığı prestiji istismar ediyorlar ve onları kendilerine paravan yaparak, kendi amaçlarını elde etmek için faaliyetlerde bulunuyorlardı[464]. Öyle ki fırka içindeki bu ittihatçı kanadın teşebbüs edeceği suikast planı dolayısıyla Millî Mücadele komutanları da İzmir suikastı davasında sorgulanacak idi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası siyasi hayata geçtikten sonra hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya girdi ve kendileri için önemli bir potansiyel olan İstanbul'dan başlamak ve oradan ülke geneline yayılacak bir teşkilat ağı kurmak için harekete geçtiler[465].

TCF'nin kısa zamanda geniş toplumsal destek bulması Halk Fırkası yöneticilerini endişelendirmiştir. 13 Şubat 1925'te meydana gelen Şeyh Sait İsyanı gerekçe gösterilerek, Doğu Anadolu'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bununla birlikte Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılarak, İzmir ve Ankara'da iki İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur[466]. Mayıs 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin TCF'nin kapatılması için hükümete başvurusu, 5 Haziran 1925'te hükümetin bu başvuru sonucu TCF'nin kapatıldığı ilanıyla sonuçlanmıştır[467].

Böylece Hüseyin Avni Bey'in ikinci muhalif girişimi de son bulmuştur. Ülkedeki olağanüstü hal muhalif hareketlerin yapılmasını bu şekilde engellemiştir.[468]

---

[464] Cemal Avcı, *İzmir Suikastı (Bir Suikastın Perde Arkası),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 47, 54. Ayrıca bkz: Yaşar Şahin Anıl, Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005.

[465] Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,* Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s. 245-246.

[466] Abdulvahap AKINCI, Sefa USTA, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi" *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2015, s. 45. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Sait hakkında bilgi için ayrıca bkz: Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Ticaret Postası Matbaası Yayınları, İstanbul 1963.

[467] Evren Altınkaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: TCF Ve SCF" *Akademik Bakış Dergisi,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, S. 29, Mart- Nisan 2012, s. 8.

[468] İsmail Göldaş, Takrir-i… s. 48.

B. MUHALEFETİN TASFİYESİ ve HÜSEYİN AVNİ BEY'İN İNZİVA DÖNEMİ

1. İzmir Suikastı

İzmir suikastı ve davası bir yanının İttihatçılığa bir yanının kişisel düşmanlığa bir yanının eski muhalif mebuslara uzandığı bir dava süreci olarak karşımıza çıkar. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, savaştan sonra memleket içinde düzenlemelere başlanacağının sinyalini meclis konuşmalarında vermiştir. Bununla birlikte memleketin yönetimi üzerinde söz sahibi olmak isteyen başta İttihat ve Terakki mensupları da savaştan sonra ne yapacaklarına dair toplantılar düzenlemeye başladılar. Toplantıları tertipleyen Kara Kemal'in ittihatçılara söylediğine göre; Mustafa Kemal Paşa, savaş kazanıldıktan sonra İttihatçıların ne yapmayı planladıklarını sormuştur. Kara Kemal İTC üyelerinin bütün ülkeye ve Avrupa'ya dağıldığını ve kendisinin onlar adına konuşamayacağını ama kendisinin var olan ulusal lider kadro idaresinde çalışacağını söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, ona İTC'nin gelecekteki rolü hakkında ne düşündüklerini öğrenmesi için arkadaşlarıyla görüşmesini önermiştir. Kara Kemal toplayabildiği kadar önde gelen İttihatçıları toplamak için çalışmaya başladı. Bir toplantı ya da kongre için çağrılar yapıldı ve önde gelen eski İttihatçılar gelecekteki siyasal rollerini tartışmak üzere 12-13 Nisan'da Cavit Bey (eski İttihatçı Maliye Nazırı) evinde toplandılar. 1923 seçimleri için izlenecek yol ve kurulması muhtemel bir fırkanın programının ne olacağı tartışıldı[469].

Kara Kemal'in, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya İzmit'te yaptığı müracaat vesilesi ile İttihat ve Terakki'nin gelecekteki rolünü belirlemek adına yapılan birinci toplantının sonunda, gelecekteki İttihat ve Terakki'nin sevk ve idare komitesinin erkânı rolünü alan Cavit Bey, Kara Kemal, Şükrü, İsmail Canbulat, Dr. Nazım, Sabık Ardahan Mebusu Hilmi, Nail ve Rahmi Beylerden oluşan heyetin daha sonra yaptıkları gizli toplantılarda hükümeti bertaraf edip yerine geçebilecekleri hususunda

[469] Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık,* Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 237-238.

Cavit Bey'in riyaseti altında görüşmüşlerdir. Bu toplantılarda hedefe doğru üç merhalede varılacağı tespit edilmektedir:

Birincisi: Meclisteki I. ve II. grupları birleştirip eski ittihatçıları toplayarak; ayrıca Rauf Bey'in de yardımını sağlayıp birleşik gruplar heyeti yönetiminde mecliste ayrıcalıklı bir duruma gelmek.

İkincisi: bu gerçekleştirilmezse eski İttihat ve Terakki adına 15-20 kişilik vekillerden oluşan bir listeyi 'Müdafaa-i Hukuk- Halk Fırkası' teşekkülü içinde şüpheyi davet etmeden ve yine Rauf Bey'in yardımı ve katılımıyla ithal ettirebilmek.

Üçüncüsü: Bu da mümkün olmadığı takdirde doğrudan doğruya İttihat ve Terakki namı altında ve görünen esasları –dokuz umdeye meydan okuyan- dokuz madde halinde tespit olunarak açık mücadeleyi denemek. Bu yöntemle başarıya ulaşılamazsa dördüncü bir yol üzerinde karara varılmıştır. Dördüncü yol: Ferdi müracaatlarla kendilerine mensup olan veya daha sonraki katılımlarla kesinleşenleri Halk Fırkası adayları olarak Meclis'e milletvekili seçtirmek ve seçimden sonra ikinci bir fırka oluşturarak Halk Fırkası'nı parçalamak projesini hayata geçirmek… Bu plan için Rauf Bey'in etkili olduğu anlaşılmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın meclis içinde gelecekteki esas unsurları böylece temin edildikten sonra dikkatli hareket edilerek 'fırka ve ayrılık' gibi ifadeler kullanılmadan muhalefet telkinlerine başlamışlar ve meclisin dışında Cavit, Cahit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Rahmi, Nail, Hilmi ve içerde Rauf, Şükrü ve İsmail Canbulat'ın yoğun bir şekilde faaliyete geçerek idareyi ele almaya doğru yürümüşlerdir. Bunu yaparken İstanbul basınının büyük bir bölümünün de desteği alınmıştır. Bu gizli komite Halk Fırkası'nı zayıflatmak için faaliyetlerini sürdürmüş, İttihat ve Terakki ünvanını bir müddet terk ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı verilen fırka programıyla meclisin içinde ve dışında muhalefete geçmiştir. Burada aktif bir şekilde işi yürüten; ordudan istifa edip meclise gelen kumandanları ve II. Gruba mensup olanları bu maksat etrafında toplayan Rauf Bey'dir[470].

[470] Nazmi Eroğlu, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2008, s. 230. Kılıç Ali Paşa anılarında Rauf Bey'in İkinci Gruba meyilli olarak politika izlediğini belirtmiştir. Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, s. 178.

Bu sırada ülke içinde meydana gelen olaylar da Kara Kemal ve diğer İttihatçılar tarafından yapılan planın uygulanmasına olanak sağlıyordu. Saltanatın kaldırılması ile birlikte Türk Millî Mücadelesi'nin liderleri arasında ayrışma başlarken, çeşitli muhalif gruplar, organik bir şekilde olmamakla beraber, M. Kemal Paşa ve onun önderliğinde gerçekleşmekte olan Türk İnkılâplarına karşı koymakta birleşmişlerdi. Karşı devrimcilerin yıkıcı çalışmaları ve çıkan ayaklanmaların yanı sıra, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşalar ve Rauf Bey, Terakkiperver Fırka'yı kurmuşlar fakat bu fırka onların iradesi dışında hiç de hoş karşılamadıkları bir biçimde kapatılmıştı. Millî Mücadele sırasında Enver Paşa meselesi kendisini göstermiş, daha sonra da Terakkiperver Fırka kurulması ile İttihatçılar bu fırka içinde yer almışlardı. Fakat Terakkiperver Fırkası, hükümet kararı ile kapatılınca bu yolla iktidarı ele geçirebilme imkânı da ortadan kalktı. Ülke büyük tehlikeler içinde bulunurken eski arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya cephe alışı İttihatçılara ve diğer bütün muhaliflere ümit veriyor, Anadolu'nun birçok yerinde bundan yararlanılarak inkılâp ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde propagandalar yapılıyordu. Karşı inkılâpçı hareketlerin hemen büyük bir kısmı 1925 yılı içinde yok edilmiş veya sindirilmişti. Fakat ittihatçıların gizli çalışmaları, iktidarı ele geçirme çabaları sürmekteydi[471]. Bu amaçla iktidar mevkiinden uzaklaşmış ittihatçılar, İttihat ve Terakki'yi tekrar diriltme emeline ulaşma yolunda Mustafa Kemal Paşa'yı önemli bir engel görmelerinden ötürü onu ortadan kaldırmak istemişlerdir. Komiteci gelenekten gelen ittihatçılara bu noktada başka bir seçenek bırakılmadığı da akla gelebilir. Zira Millî Mücadele'de önemli hizmetler ifa ettiğini düşünen hareketin mensupları, ülke kurtarıldıktan sonra yeni devlet içerisinde hizmetleriyle mütenasip şekilde konumlandırılmamış olduklarını düşünmüşlerdir. Ayrıca siyasi bir çıkış olarak gördükleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) kuruluşuna ve çalışmalarına gösterilen tepki, Şeyh Sait İsyanı öne sürülerek Takrir-i Sükûn Kanunu'yla uygulamaya konulan otokratik yönetim ve bunun sonucu muhalif basının susturulması ve tek muhalefet partisinin kapatılması, ardından başlayan daimi bir tarassut, böyle bir seçeneği akıllara getirmiş olabilir[472].

---

[471] Ergün Aybars, *a. g. e.*, s. 295. Vahdettin Engin, *Hesaplaşma,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
[472] Ersin Müezzinoğlu "İzmir Suikastı ve Ahmet Şükrü Bey", The Journal of Academic Social Science Studies, Eylül 2015, S. 38, s. 157-158.

Her ne olursa olsun kesin ve kanlı bir yoldan hükümeti değiştirme isteği, İttihatçıların beşinci olarak deneyecekleri yoldu ve bundan sonra gizli heyet, kanun ve nizama uygun faaliyeti terk etmişti. Bu teşebbüsleri ise kendilerine engel teşkil ettiğini düşündükleri Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmak ve bu yolla hükümeti değiştirmekti. Bu düşüncelerinin gerçekleşmesi için Şükrü, Kara Kemal, Hilmi ve Nail Beylerden oluşan icra ve teşkilat komitesinin Kara Kemal vasıtasıyla heyetin reisi olan Cavit Bey'le teması sağlanmıştır. Karara göre; Arif, Rüştü Paşa, Hafız Mehmet ve Abidin gibi siyasetçiler, Abdülkadir ve Sarı Efe Edip gibi suikaste yatkın, Ziya Hurşit ve Çopur Hilmi gibi alet olmaya müsait şahıslar, İsmail ve Gürcü Yusuf gibi tetikçiliği geçim kaynağı olarak görenlerle organizasyon kurmuşlardır[473].

Bu sırada ülke içinde uygulanan politikalar sebebiyle 1925-1926 yılları Türkiye'nin en buhranlı dönemi olmuştu. Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri'nin sürmekte olan çalışmaları, Şeyh Sait ayaklanmasının yarattığı ortam, inkılâp hareketlerinin güçlenmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılışı, tekke ve zaviyelerin kapatılışı, Şapka Kanunu ve ona karşı çıkan gerici ayaklanmalar ve diğer olaylar ülkenin sosyal yapısını çok etkilemişti. İçin için gelişen tepkiler, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yapılan inkılâpların millet üzerindeki etkisini anlamak, yeni değişikliklerin uygulanabilme başarısını tespit etmek amacıyla yurt gezisine çıkmayı planlaması suikast için en uygun zaman idi[474].

Ziya Hurşit suikastı tertip etmeyi ve silah kullanacak adam bulma işini üslenmiş, Şükrü Bey ise para işini üzerine almıştı. Böylece Laz İsmail ve Gürcü Yusuf suikastte silah kullanacak adamlar olarak bulundu[475]. Suikastı önce Ankara'da gerçekleştirmeyi düşünenler, tertibi Gazi Çankaya'dan köşke giderken ya da gece Anadolu Klübü'nden ayrılırken ve meclis binasında Cumhurbaşkanı locasında harekete geçmeyi hesaplamışlardır. Ama bunlar hep plan aşamasında kaldı. Nihayet M. Kemal Paşa'nın yurt gezisinden yararlanmak istediler. Laz İsmail dikkat

---

[473] Nazmi Eroğlu, *a. g. e.*. s. 231.
[474] Kemal Arı, "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşıladığına İlişkin Bir Anı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C. 1, S. 1, s. 248.
[475] Cemal Avcı, *İzmir Suikastı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 10, S. 28, Mart 1994, s. 68.

çekmemek için bir kadın ile birlikte suikast olanağını araştırmak için Bursa'ya gönderildi. Ama Bursa'da sonuç alınamayacağı ortaya çıktı. Bunun üzerine suikastı İzmir'de gerçekleştirmeye karar verdiler. Ziya Hurşit ile yardımcıları, Sarı Efe lakabıyla anılan ve eski bir jandarma subayı ve ittihat fedaisi olan Edip ile bağlantı kurdular. Edip Millî Mücadele'de çete lideri olarak ün kazanmıştı. Edip, Ziya Hurşit ve adamlarını daha sonra ele verecek olan Giritli Şevki ile tanıştırdı. Giritli Şevki, onları suikastten sonra Sakız adasına kaçıracak olan motorcu idi. Plan bir virajda, M. Kemal Paşa'nın duraksaması ile geçilen hareket sonucu onu tabanca ile vurmak suretiyle gerçekleşecekti. Ancak Gazi'nin gelişinin ertelenmesi planı bozdu. Giritli Şevki'nin ihbarı ile tutuklamalar derhal başlamış, Mustafa Kemal Paşa'ya haber verilmesiyle ise İzmir gezisini bir süre ertelemiştir[476].

Vaziyetin vehameti dolayısıyla İstiklâl mahkemeleri olaya el koymuş Ankara'dan ayrılmadan önce Ziya Hurşit'in ilk ifadesine dayanarak TCF üyelerinin bulundukları yerde tutuklanması emrini verdi. Tutuklananlardan bir tanesi de Hüseyin Avni Bey olmuştur. Hüseyin Avni Bey 18 Haziran 1926 tarihinde İstanbul'da tutuklanmıştır[477]. Daha sonra davası Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde görülmek üzere Ankara'ya gönderilmiştir. Davanın iki ayrı merkezde görülmesi savcının, suikast davasının İzmir'de görülmesini, rejimi yıkmaya yönelik olayların ve girişimlerin de Ankara'da yargılanmasını teklifiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Hüseyin Avni Bey rejimi yıkmaya yönelik hareket kapsamında yargılanmıştır [478]. Ankara'daki muhakeme, 2 Ağustos'ta başlamış ve mahkeme heyeti hazırladığı iddianame ile Cavit Bey'in evindeki toplantıda bulunanların TCF'nı gayrimeşru faaliyetler ve emeller ile teşkil etmek niyetinde olduğunu iddia etmiş yargılamanın bu konu doğrultusunda yapılacağını ve eğer suçlu bulunursa ceza alacağını Hüseyin Avni Bey'e bildirmiştir[479]. Mahkemenin belirlediği gelişme çizgisi, İstiklal Savaşı yıllarında Enver Paşa grubunun, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hareketi ve Halk

[476] Yücel Özkaya, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* C.VIII, S. 22, Ankara 1991, s. 68.
[477] *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Haziran 1926.
[478] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, C. 3, İstanbul 2009, s. 712.
[479] Cemal Avcı, *İzmir…*, s. 110.

Şûralar Fırkası'nın [480] TBMM'nin birinci döneminde İkinci Grup'la, bu amaç doğrultusunda kurmaya çalıştığı ilişkinin uzantıları olarak Terakkiperver Hareketi ve İzmir suikastına varış idi. Bu bakımdan ülke dışında çalışmış olan İttihatçılar, İkinci Grup ve TCF üyesi olan Hüseyin Avni Bey sorguya çekilmiş ve yüzleştirilmişlerdir[481]. Cavit Bey'in evindeki bu toplantıda kurulan heyeti daha sonra "Kara Çete" olarak adlandırmıştı[482]. Bu iddianameden de anlaşılabileceği gibi İstiklâl Mahkemesi Heyeti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu Nisan 1923'te yapılan İttihatçıların toplantısına dayandırmış fırkanın temelinde İttihatçı düşüncenin hâkim olduğunu iddia etmiştir. İkinci Grup üyelerinin Enver Paşa ile temas kurması, İkinci Grubun liderlerinden biri olarak Hüseyin Avni Bey'in yargılanmasındaki sebeplerinden biri olmuştur. Bu doğrultuda Hüseyin Avni Bey'in yargılanması 18 Ağustos 1926 da başlamıştır. Sorgulama sırasında Hüseyin Avni Bey sorulacak olan her soruya açık ve bir şekilde cevap vereceğini saklayacak bir şey olmadığını kendisinin komitacı değil ilim adamı olduğunu savunmuştur[483]. Mahkemede Hüseyin Avni Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda yer almasını, uzun zamandır siyasi bir fırka kurma düşüncesinde olduğu, İkinci Grub'tan arkadaşlarıyla görüştüğü sırada, İstanbul'da bir fırkanın kurulduğu daha sonra fırkanın kurucularından olan Rauf Bey'in kendisini ziyarete gelerek fırka için çalışmayı teklif ettiği şeklinde açıklar. Sözlerinin devamında programı okuyup kabul ettikten sonra fırkanın İstanbul şubesinin açılabilmesi adına çalışmalara başladığını Kara Vasıf Bey'i de fırkaya aldırdığını ancak Şeyh Sait İsyanı nedeni ile fırkanın kapatıldığını belirtmişti. İsyanlar ve inkılaplarla uğraşan meclisin bu kararı almasını uygun bulduğunu,

[480] Fırka 1921 yılında Moskova'da Enver Paşa, Halil Paşa, Dr. Nazım ve Bedri Beyler tarafından kurulmuştur. Fırkanın Kuruluşu, oluşmakta bulunan Anadolu Müdafaa-i Hukuk ideolojisinin gelişmesiyle bir paralellik ve rakiplik göstermektedir. Birinci dönem TBMM'de sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte İttihatçıların sayısı 40-80 arasındadır ve bu mebuslar Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olarak kurulan İkinci Grup'ta yer almışlardır. Bu grubun üyeleri, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini istemişlerdir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal…* s. 701.

[481] *Aynı eser,* s. 714-715. Hüseyin Avni Bey, İttihatçılarla İkinci grubun birleşmesi için Rauf Bey'in kuvvetli görünmek adına teşebbüste bulunduğunu belirtir. Selma Ilıkan- Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklâl Mahkemesi,* Simurg Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 604.

[482] Cemal Avcı, *Saltanattan Cumhuriyet'e Demokratik Olgunlaşma Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 88.

[483] *Cumhuriyet Gazetesi* 17 Ağustos 1926.

sonrasında ise siyasetten çekilerek, avukat olması dolayısıyla daha çok çıkarılan kanunlarla ilgilendiğini savunmasında dile getirmiştir[484].

Suikastın düzenleyicilerinden biri olarak yargılanan İttihatçılardan Kara Kemal ile olan görüşmelerinin ilkinde Birinci Dönem TBMM'nin henüz açık olduğu dönemde olduğunu ancak Kara Kemal'in İkinci Grubu tenkit ettiğini, daha sonra fırka kurma aşamasında Rauf Bey'in Kara Kemal Bey ile çalışmak için kendisine Vasıf Bey'i de alıp Kara Kemal Bey'e müracaat etmesini rica ettiğini belirtmiş daha sonra ise program hazırlamak üzere görüşmeler yapıldığını dile getirmiştir,[485] Rauf Bey, Kazım ve Ali Fuat Paşalar'ın da istifa edecekleri ve fırkaya girecekleri de Kara Kemal'in bilgisi dâhilinde olduğu ve Kara Kemal'le fırka programı üzerinde anlaştıkları Hüseyin Avni Bey'in ifadesi doğrultusunda anlaşılmakta idi. Hüseyin Avni Bey fırkaya katılmaktaki amacının Milliyet ve vatanperverlik hissi, iyi niyet gibi duygularla vatana hizmet etmek olduğunu ancak fırka kadrosunun bu niyetle muhalefette bulunmadığını daha sonra anlamıştır. Mahkeme reisinin diğer sorusu Kazım Karabekir Paşa hakkında olmuştur. Öyle ki Hüseyin Avni Bey, Birinci Meclis'te 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya da muhalefet etmişti. Şimdi ise nasıl aynı fırka çatısı altında çalıştığını soran mahkeme reisine cevap olarak Hüseyin Avni Bey; kendisiyle hiç yüz yüze görüşmediğini fırka programı etrafında birleştiklerini belirtti[486].

Mahkeme Reisi Hüseyin Avni Bey'e, Şeyh Sait İsyanı'nı düzenleyenlerden Yusuf Ziya'nın İstanbul seyahati hakkında izahat istemiş, Hüseyin Avni Bey, Yusuf Ziya ile görüşmeleri sırasında Vasıf ve Necati Beylerin de olduğunu belirttikten sonra, Yusuf Ziya'nın *'İkinci grup mevkien parlaktır. Orada hükümet hakikidir. Eğer ikinci grup rehber olursa kuvvet yapar. İnkılâp yapmak mümkündür.'* söyleminde bulunarak hükümet aleyhine harekete geçmeyi teklif etmişse de Hüseyin Avni Bey bunu reddederek hükümetin bölgede zaafı varsa Mustafa Kemal Paşa'yı o bölgede temsil edecek olanların kendileri olduğunu, bölgede Kürt sorunu adı altında Ermenilerin faaliyet gösterdiğini belirterek hükümete destek olacaklarını ekleyerek

---

[484] *Aynı gazete.*
[485] Selma Ilıkan- Faruk Ilıkan, *a. g. e.*, s. 597-601.
[486] *Cumhuriyet Gazetesi,* 17 Ağustos 1926.

düşündüğü muhalefetin aslında hükümetin eksiklerini kapatacak nitelikte olan bir muhalefet anlayışına sahip olduğunu açıklamıştır. Yine Ziya Hurşit ile ilişkilerinin iş münasebeti ile olduğunu, bu sebeple ara sıra görüştüklerini, ancak kendisinin ilim arkadaşlarından biri sayılamayacağını bununla birlikte tanıdıklardan biri olarak fırkaya alınması için tavsiye ettiğini de belirtmiştir[487].

Bu ifadeden sonra Hüseyin Avni Bey suçsuz bulunarak İzmir Suikastı Davası'ndan beraat etmiştir. İzmir Suikastı davasıyla ülke içindeki eski ittihatçılar yargılanmış, muhalif kadro tasfiye edilmiştir. Bundan sonra Hüseyin Avni Bey tekrar avukatlık mesleğine dönmüştür. 1935 tarihine kadar siyasi hiçbir girişimde bulunmamıştır.

2. Avukatlık Yılları

İzmir suikastı iddialarından beraat eden Hüseyin Avni Bey Milli Kalkınma Partisi kurulana kadar zoraki olarak siyasete ara vermiş ve bu süre zarfında esas mesleği olan avukatlığını İstanbul Barosu'na bağlı olarak önce Galata'da Mehmet Ali Paşa Han 58 numarada daha sonra Mahmut Paşa Kefeli Han'da 14 nolu yazıhanede ifa etmeye başlamıştır[488]. Hüseyin Avni Bey çoğunlukla Ticaret Mahkemelerinde ticaret davalarında görev almıştır. Hüseyin Avni Bey'in aldığı davalardan bir tanesi 11 Kanunisani 1938'de Galata tüccarlarından Tomas Geseryan'ın Yüksek Mühendis Mektebi aleyhine açtığı dava idi[489].

İstanbul Sirkeci'de Antalya Nakliyatı umumiye şirketiyle Adana'da şimendifer nakliyat komisyon evi sahipleri arasında çıkan anlaşmazlık dolayısıyla dava açılması için 23 Mart 1936 tarihinde barodan izin istemiştir[490]. Bir başka davası ise 7 Teşrini Evvel 1936 tarihinde İkinci Ticaret Mahkemesi'nde davacıların birbirine açtığı tazminat davası idi[491]. 15 Teşrini Evvel 1935 tarihinde meslektaşı Avukat Raif Ahmet'in Galata tüccarlarından birine borcu dolayısıyla borcun

[487] Aynı gazete. Gazetede Hüseyin Avni Bey'in muhalif hareketlerini taşkınlıkla suçlamış bir daha yapmaması için tavsiyede bulunmuştur. Ayrıca bkz: Orhan Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikastının İçyüzü,* Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 402- 407.
[488] *İstanbul Barosu Arşivi,* Avukat Hüseyin Avni Ulaş 229 sicil numaralı dosyası.
[489] *Aynı Dosya.*
[490] *Aynı Dosya.*
[491] Aynı Dosya.

alacaklısı tarafından Hüseyin Avni Bey borç takibi için barodan izin istemiştir[492]. Yirmi beş sene avukatlık vazifesini yerine getirdikten sonra Hüseyin Avni Bey açık bulunan İstanbul Beşinci Noterliğine tayinini istemiş 1939 tarihinde bu vazifesine tayin olmuştur[493].

3. 1935 Seçimlerinde Hüseyin Avni Bey

İzmir Suikastı Davası'ndan sonra siyasete zorunlu olarak ara veren Hüseyin Avni Bey, 1935 seçimlerine CHP listesi dışından katılmaya karar verdi[494].

Hüseyin Avni Bey, 12 Ocak 1935 tarihinde "*Erzurum Ahalisine Beyannamedir"* başlığı ile Osmanlıca bir seçim beyannamesi yayınlarak irade-i millîyenin savunucusu olarak başta Erzurum halkı olmak üzere milletine hizmet etmekten şeref duyacağını belirtmiştir[495].

Hüseyin Avni Bey'in bu beklenmedik teşebbüsü, Erzurum'da büyük bir şaşkınlığa neden oldu. CHP teşkilatının Erzurum'da en fazla etkin olduğu ve devlet-parti bütünleşmesinin yaşandığı 1930'ların ortasında Hüseyin Avni Bey gibi bir muhalifin parti dışından bağımsız aday olarak ortaya çıkması, şehirdeki CHP'ye bağlı basın ve çevreler tarafından tepki ile karşılandı[496]. Adaylık haberinin ve mektubunun Erzurum Belediyesi'ne ulaşmasıyla Hüseyin Avni Bey'e acı ve ağır telgraflar çekmişlerdir[497]. Bu kuruluşlar, aynı zamanda Ankara'daki devlet ve hükümet yetkililerine de benzer yazılar yazarak, Hüseyin Avni Bey'e Erzurum'dan tek bir oy bile çıkmayacağını taahhüt etmişlerdi[498].

---

[492] Aynı Dosya.
[493] Aynı Dosya.
[494] Hüseyin Avni Bey birinci dönem meclisi seçim kararı alarak dağıldıktan sonra 1923 seçimlerinde Erzurum'dan bağımsız aday olmuştur. Murat Küçükuğurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923- 1950),* Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 2012, s. 239.
[495] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,* BMGMK, 030.10.5.25.17.
[496] Murat Küçükuğurlu, *a. g. e*, s. 266.
[497] Telgrafların içeriği şöyledir: "İntihap heyeti teftişiyesine verilmek üzere mebus namzetliğinizi koyduğunuza dair belediye riyasetine bir istida gönderiyorsunuz, burada sizi tanıyan ve size teveccüh ve itimat gösteren bir fert bile yoktur. Erzurumlular sizi vaktile kâfi derecede tecrübe etmiş ve yaptıkları intihapta ne kadar aldandıklarını acı tecrübelerle anlamışlardır." Mehmet Ulaş, *a. g. e*, s. 9.
[498] Murat Küçükuğurlu, *a. g. e*, s. 267.

Erzurum'daki kurum ve kuruluşların gösterdiği şiddetli ve aşağılayıcı tepkileri Hüseyin Avni Bey, 12 Ocak 1935'te Başvekâlet'e bir dilekçe göndererek[499] hazırladığı seçim beyannamesinin gazetelerde yayınlanmadığını ve kendisine ağır ithamlarda bulunulduğunu belirtmişti. Kendisinden ve karakterinden emin olarak Hüseyin Avni Bey dilekçenin devamında bu ithamlar hiç ehemmiyet vermediğini çünkü bu dilekçelerin bütün Erzurum halkının düşüncelerini kapsamadığını eğer seçimler adaletli olursa memleketin herhangi bir ilinden seçilebileceği beyanında bulunmuştur. Ayrıca Hüseyin Avni Bey gönderilen telgraflardan çıkarılabilecek tek sonucun, Erzurum'daki seçim işlerinin kanunlara uygun yürütülmediğini gösterdiğini belirtmişti[500].

Hüseyin Avni Bey'in, İsmet İnönü'ye yazdığı bu dilekçe Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilerek kanunun çiğnendiği yolundaki şikâyetler hakkında görüş istendi. 22 Ocak 1935 tarihli cevapta milletin her ferdinin siyasi kanaatini açıklamakta serbest olduğu; Hüseyin Avni Bey'in şikâyet ettiği vatandaşlarında kanaatlerini bu şekilde ortaya koymalarının kanuna aykırı olmayacağı ve oy hakkında sahip olan Erzurum'daki seçim teftiş heyeti üyelerinin, oylarını diledikleri gibi kullanma ve açıklama hakkı bulunduğu belirtildi. Yazının devamında Cumhuriyetin kanunlarının, seçimin serbestçe ve hiçbir tesir altında kalınmadan yapılmasına yeteceği belirtilerek Hüseyin Avni Bey'in şikâyet ettiği kişilerin vazifelerini suistimal etmeleri durumunda seçim kanunlarına göre gereken cezanın verileceği ifade edildi. Hüseyin Avni Bey'in başvekâlete gönderdiği bu şikâyet dilekçesinin bir sonucu olarak, Dâhiliye Vekâleti'nden Erzurum Valiliği'ne gönderilen yazıda Hüseyin Avni Bey'in adaylığının usulen ilan ettirilerek kanuna aykırı bir duruma ve ikinci bir şikâyetine meydan verilmemesi emredildi[501]. Hüseyin Avni Bey âtıl hale getirilen bu teşebbüsünden sonra boş durmamış ve 1938'den itibaren bir muhalefet partisi kurmak için teşebbüste bulunmuştur. Bu amacına bir süre sonra parti kurmak için gerekli maddi ihtiyaçları temin edip bütün siyasi

[499] BCA, BMGMK, 030.10.5.25.17.
[500] Murat Küçükuğurlu, *a. g. e*, s. 269.
[501] Murat Küçükuğurlu, *a. g. e*, s. 270-271.

çalışmayı Hüseyin Avni Bey'in üstleneceğini vâad eden Nuri Demirağ'la Milli Kalkınma Partisi'ni kurarak ulaşmıştır.[502]

4. Milli Kalkınma Partisi Adında Bir Girişim

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinin milletlerarası gelişmelerin yanında tarihi parlamento tecrübesinin yani 1876'dan itibaren özellikle de İkinci Meşrutiyet döneminden beri yaşadığı parlamenter sistem tecrübesinin de etkisi söz konusudur. Buna göre, 1908-1913 tarihleri arasında Türkiye, birçok partinin mücadele ettiği canlı bir siyasal hayata sahne olmuştur. 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra da 1924-1925 yılları arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübeleri yaşanmıştır. Bu tecrübeler dünyadaki gelişmelerin çok partili hayata geçişi kaçınılmaz hale getirdiği 1945 yılı ortamını desteklediği savunulmuştur. 1945 yılında ilk adım olarak, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı bayram töreni konuşmasında halk idaresi ve demokratik ilkelerin gelişeceğini belirtmiştir. Bu ortamdan yararlanan iş adamı ve sanayici Nuri Demirağ tarafından ağırlıklı olarak liberal bir programa sahip olan "Milli Kalkınma Partisi" kurulmuştur. Partinin kuruluş dilekçesi 6 Temmuz 1945'te İstanbul Valiliğine verilmiştir[503]. Ancak partinin nizamnamesinde yer alan bazı maddeler Anayasa'ya aykırı olarak değerlendirilmiştir. Bu meyanda Ayan Meclisi kurulması, mecburi askerlik prensibinin reddi, Cumhurbaşkanı'nın meclisçe değil halkça seçilmesi, yüz bin kişi için bir milletvekili intihabı gibi hükümler bulunmakta bu sebeple partinin kurulabilmesi için ya nizamnamesinin Anayasa'ya göre tadili ya da Anayasa'nın maddelerini tadil etmek gerekmekte idi[504]. 9 Temmuz 1945 tarihinde Son Telgraf gazetesinde çıkan makale Milli Kalkınma Partisi adındaki girişimden bahsetmiş ve henüz parti programının ve teşkilatta yer alacak üyelerin belirlenmediğini belirterek, ilk bakışta Nuri Demirağ'ın liberalci söylemlerini ve Amerikan hayranlığını değerlendirerek Millî Mücadele Meclisi'nde, Terakkiperver Fırka'da Serbest Fırka'da hâkim kanaat ifade eden bazı sosyal ve idare

[502] Muammer Çelik, *a. g. e,* s. 234-235.
[503] İsmet Üzen, "Kalkınma Partisi'nin Kasım 1945 Tarihinde Hatay/Erzin'deki Bucak Kongresi Üzerine Cumhuriyet Halk Partisi İstihbarat Raporları", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2013, S. 1, s. 99. Partinin Nuri Demirağ tarafından verilen kuruluş dilekçesi için bkz: Tanin Gazetesi, 8 Temmuz 1945, S. 4454, s. 1, 6.
[504] *Son Telgraf*, 31 Temmuz Salı 1945, s. 3.

prensiplerini memzuç bir halde kendisine rehber tutan bir hareket tavrının temsilciliğini ifade edecek gibi göründüğünü ve Nuri Demirağ tarafından ana programı tebarüz ettirilen parti günün siyasal ve sosyal durumu ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı karşısında hiçbir yeni ve temel görüşün ifadesi ve vasfını taşımadığını ifade etmiştir[505]. 24 Temmuzda eksikliklerin giderilerek, parti ünvanının başında "Milli" kelimesinin bulunması dolayısıyla Cemiyetler Kanunu hükümlerine göre Bakanlar Kurulundan izin ve partinin İçişleri Bakanlığınca tescil edilmesi talebiyle tüzük teslim edilmiştir. Tüzükte Nuri Demirağ'dan başka Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan'ın kurucu üye olarak imzaları vardı[506]. Parti çalışmalarına 8 Eylül'den başlayacak ve aza kayıtlarını almaya başlayacaktı. Partinin merkez binası olarak Nuri Demirağ'ın Paşalimanı'ndaki köşkü seçilmişti. Partinin servis kısmı, yine Nuri Demirağ'a ait olan Beşiktaş'taki tayyare fabrikasına yerleşecektir. Hüseyin Avni Bey adına bir gazete imtiyazı istenmiştir. Gazetenin adı ise "Mes'uliyet" olacaktır[507]. Hükümet tarafından resmi izin 22 Eylül'de verilmiştir. Böylece uzun bir aradan sonra Türkiye'de CHP'den başka bir siyasi parti, faaliyette bulunma imkânına kavuşmuştur. Parti nizamnamesini yayınladıktan sonra hızla taşra teşkilatlanmasına başlamıştır[508].

27 Ekim 1945 tarihinde parti açılışını ve ilk içtimasını salon haline getirilen fabrika atölyelerinden birinde törenle yapmış ve partinin kurucularından Nuri Demirağ açış konuşmasında partinin asıl prensibini feragat, fedakârlık, ahlak ve doğruluk olduğunu belirtmiştir[509]. Partinin umumi kâtibi ve parti sözcüsü olan Hüseyin Avni Bey de bir konuşma yapmış, "mufassal tarihi nutku"nu[510] irâd etmiştir. Hüseyin Avni Bey konuşmasında çeşitli tenkitlerde bulunmuş, hürriyet ve cumhuriyetin kuruluşu ve tarihçesine değinerek bu fikri Fransa inkılabından aldığımızı söylemiş ve sözü İstiklal Harbi safhasına getirmiş, bu tarihi safha

[505] Etem İzzet Benice "Milli Kalkınma Partisi" *Son Telgraf Gazetesi,* 9 Temmuz Pazartesi 1945, S. 3079, s. 1, 5.
[506] Orhan Özacun, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2002, S. 2, s. 209-210. Son Telgraf, 25 Temmuz Çarşamba 1945, s. 5.
[507] *Cumhuriyet gazetesi*, 7 Eylül Cuma 1945, S. 7564, s. 1.
[508] Nizamnamenin tam metni için bkz: *Birlik Gazetesi,* 16 Ekim 1945, 17 Ekim 1945, 18 Ekim 1945, 19 Ekim 1945, 20 Ekim 1945.
[509] *Son Posta Gazetesi,* 28 Ekim Pazar 1945, s. 1, 7.
[510] Hüseyin Avni Bey'in açılış nutkunun tam metni için bkz: Ek:3. *Birlik Gazetesi*, 28 Ekim Pazar 1945, S. 900, s. 4 .

kapandıktan sonra kurulan Halk Fırkası'nın halka seçim heyecanını kaybettirdiğinden üzüntü ile bahsetmiştir. Hüseyin Avni Bey sözlerine: "*Artık Halk Partisi bu kadar ağır milli yükü yalnız başına kaldıramaz. Son zamanlardaki sendelemeler, aksaklıklar bunu tamamıyla ispat ediyor. Eğer yalnız başına bu işe devamda ısrar etseydi mutlaka milletimizi de birlikte sürükleyebileceği zararlara uğratacaktı. Halk Partisi artık devrini ikmale başlamıştır."*[511] diyerek devam etmiş ve parti programına değinerek bunun bir doktrin ifade ettiğini ve bu doktrinin prensiplerini tahakkuk ettirmek için neler yapacaklarını anlatmıştır. Yerli Mallar müessesesinin kurulduğunu ve bu yüzden birçoklarının milyoner olduğunu, bunları teker teker ayıklayacaklarını ve onları ebediyen kara listeye alacaklarını söyleyerek lisan meselesine temas etmiş ve şunları dile getirmiştir: *"En sakim zararlardan bir tanesi de lisan meselesidir. Lisanımızla oynanıyor. Mütehassıslar feryat ediyorlar. Dinleyen yok 'yıkıyorsunuz' diyorlar, onlar 'yapıyoruz' diye cevap veriyorlar. Biz bunu da önleyeceğiz."* Parti sözcüsü Hüseyin Avni Bey sözlerine demokrasi ve bugünkü dünya gidişinin sosyal ve felsefi izahıyla devam etmiş ve yeni partinin ilham kaynağının millet olduğunu belirterek bu konuda *"Sağ ve sol diye bir şey yoktur. Aklı beşer vardır. Bu dümen varken başka bir dümen almak bedhahlıktır. Beşeriyet bugün sağ ve sol diye yeni bir softalık yaratmıştır."* Sağ ve sol kutuplaşmayı reddetmiştir.[512] Hüseyin Avni Bey sözlerine İsmet İnönü'nün cihan badiresinden memleketi kurtarmakta gösterdiği dirayeti takdir ettiğini, 25 yıldan beri muhalif olarak tanınan ve bu gün de muhalif bir partiden olan adamın bu takdirleri karşısında İnönü'nün hayatında en büyük şerefi bulacağını söyleyerek devam etmiş ve onun artık Halk Partisi'nin başından çekilerek bitaraf bir duruma girmesi ve kendilerini de himaye etmesi gerektiğini ilave etmiştir.[513] 20 Kasım 1945 tarihinde muhalefet çizgisi konusunda partinin kurucusu Nuri Demirağ ile anlaşmazlık yaşayan Milli Kalkınma Partisi umumi kâtibi Hüseyin Avni Bey ve idare heyeti azalarından Lütfi Bornovalı istifa etmişlerdir.[514] Hüseyin Avni Bey istifanın sebebini zihniyet farkı olarak açıklamıştı[515]. Hüseyin Avni Bey partiden istifa sebebini İstanbul 5. Noteri iken kendisini ziyarete gelen Burhan Oğuz'a şu örnekle açıklar:

[511] *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ekim Pazar 1945, S. 7614, s. 1, 3. *Tanin Gazetesi*, 28 Ekim 1945, s. 3
[512] *Son Posta Gazetesi*, 28 Ekim Pazar 1945, s. 7.
[513] *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ekim Pazar 1945, S. 7614, s. 3.
[514] *Son Posta*, 21 Kasım 1945, s. 7.
[515] *Vatan Gazetesi*, 21 Kasım Çarşamba 1945, S. 1608, s. 1

"sana bir hikâye anlatayım. Adamın biri eşeğe yüklediği sirkeleri mahalle aralarında satmak için 'her keskindir sirkem' diye bağıracağı zaman eşek anırırmış. Sonunda adam 'sus da sirke satayım' diye eşeğe bağırmış. İşte bende sirkeyi satamayınca çıktım gittim" [516] . sözleriyle düşüncelerini bu partide hayata geçiremeyeceğini anlayınca istifa ettiğini belirtir.

Parti üyeleri birbiriyle çelişen kişilerden oluşmuştu ve siyasi hayatta çoğunun tecrübesi yoktu. Parti devletçiliği reddetmekte, Rus taraflısı bulduğu CHP'yi tenkit etmekte, dış politika sahasında İslam Birliği-Şark Federasyonu projesinin tahakkukunu etmekteydi. Partinin görüşlerini basına aktarmak gayesiyle düzenlenen 'kuzu ziyafetleri', basının bu partiyi kuzu partisi olarak adlandırmasına sebep olmuştu[517].

Milli Kalkınma Partisi'nin istediği muhalif çizgide durmayacağını anladıktan sonra partiden ayrılan Hüseyin Avni Bey 1946 seçimlerinde, bağımsız kaydiyle Demokrat Parti listesinden Erzurum mebusluğu için aday gösterilmişti. Ancak başarı sağlayamadı [518] . Hüseyin Avni Bey'in siyasi hayata dâhil olması engellenmesine rağmen Erzurum halkının ve gençlerinin kalbinde yer bulduğu, Erzurum gençleri tarafından gönderilen mektuptan anlaşılmaktadır[519].

---

[516] Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım-Dinlediklerim Tarihi ve Toplumsal Anılar,* Simurg Yayınları, İstanbul 2000, s. 55.

[517] Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 48.

[518] Hüseyin Avni Bey'in oğlu Mehmet Ulaş, seçimlerde bizzat Erzurum'da bulunduğunu, seçimlerde en çok oy alanlardan biri olmasına ve seçimi kazanmış olmasına rağmen çıkan sonuçların aksini yansıttığını belirtir. Mehmet Ulaş, *a. g. e,* s. 10.

[519] Mektup şöyledir:

Muhterem efendim;

Biz Erzurumlu gençler, Erzurum münevverleri adına seçimi kaybettiğinizden dolayı müteessiriz. Sizin gibi vatanseverliğini ve millete nafi olacağını Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetiyle gösteren; daha sonra biz Erzurum gençliğine hareketleri ve düşünceleri ile örnek olan bir hemşehrimizi milletvekillerimiz arasında görmemek bizi derinden yaraladı. İnanınız ki bütün Erzurumlu gençler ve münevverler kalben sizinle beraberdirler. Daha ilerde daha dürüst yapılacak seçimlere girmenizi candan arzu ederek muhakkak surette kazanacağınızı düşünerek müsterih oluyoruz. Derin saygılarımızın kabulünü rica eder, ellerinizden öperiz… 7. 8. 1946.

Mühendis Sadrettin Şahin, Mehmet Bilge, Tahsin Telli, Nihat Aksoy, Sadık Oltulular, Nedim Kalıpçı, Hikmet Numanoğlu, Bedri Öğuz, Rıfkı Danışman. Hüseyin Avni Bey bu mektuba verdiği cevapta gençlere şöyle tavsiyelerde bulunur: beni ve benim gibi düşünenleri memnun etmek isterseniz yürüyen hadisat karşısında fersah fersah ileri gitmek lüzumuna kani olursunuz. Görüyorum ki marazı teşhis etmişsiniz. Müşkül safhasını geçirdikten sonra bu dertlerin devasını bulmakta müşkülat çekmezsiniz. Bunun için vatani hizmette putlara tapmayacağız ve put olup kendimize taptırmayacağız. Vatan ve millet

5. Muhalefetin Basındaki Adı: Mes'uliyet Dergisi

Milli Kalkınma Partisi kuruluşu için teşebbüse geçildiğinde partinin ideolojisini yaymak adına bir de gazete çıkarmak için izin alınmıştır. Gazetenin imtiyazı Hüseyin Avni Bey adına idi[520]. Hüseyin Avni Bey kısa süreli siyasi parti denemesi ile eş zamanlı olarak 1946 yılında basın gücüyle muhalefete başlamış bunun için Mes'uliyet Dergisi'ni çıkarmıştır. Dergi iki sayı olarak çıkmış siyasi düşünce dergisidir. Derginin genel eğilimi sağ düşünceyi destekler niteliktedir. Yapılan inkılapların Türk toplumunun ruhuna uymadığı, maneviyatla alay edildiği düşüncesi derginin yazarları arasında yaygın bir düşüncedir. Derginin yazarlarından İzzet Mühürdaroğlu, Meclisin millî iradesinin tek parti, tek zihniyet istibdadına terk edildiğini değerlendirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın ve daha sonra İsmet Paşa'nın yönetimde bulunduğu 25 yıllık süreci kapsayan dönemde hür düşüncenin ve milli iradenin engellendiğini dergideki yazılarında sıklıkla tekrar etmiştir[521]. Ayrıca Yönetimde bulunanların hiçbirinin nitelik olarak yeterli olmadığını belirttiği "Nereye Gidiyorsun" başlıklı yazısında ayrıca derginin diğer amacının da Türkiye'de demokrasi alemdarlığı yapmış kişileri tüm eserleri ile tanıtmak, gördükleri hizmetleri ve maruz kaldıkları haksızlıkları delillerle topluma sunmak olduğunu not düşmüştür. Derginin ilerleyen sayfalarında Lütfü Bornovalı son 25 yılda halkın maneviyatıyla alay edildiğini, hak, adalet ve hürriyet gibi kavramları kullanmalarına rağmen hareketlerinde bunlardan çok azının anlam bulduğunu belirterek ciddi bir muhalefet

---

bu düsturlarla, halas, necat ve hürriyete kavuşacaktır. Gaye ve hedefinizi tayin ederek bunlara yetişmek için vicdanınızın ibresini kudreti ilahiye rapt ederek yalnız Allah, vatan ve millet için vakfı vücut ederek varlığınızın muhafazasını bu akide ile yaşatınız. Hizmetinden haz duyacağınız büyük kalpli milletimizi zelillerin yumruklarıyla ezdirmemeye ahdüpeyman ediniz. Baki olan mesainin asarı bergüzarıdır. Şahsi menfaatler bunun arasına girerse felaket o zaman başlar. Bana karşı meşhur hezeyan telgraflarında imzası olan bir beye bir fotoğraf göndermiştim arkasına şu beyitleri yazdım:
Külahın sat da harceyle
Oyuncak olma namerde
Cihanda kelle sağ olsun
Külah eksik değil merde
Hayatı hususiyenin bu düsturu insanları hiçbir zaman muhtaç ve zelil kılmaz. Hissi feragat devletinin tahtıgahında büyük makam tasavvur etmeyeceğiz.
Her zaman görüp hissedip ve işittiklerimi vasiyet hükmünde sizlere bildireceğimi beyan eder her surette muvaffakiyetinizi candan dilerim. Mehmet Ulaş, *a. g. e.,* s. 11-14.

[520] *Birlik Gazetesi,* 13 Eylül Perşembe 1945 S. 858, s. 1.

[521] İzzet Mühürdaroğlu, "Gurur Verici İtiraflar", *Mes'uliyet Dergisi,* 24 Temmuz 1946, S. 2, s. 6-7.

çizgisi çizer[522]. Hüseyin Avni Bey'in yazıları bu kadar sert eleştiriler içermemekle birlikte, dergiden Hüseyin Avni Bey'in sorumlu olması ve çıkan yazıları denetlemesi sebebiyle yazarların düşüncelerini desteklediği kabul edilebilir bir düşüncedir. Bu şekliyle dergi Mustafa Kemal Paşa karşıtı bir duruş sergilemekte fakat yönetim olarak yine cumhuriyet benimsenmektedir[523].

İnsanlığa ve milletine karşı mes'uliyetinin farkında olan Hüseyin Avni Bey iki sayı olarak çıkardığı dergisinin adını da bunu vurgulamak üzere "Mes'uliyet" koymuştur. Yazılarını da bu şuurla kaleme almıştır. Derginin ilk sayısının kapak fotoğrafı Birinci Meclis'in topladığı ilk güne aittir. Fotoğrafta açılışta hazır bulunan Hüseyin Avni Bey işaretlenerek belirtilmiştir. Derginin açış yazısını imzası olmamakla birlikte başyazar olarak kuvvetle muhtemel Hüseyin Avni Bey kaleme almış, Osmanlı'nın vaziyetinden ve II. Dünya Savaşı'nı çıkaran tek kişi yönetimlerini tenkit ettiği yazısını şöyle bitirmiştir: *"Gücümüz kuvvetimiz yettiği, sayılı nefeslerimiz kifayet edebildiği, mertebe bu memlekette hem millete hem bütün insanlığa karşı mes'uliyet umdesinin kir ve törpü tutmaz bir iman olmasına çalışacağız."*[524] Hüseyin Avni Bey bu sözleriyle dergiyi çıkarmaktaki amacını da özetlemiş, iktidar partisini denetleme görevini hem siyasetle hem basın yoluyla yapmaya başlamıştır.

Dergide ilk yazısını 1946 seçimlerine ayırmış, tek parti döneminin yaptığı uygulamaları eleştirmiş, seçimlere katılacak olan Demokrat Parti'nin kurucularına ve partiye, Cumhuriyet Halk Partisi'nden çıktığı için şüphe ile yaklaşmakta ve rüştünü henüz ispat edemediğini belirttiği bir yazı yazmış ve "Rey'in Mes'uliyeti" başlıklı devam yazısında millete sormuştur: *"Cidden bilmek islerdim, şu intihapta acaba yüzde kaç vatandaş kullanacağı rey'in mes'uliyetini hakkıyla ve olanca şumuliyle bilmektedir?"*[525] diye sorgulamakta ve aslında oyalama sisteminde bir oyun bile ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Derginin yazarlarından Birinci Meclis'te

[522] Lütfü Bornovalı, "Nereye Gidiyorsun", *Mes'uliyet Dergisi,* 17 Temmuz 1946, S. 1, s. 8."Siyaset Demirbaşları", *Aynı Dergi,* s. 10-11.
[523] Hüseyin Avni Ulaş, "Günün Düşünceleri: Seçimler", *Mes'uliyet Dergisi,* 17 Temmuz 1946, S. 1, s. 4. Hüseyin Avni Ulaş, "Rey'in Mes'uliyeti", *aynı dergi,* s. 5. Lütfü Bornovalı, ."Siyaset Demirbaşları", *Mes'uliyet Dergisi,* 24 Temmuz 1946, S. 2, s. 7, 10. İzzet Mühürdaroğlu, "Gurur Verici İtiraflar", *Mes'uliyet Dergisi,* 24 Temmuz 1946, S. 2, s. 6-7.
[524] Mes'uliyet Dergisi, *17 Temmuz 1946,* S. 1, s. 3.
[525] Hüseyin Avni Ulaş, "Günün Düşünceleri Seçimler", *Mes'uliyet Dergisi,* 17 Temmuz 1946, S. 1, s. 4-5.

Mersin Mebusu ve İkinci Grubun kurucularından sayılan Salahattin Köseoğlu, Birinci Meclis'te İkinci Gruba ve faaliyetlerine, tartıştıkları meselelere, zabıt ceridelerinden örnekler vermiştir[526]. Yine Lütfi Bornovalı, Cevat Dursunoğlu'nun anlatımı ve anılarından oluşan ve kitap olarak basılan Millî Mücadele'de Erzurum'u tanıtmak üzere kaleme almıştır. Cevat Dursunoğlu'nun Erzurum Kongresi'nin toplanması ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik yolunun açılmasında sağladığı katkıların tarihin yadsınamaz gerçeklerinden bir tanesi olduğunu belirtmiştir[527]. İzzet Mühürdaroğlu ise 25 yıl süren tek parti döneminden sonra yeni kurulan partilerle cumhuriyetin hak edilen değerlerinin elde edildiği en önemlisi halkın kendi iradesiyle seçebilme hakkını elde edebilmesini umut verici olarak yorumlamış, despotizmin dünyanın hiçbir yerinde artık kabul görmediğini belirtmiştir[528].

Derginin ikinci sayısında imzalı bir yazısı olmamakla birlikte derginin girişindeki "Mes'uliyetin Manası" başlıklı yazının da Hüseyin Avni Bey'e ait olduğu üslup ve yazım tarzından anlaşılmaktadır. Mesuliyet kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığını açıklayan Hüseyin Avni Bey *"Her fert mensup olduğu milletin bir minyatürü oluşuna nazarani gerek kendinin gerek cemiyetin selametleri namına mes'uliyeti benimsemek mecburiyetindedir. Ancak ceza olması korkusu ile değil, nefsini kötüden ve kötülükten koruyan manevi bir hami veya faziletin rehberi olmak vesilesi ile…"* sözleri ile yazısını bitirmiştir[529].

Hüseyin Avni Bey fikir ayrılıklarından dolayı parti ile ilişkisini kestikten sonra dergi de bundan sonra çıkmamıştır. Böylece Mes'uliyet dergisi yayın hayatını iki sayıya sığdırmıştır. Bu dergi Hüseyin Avni Bey'in muhalif olarak son faaliyeti olmuştur.

---

[526] Salahattin Köseoğlu, "Birinci Meclis'te İkinci Grup", *Mes'uliyet Dergisi*, 17 Temmuz 1946, S. 1, s. 6-7.
[527] Lütfü Bornovalı, "Millî Mücadele'de Erzurum", *Mes'uliyet Dergisi,* 17 Temmuz 1946, S. 1, s. 12-15.
[528] İzzet Mühürdaroğlu, "Bir Millet Efendiliğe Kavuşuyor" *Mes'uliyet Dergisi,* 17 Temmuz 1946, S. 1, s. 9.
[529] *Mes'uliyet Dergisi,* 24 Temmuz 1946, S. 2, s. 3

C. HÜSEYİN AVNİ BEY'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Hüseyin Avni Bey'in düşüncelerini anlayabilmek için Türkiye'de siyasi hayatın temeline inmek gerekir. Bu süreçte karşımıza çıkan I. ve II. Meşrutiyet döneminde fırkalaşma ve muhalefet hareketlerinden dolayı Türkiye siyasi partilere yabancı değildir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti demokrasiye geçiş ve onu kabullenme sürecinde zorluklar yaşamıştır. Türk devlet geleneğinde mevcut "Devlet Baba" kavramı ve bu bağlamda kendini yeryüzünde "*Allah'ın gölgesi*" olarak gören yöneticiler muhalif hareketleri kabullenmekte zorlanmışlardır. Ayrıca çok milletli bir yapıda olmasından dolayı çeşitli unsurları içinde barındıran Osmanlı Devleti'nde ilk muhalefetin azınlıklar arasında başlamasında adı geçen kavramın hâkim unsur olan Türkler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu kapsam dâhilinde de Türkiye'deki muhalefetin muğlak ve muallak hali Hüseyin Avni Bey'in durumunu daha da zorlaştırmıştır ki muhalefeti boyunca Birinci Meclis'te çeşitli ithamlara maruz kalmasının yanı sıra mebusluk sonrası dönem için de aynı değerlendirmelerin yapıldığını söylemek mümkündür.

Hüseyin Avni Bey etkin bir faaliyet gösterdiği Birinci Meclis'te bir yandan demokrasinin, kişi hak ve hürriyetlerinin savunuculuğunu yaparken bir yandan da yaptığı konuşmalarda milletin meselelerine eğilerek yapılacak inkılaplara mebusların ve milletin alışması açısından zemin hazırlamıştır. Yapılacak inkılapların erken bir dönemde savaş sürecinde ele alınması ve ele alınan meselelerin daha önce tartışmaya açılmamış olması Hüseyin Avni Bey'i mecliste en radikal fikirlere sahip muhalif bir mebuslardan biri haline getirmişti. Düşüncelerinin en radikal olanı o dönemde gerçekleştirilmesi mümkün olmayan kadınların da doğrudan mecliste temsil edilmesi idi ki bu kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyordu. Yine birçok konuşmasında halkın düştüğü sefilane durumdan saray yönetimini sorumlu tutarak ona yüklenmesi, milletin kaderine artık meclisin karar vereceğini belirterek tek kişilik iktidarları ve onların katı yönetimlerini reddettiği konuşmaları, saltanatın kaldırılmasının gerekçelerini izah eder nitelikte olmuş ve saltanatın kaldırıldığı müzakerelerde birkaç kişi dışında itiraz eden olmamıştır[530]. Hüseyin Avni Bey'in bahsettiği bunun gibi

[530] İtiraz edenler: Mersin Mebusu Salahattin Bey ve Ziya Hurşit'tir. Mustafa Kemal Atatürk, *a. g. e*, s. 919.

meseleler, sırası geldikçe ve uygun ortam hazırlandıkça Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat gerçekleştirdiği inkılaplar olarak karşımıza çıkmıştı. Ancak Hüseyin Avni Bey'in ıslahatçı ya da reformist tarafına ve inkılapçı düşüncelerine rağmen, inkılapların uygulanışı sırasında milletin gösterdiği tepki onun muhafazakâr bir tutum sergilemesine ve Birinci Meclis'teki radikal duruşunun aksine geçmişle münasebetlerin kesilmesinin doğru olmadığını belirttiği gelenekçi bir düşünce yapısını benimsemesine etkili olmuştur. Nitekim 1935 yılında Erzurumlu hemşehrilerine gönderdiği mebus adaylığı için mektubu 1928'de Harf İnkılabı gerçekleşmesine rağmen Osmanlı Türkçesi olarak ele almıştır ki bu durum Hüseyin Avni Bey'in, zamana yayılarak hayata geçirilmesi düşüncesinde olduğu inkılapların, hızlı ve milletin alışması için süre vermeden hayata geçirilmesine tepkisini gösterir[531].

Tek dereceli intihab dönemine geçerken kaleme aldığı ve hiçbir yerde yayınlanmayan makalesinde ise Hüseyin Avni Bey İsmet İnönü'nün ömür boyu parti başkanlığından ayrılmak istemeyişini demokratik anlayışa uygun görmemekte, çoğu zaman milletin hür iradesine el konularak, seçimlerde milletin reylerinin kimlere verileceğinin önceden belirlendiğini üzüntüyle belirtmektedir. Okuma yazma bilmeyen milletin görevinin sadece hazır listeleri sandığa atmak olduğundan, sandıkları köylere kadar taşımanın lüzumsuz olduğunu ifade etmiş, Cumhuriyetin ilanından beri demokrasi, millî irade söylemlerinde bulunulduğunu ancak, demokrasinin gereği olan partilerin kurulmasında zorluklar çıkarıldığı veya kapatıldığını belirterek, makalesine, milletin herşeyi hoş görmesinden faydalanarak yapılan uygulamaları tarihin kaydettiğini ve irade-i millîyenin tecelli edeceği günü umutla beklediğini söyleyerek bitirmiştir[532].

Hüseyin Avni Bey, İsmet Paşa'nın riyaseti döneminde siyasette beliren sağ ve sol düşünce akımlarını reddetmekte, bu akımın izlenmesi gereken ya da körü körüne bağlanılması gereken yollar olmadığını dile getirmiştir. Nitekim Hüseyin Avni Bey Milli Kalkınma Partisi'nin açılışında yaptığı konuşmada sağcılık ve

[531] Burhan Oğuz Hüseyin Avni Bey'i gerçek bir vatansever olarak tarif eder ancak fikrî yapısının inkılapları hazmedecek düzeyde olmadığını bununla birlikte Hüseyin Avni Bey'in halkçı bir duruş sergilediğini de belirtir. Burhan Oğuz, *a. g. e*, s. 55.
[532] Mehmet Ulaş, *a. g. e.*, s. 15-17.

solculuğun dönemin hastalığı haline geldiğini ve toplumu ayrıştırmak adına kullanılmasından dolayı tehlikeli bir hal aldığını, en doğru tarafın ise akla ve mantığa uygun olan taraf olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Hüseyin Avni Bey genel itibari ile sağ düşünce ekseninde değerlendirilmektedir[533]. Bunun sebepleri ise İsmet Paşa döneminde muhalefetin sağcı olarak değerlendirilmesi ve sonraki dönemlerde ise Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhaliflerinde olduğu gibi Hüseyin Avni Bey'in de sağcı gruplar veya dergiler tarafından değerlendirilmesi ve sahip çıkılması olmuştur[534]. Bununla birlikte Hilafete sahip çıkması, aşırıya kaçan inkılapların topluma zarar getireceği düşünceleri nedeniyle Hüseyin Avni Bey'i muhafazakâr kesim içinde değerlendirmek mümkündür. Öyle ki Birinci Meclis'te değindiği yazı dili ve konuşma dili arasındaki fark, okuma yazma bilenlerin sayısının azlığı, bilimsel alanda çıkarılan kitapların yok denecek kadar yetersizliğini kendimize ait bir yazı dilimizin olmadığına bağladığı yakınmaları, yerini Türkçe üzerinde yapılan çalışmalara bırakmıştır. İsmet İnönü dönemindeki dilin sadeleştirilmesi için yapılan yabancı kelimelerin tasfiyesi çalışmalarının devlet propagandası halini alması Hüseyin Avni Bey'in eleştirdiği noktalardan olmuş, bunu Türkçenin tahribatı olarak değerlendirmiştir[535].

Bütün bunlar Hüseyin Avni Bey'in düşüncelerinin temelinde inkılap ve yenilik yatmasına rağmen sonraki dönemlerde yenilikler yapılırken eskiye de sahip çıkma doğrultusunda muhafazakâr bir tutum sergilediğini göstermektedir.

---

[533] Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver…*, s. 85.
[534] *Hareket Dergisi*, C. 3, S. 36, *Fedai Dergisi*, C. 4, S. 48.
[535] *Birlik Gazetesi*, 28 Ekim 1945, S. 900, s. 4.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük umutlarla girdiği ancak hüsranla sonuçlanan Birinci Cihan Harbi ve sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi, yaklaşık altı asır üç kıtada birçok millete hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve onun yıkımından arta kalanlarla yeniden var olma çabasına giren Türk Milleti açısından bir dönüm noktası idi. Türk Milleti'ni yok olmaya sürükleyen bu mütarekenin ardından varlığını yeniden dünya devletlerine ispat için Türk Milleti, kurtuluş mücadele başlatmış mütarekeden sonra başlayan işgallere sessiz kalmamıştı. Anadolu topraklarında işgal güçleri ile yalnız bırakılan millet kendi başının çaresine bakmak adına bölgesel teşkilatlanma ve direniş yoluna giderek düşmana teslim olmayacaklarını göstermişlerdi. Bu bakımdan Erzurum doğu illerinin teşkilatlanması ve daha sonra direnişin millî bir hal almasında önemli rol oynamıştır. Memleketleri işgal altında kalan veya işgal tehlikesinde olan tahsilli insanlar memleketlerine dönerek direniş için teşkilatlanma çalışmalarını başlatmıştır.

Doğuda teşkilatlanma çalışmalarına katılanlardan birisi de Hüseyin Avni Bey olmuş, kurulmasında katkı sağladığı Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti daha sonra Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı verilerek silahlı direnişe karar vermişlerdi. Hüseyin Avni Bey, Kuvayı Milliye'nin teşkilatlanmış halini simgeleyen ve Millî Mücadele tarihinde önemli bir yer tutan Erzurum Kongresi'nin toplanması için yapılan çalışmalara katılmış, Beyazıt delegesi olarak kongrede yer almıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'de lider olarak ortaya çıkmasını sağlayan Erzurum Kongresi'nden sonra bölgesel direniş hareketlerinin millî hale gelmesi için yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Milletin kurtuluşu ve bağımsızlık mücadelesi içn millî ve demokratik oluşumların hemen hepsine katılan Hüseyin Avni Bey, İngiliz Kuvvetleri tarafından İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden sonra Meclis-i Mebusan'ın karar alma iradesinin elinden alındığı düşünülerek kendisini feshetmesiyle demokrasinin ve millî kurtuluşun Anadolu'daki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde yer almış ve burada mebusluk görevini ifa etmeye devam etmişti.

Hüseyin Avni Bey, Erzurum'da ve İstanbul'da görevini ifa ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısıyla toplanan meclise katılmak üzere 23 Nisan

1920'de meclisin açılışında hazır bulunarak Millî Mücadele'de hiç tereddüt etmeden yerini almıştır. Meclisin ilk yasama yılında Ermenilere karşı Doğu Harekâtı'nın gerçekleşeceği sırada Erzurum'da Bolşevizm etkisinin hâkim olduğu ve bu sebeple bölgesel yönetimi getirmek niyetiyle asayişsizlik olduğu iddiasıyla bölgeye Hüseyin Avni Bey ve Celâlettin Arif Bey meclisten izinli olarak gitmişler ve burada Celâlettin Arif Bey'in desteklediği bir bölgesel yönetim kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı önlemler ve Kazım Karabekir Paşa'nın durumu denetim altına alması ile bu girişim önlenmiştir. Hüseyin Avni Bey doğuda bulunduğu sırada bolşevizmin bu bölgede etkili olduğunu ve millî mücadele için tehlike oluşturabileceğini fark etmiş, meclisi bu konuda uyarma gereği duymuştu. Hüseyin Avni Bey, mecliste, yaptığı gezi esnasında Bolşevizm'in Anadolu'da etkisinin hızla yayıldığı, Rusların Anadolu'ya gelip emperyalist güçleri temizleyeceği düşüncesi hakkında hükümeti uyarmış, Bolşevizm'in büyüyen bir tehlike olduğunu belirtmiştir. Sonraki dönemlerde Hüseyin Avni Bey, demokrasiyi, meclis ve kanun üstünlüğünü, insan hakları ve vatanın hürriyeti konusunda yaptığı konuşmalarda hükümeti eleştirel tutumu nedeniyle muhalif olarak tanınmış ve mecliste İkinci Grubun kurulmasına öncülük edenlerden biri olmuştu. Hüseyin Avni Bey, mebusluk görevi bilinci ile savaşın getirdiği kargaşa ortamında hükümetin yetkilerinin dışında hareketlerini engellemek ve yerel yönetimlerin başına buyruk uygulamaları en aza indirmek adına bir denetleme sistemi ve demokrasinin gereği olan çok seslilik ilkesini getirerek ülkeyi ve meclisi demokrasiye alıştırmaya çalışmıştı. Hüseyin Avni Bey'in başından beri karşı olduğu uygulamalardan bir tanesi İstiklâl Mahkemeleri'dir. Bazı davaların yeterli delillere dayandırılmadan söylentilerle açılması, askerden kaçanların kendileri yerine ailelerinin cezalandırılması, mahkemelerce verilen cezaların sorgulanmadan uygulanması, Hüseyin Avni Bey tarafından kanun dışı uygulamalar olarak yorumlanmıştır. Ülkede var olan adalet sistemini uygulamak yerine hükümetin bir uzantısı gibi çalıştığına inandığı İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyetlerini demokrasiye ve inkılâp yapan meclise uygun bulmamıştı. Çünkü ona göre inkılâp kanla değil fikirle yapılırsa kalıcılığı sağlanır ve millet tarafından kabul görür aksi takdirde dökülen kan yine sadece milletin kanı olacaktı. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey İstiklâl Mahkemeleri'nin kaldırılması için birçok defa takrir vermiştir. Hüseyin Avni Bey bir

inkılâba doğru gidildiğini fark etmiş ve diğer muhalif mebusların aksine kanunlara ve hukuka uymak şartıyla inkılabı desteklemiştir. Bu çerçeve de mecliste yaptığı konuşmalarında inkılâpçı duruş sergilemekle birlikte inkılâpların uygulanmasının sert değil, millete anlatılarak ve ikna yoluyla yapılması gerektiğini savunmuş, dayatma yoluyla veya zorunlu tutmaktan çok aşama aşama inkılâpların yapılmasının taraftarı olmuştur. Bu da Hüseyin Avni Bey'in, Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya kalmasının temelinde yatan sebeplerden biri olmuştur. Zira Hüseyin Avni Bey kaba kuvvetle yapılan inkılapların kalıcı olmayacağını milletin düşüncesi ve isteklerine göre hareket etmek gerektiğini belirtmişti. Bununla birlikte ihtilal ve savaş ortamında, Türk Milleti'nin tam bağımsızlığının kabul edildiği bir barışın sağlanmasına kadar, hükümet hızlı kararlar almak ve uygulamak adına zaruri gördüğü bir takım uygulamalara başvurmuştu. Bunun yanı sıra Büyük Millet Meclisi'nin bir ihtilal meclisi özelliği taşıması, onun savaş sırasında hızlı çözümler bularak memleket içinde otoritesini kurmasını ve sağlamlaştırmasını zorunlu kılmıştı. Bu bağlamda yapılan Başkumandanlık Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri gibi uygulamalar başta Hüseyin Avni Bey olmak üzere İkinci Grubun demokrasiye uymadığı gerekçesi ile karşı çıktığı uygulamalar idi.

Hüseyin Avni Bey, "tek adam" yönetimlerinin çağın gereği olan demokrasiye uymadığını, milletin kaderine tek kişinin karar vermesinin milleti izmihlale sürüklediğini, bunun en belirgin örneğinin ülkedeki saltanat yönetimi olduğunu belirtiği düşüncelerinde artık "tek adam" yönetimlerinin bir hayal olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın da Meclis Başkanlığı'nın yanı sıra Başkomutanlık yasasının ikinci maddesiyle meclisin yetkilerini üstlenerek tek kişilik bir yönetim oluşturması Hüseyin Avni Bey'i tedirgin eden ve muhalefetin bu noktada birleşmesini sağlayan bir olgu idi. Ancak Hüseyin Avni Bey eleştirilerde bulunurken savunduğu ilkeler doğrultusunda, kişilere muhalefet yapmaktan ziyade yapılan uygulamalara ve milleti perişan eden sert icraatlara muhalefet etmiş, hükümetin faaliyetlerinin denetlenmesini sağlamıştır. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan yetkisine sahip olmasına rağmen meclise izahat vermesi, muhalefeti demokrasinin bir gereği olarak gördüğünü ve bunu benimsediğini gösterir. Bununla birlikte kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye

çalışan bazı mebuslar muhalif kanatta yer alarak kimi zaman meclisin kanun çıkarmasını zorlaştırdıkları gibi hükümetin de işlerliğine engel olmaya çalışmışlardır. Bu mebusların aksine Hüseyin Avni Bey yenilikçi düşünceleriyle inkılâpçı duruş sergileyerek, eleştirilerinde samimi davranmış ve millet adına çalıştığını belirterek mebusluk şerefinin bunu gerektirdiğini savunmuştur.

Birinci meclisin son yasama yılında Lozan Barış Müzakereleri hakkında meclisteki tartışmaların sonuçsuz kalması, milletin kaderini etkileyen konuları tehlikeye sokma ihtimalini de ortaya çıkarması dolayısıyla meclis seçim kararı ile kendini yenileme kararı almıştı. Bu seçimlerde Hüseyin Avni Bey de dahil olmak üzere muhalifliği ile bilinen hemen hiçbir mebus İkinci meclise girememişti.

Birinci meclisteki aktif siyasetinden sonra Hüseyin Avni Bey, çeşitli yollarla muhalefeti sürdürmüş, kendisi muhalif bir parti kurmayı düşünürken o sırada kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul teşkilatlanmasında yer almış ancak İzmir Suikastı Davası'nda muhalefetin tasfiyesi ile siyasete ara vermiştir. Milli Kalkınma Partisi ile tekrar siyasete dönmeyi hedeflemiş ancak kuruluştaki amaçların uyuşmaması sebebi ile Hüseyin Avni Bey bu partiden bir ay sonra ayrılmıştır.

Birinci Meclisten sonra özlemini duyduğu muhalif çizgiyi yakalayamayan Hüseyin Avni Bey için bir siyasi akıma mensup demek, onu tanımlamak için yeterli bir sözcük olmayacaktır. Bu bakımdan Hüseyin Avni Bey'i siyasi akımlardan uzak tutarak, milleti ve çalıştığı meclisi yönlendirecek birçok düşüncenin temelini attığı gibi hukuki bilgilerini de içinden çıktığı milletinin hizmetine sunan, döneminin en etkili muhaliflerinden biri olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

A. ANA BAŞVURU KAYNAKLARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri

İstanbul Barosu, Avukat Hüseyin Avni Ulaş 229 sicil numaralı dosyası

Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE)

Türk Tarih Kurumu (TTK) El Yazması Eserler Bölümü

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

B. GAZETELER VE DERGİLER

Tevhid-i Efkâr, 30 Nisan, 1923.

Tevhid-i Efkâr, 30 Kasım 1923.

Tevhid-i Efkâr, 29 Kanunisani 1925 (29 Ocak 1924).

Tevhid-i Efkâr, 28 Şubat 1925, s. 1-2.

Tanin, 28 Şubat 1925.

Son Telgraf Gazetesi, 26 Nisan 1340 (26 Kasım 1925)

Son Telgraf Gazetesi, 29 Teşrinisani 1341, numara 165.

Son Telgraf Gazetesi, 9 Temmuz Pazartesi.

Son Telgraf, 31 Temmuz Salı 1945.

Son Telgraf, 25 Temmuz Çarşamba 1945.

Son Posta Gazetesi, 28 Ekim Pazar 1945.

Son Posta, 21 Kasım 1945.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ağustos 1926.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1926.

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül Cuma 1945, S: 7564

Birlik Gazetesi, 28 Ekim Pazar 1945, S: 900.

Birlik Gazetesi, 13 Eylül Perşembe 1945 S: 858.

Mes'uliyet Dergisi, 17 Temmuz 1946, S: 1, s: 3- 4.

Hareket Dergisi, Nisan 1948, S: 14.

Hareket Dergisi, Mayıs 1948, S: 15.

Tanin Gazetesi, 28 Ekim 1945.

Vatan Gazetesi, 21 Kasım Çarşamba 1945, S: 1608.

Vakit Gazetesi, 2-3 Mart 1954.

C. HATIRALAR

CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralarım*, I. Kısım, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1957.

ÇERKES Ethem, *Anılarım*, Berfin Yayınları, 1993.

DURSUNOĞLU, Cevat, *Millî Mücadele'de Erzurum,* Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1998.

GÜNERİ, Süleyman Necati, *Hatıra Defteri*, Haz: Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999.

İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar, Haz: Sabahattin Selek, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

KARABEKİR, Kazım, İstiklâl Harbimiz, Yapı Kredi Yayınları, C: 1, Ankara 2012.

Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005,

NUR, Rıza, *İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923),* Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.

ŞEREF, Mehmet (Edirne Mebusu), *Birinci Millet Meclisi*, (Yay Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

D. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

AĞAOĞLU, Samet, K*uvayı Milliye Ruhu (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi),* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

AKAL, Emel Moskova, *Ankara, Londra üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* İletişim Yayınları, İstanbul 2013,

AKBULUT, Dursun Ali, *Albayrak Olayı –Millî Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi Erzurum 1920*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare,* İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

AKŞİN, Sina – KOÇAK, Cemil – ÖZDEMİR, Hikmet – BORATAV, Korkut – HİLAV, Delahattin – KATOĞLU, Murat - ÖDEKAN, Ayla, *Türkiye Tarihi,* C:4, Cem yayınevi, İstanbul 2008.

ALKAN, Ahmet Turan, *İstiklal Mahkemeleri,* Alternatif Üniversite Yayınları, İstanbul 1993.

ALKAN, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset,* Cedit Neşriyat, Ankara 1992,

ALKAN, Necmettin – ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Ali Şükrü Bey,* Melisa Matbaacılık, İstanbul 2015.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele,* C: 2 Son Meşrutiyet (1919-1920), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

ANIL, Yaşar Şahin, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası,* Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005.

Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları, Yay. Haz: Ahmed Nedim, İşaret Yayınları, İstanbul 1993.

ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk,* TTK Basımevi, C: 1, Ankara 2010.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, (haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural), Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 2006.

AULARD, A, *Fransa İnkılabı'nın Siyasi Tarihi,* (çev: Nazım Poroy), C: 2, TTK Basımevi, Ankara 1944.

AVCI, Cemal, *İzmir Suikastı (Bir Suikastın Perde Arkası)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

AVCI, Cemal, *Saltanattan Cumhuriyet'e Demokratik Olgunlaşma Tarihi,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013,

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam (Mustafa Kemal 1919- 1922),* C: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Balkan Savaşları'nın 100. Yıldönümünde Balkan Tecrübeleri, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Dış Politika Araştırma Merkezi Rapor No: 1, Ekim 2012.

BAŞAK, Tolga, *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

BÖKE, Pelin, *Son Osmanlı Meclisi'nin Son Günleri,* Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2008.

ÇELİK, Muammer, *Hüseyin Avni Ulaş,* Erzurum Kitaplığı Emek Matbaacılık, İstanbul 1996.

ÇEVİK, Zeki, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara Yayınları, 2002,

ÇİL, Yücel, *Erzurum Kongresine Katılan Delegeler,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi,* C: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

DAĞCI, Gül Tuba, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu-Siyaset İlişkisi,* İlgi Yayınları, İstanbul 2006.

DAYI, S. Esin, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma,* Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997.

Dayı, Esin, *Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selase Meselesi,* Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Erzurum 1997.

DEMİR, Halim, *Millî Mücadele (Kuvayı Milliye- İttihatçılar ve Muhalifler),* Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011,

DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri (Millî Mücadele'de Seçimler),* İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı (Türkiye'de Seçimler ve Siyaset),* İletişim yayınları, İstanbul 2004.

Devrim Yazıları, Derleyen: Vedat Günyol, Belge Yayınları, İstanbul 1989,

ENGİN, Vahdettin, *Hesaplaşma,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

ERDEHA, Kamil, Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975

ERER, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.

ESENGİN, Kenan, *Millî Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul 1975.

(Mustafa Kemal) Eskişehir- İzmit Konuşmaları (1923), Kaynak Yayınları, İstanbul 1993.

EYYUPOĞLU, İsmail, *Mudanya Mütarekesi,* Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002.

GAZEL, Ahmet Ali, *Osmanlı'nın Son Savaşları Nedeniyle Açılan Meclis Soruşturmaları,* Pegem Akademi, Ankara 2013.

GOLOĞLU, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GOLOĞLU, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet (Millî Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap),* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, *Cenûb-i Garb-î Kafkas Hükümeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

GÖLDAŞ İsmail, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri,* Belge Yayınları, İstanbul 1997.

GÜLER, Ali, *Türk'ün Unutulan Yemini Misâk-ı Milli,* Halk Kitabevi, İstanbul 2015.

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

EFE, Ahmet, *Çerkez Ethem*, Simurg Yayıncılık, İstanbul 2006.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri,* C: 1, TTK Basımevi, Ankara 1953.

EROĞLU, Nazmi, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey,* Ötügen Yayınları, İstanbul 2008.

ILIKAN Selma - ILIKAN Faruk, *Ankara İstiklal Mahkemesi*, Simurg Kitapçılık, İstanbul 2005.

İĞDEMİR, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

İĞDEMİR, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları,* TTK Yayınları, Ankara 1989.

İlk Meclis Anketi (Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekten Bekledikleri), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004.

İREVANLI, Sevil Abbasoğlu, *Kafkaslar'daki Kıyım ve Sürgünler,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015.

İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genelkurul Tutanakları), TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, C: 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara-2015.

İstiklal Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015), Yay Haz: Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, C: 1,

KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara 2004.

KARACA, Emin, *Birinci Meclis'te Muhalifler*, Akdeniz Yayıncılık, İstanbul 2007.

KENDİRCİ, Hasan, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *M. Kemal Paşa- Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920),* TTK Basımevi, Ankara 1991.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Millî Mücadele'de Kars,* Kars'ı Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul 1960.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi,* Kültür Ofset, Ankara 1993.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, A*tatürk'e Kurulan Pusu (İzmir Suikasti'nin İçyüzü),* Temel Yayınları, İstanbul 2005.

KORU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar ve Lozan Muahedesi,* Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

KÖÇER, Mehmet, *Emanullah Dönemi Afganistan (1919-1929),* Manas Yayıncılık, Elazığ 2009.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923- 1950),* Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 2012.

MAZICI, Nurşen, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926), Dilmen Yayınevi, İstanbul 1984.

MERAY Seha L. - Osman OLCAY, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.

MUTLU, N. Yücel, *Misâk-ı Millî'den İlk Kazanç ve İlk Kayıp Kars/Ardahan ve Batum,* TTK yayınları, Ankara 2007.

NİMANİ, Ali, *Afganistan ve Türkiye İlişkileri*, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale 2014.

OĞUZ, Burhan, *Yaşadıklarım-Dinlediklerim Tarihi ve Toplumsal Anılar,* Simurg Yayınları, İstanbul 2000.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni,* Emre Yayınları, İstanbul 1993, C: 2.

ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele (1919-1922),* TTK Yayınları, Ankara 1985.

SARAY, Mehmet, *Türk-Afgan Münasebetleri,* Kuşak Ofset Tesisleri, İstanbul 1984

SEÇKİN, Nalan, *1920-1970 İlk Meclis'ten Kalanlar,* Divan Matbaası, Ankara 1970,

SELVİ, Haluk, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

SEZGİN, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,* Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları,* C: 1, TTK Yayınları, Ankara 1989

SUNAY, Cengiz, *Son Karar: Misâk-ı Milli,* Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2007.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi,* Ülkemiz Matbaası, Ankara 1969.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ve Afganistan,* Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002,

TAŞYÜREK, Muzaffer, *Erzurum Kongresi ve I. BMM' de Erzurum Milletvekilleri,* Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2000, s: 178.

TEVETOĞLU, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* TTK Basımevi, Ankara 1991

TOKER, Yalçın, *Atatürk Muhaliflerinden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul 2011.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, C: 3, İstanbul 2009.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952),* Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908- 1925),* İletişim Yayınları, C: 1, İstanbul 2009.

TURAN, Şerafettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Haz. Durmuş Yalçın, Ankara 2010, C: 2, s: 50.

ULAŞ, Mehmet, *Hüseyin Avni Ulaş'ın Son Yılları,* Berksoy Basımevi, İstanbul 1952.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis (Millî Mücadele'de Anadolu),* Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,* Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925),* İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

E. ROMANLAR

ÖZAKMAN, Turgut, *Şu çılgın Türkler,* Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005.

BUĞRA, Tarık, *Firavun İmanı,* İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

F. MAKALELER

AFŞAR, Ahmet, *Hüseyin Avni (Ulaş), Bey (1887-1948): Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri,* (Hacettepe Üniversiyesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013.

AKANDERE, Osman "Millî Mücadele'de Çapanoğulları(Yozgat) İsyanının Bastırılmasında Çerkez Ethem Ve Kuvayı Seyyarenin Rolü", I. Uluslararası Bozok Sempozyumu, *Bozok Üniversitesi,* 05-07 Mayıs 2016, C: 2, s: 201-218.

AKBULUT, Dursun Ali, "Erzurum Kongresi'nin Mahalli Boyutları", Erzurum Ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi*, Ankara 2003, s: 71-76.

AKBULUT, Dursun Ali, "Erzurum Kongresi'nin Doğu Anadolu'daki Etkileri", *Atatürk Dergisi*, Kasım 1988, C: 1, S: 2, s: 38-47.

AKBULUT, Ali, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", *Atatürk Dergisi*, Mayıs 1989, C:1, S: 3, s: 40-65.

AKINCI, Abdulvahap- USTA, Sefa "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi" *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* Aralık 2015, s: 41-52.

AKKOR, Mahmut, "Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası", *History Studies*, Volume 4/1 2012, s. 15-28.

AKŞİN, Sina "Çerkez Ethem Nasıl Hain Olabildi?", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s: 26-37.

ALPTEKİN, Coşkun, "Erzurum Kongresi", *Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi,* C: 1, S: 1, s: 35- 49.

ALTINKAŞ, Evren "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: Tpcf Ve Scf" *Akademik Bakış Dergisi,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, S: 29, Mart-Nisan 2012, s: 1-16.

ARI, Kemal "Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Stratejisinde Kuva-yı Milliye'nin Yeri ve Önemi" *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s: 594- 600.

ARI, Kemal "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikasti Nasıl Karşıladığına İlişkin Bir Anı",

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C: 1, S: 1, s: 247- 259.

ARIKAN, Zeki "Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşuna Doğru*", Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s: 38- 47.

ASLAN, Seyfettin - DÜNDAR, Tahir, "Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri", *Mukaddime*, 2014, C:5, S: 1, s: 27-44.

AVCI, Cemal "İzmir Suikasti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 10, S: 28, Mart 1994, s: 89-103.

AVŞAR, B. Zakir, - DUMAN, Betül, "Erzurum Kongresi Açış Konuşması Işığında Millî Mücadele Süreci Ve Atatürk'ün Siyasal İletişim Anlayışı", *Türk Yurdu Dergisi,* Ekim 2011, yıl: 100, S: 290, s: 295-316.

AYBARS, Ergün, "Türk- Yunan İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1993, C: 1, S: 3, s: 3- 8.

AYIŞIĞI, Metin, "Mütareke Döneminde Harbiye Nezaretiyle Kuva-yı Milliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s: 117- 129.

BABAOĞLU, Resul, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* 2012, C: 11, S: 22, s: 63-108.

BAYKAL, Hülya, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt IV, Mart 1988, S: II, s: 471-479.

BEYOĞLU, Süleyman "Topal Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Ankara 2012, C: 41, s: 242-244.

BOSTANCI, Mustafa, "Millî Mücadelede Erzurum Kongresi Ve Kararları", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 4, S:2, Ocak – Haziran 2015, s: 184-203.

CAN, Aydın, "Atatürk Dönemi Türk–Afgan İlişkileri", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi,* 09. 07. 2008, s: 1-10.

CEBESOY, Ali Fuat, "Hüseyin Avni'de Vatan Sevgisi", *Milliyetçiler Dergisi Neşriyatı,* S: 7, s: 16.

ÇİCEK, Kemal, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S: 40, Kasım 2007, s. 569-613.

ÇİÇEK, Rahmi "Erzurum Vilayet Kongresinde Alınan Kararlar Ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* C:2, S:7, 1991, s: 513-537.

ÇOLAK, İhsan, "Hüseyin Avni Ulaş ve Birinci Meclis'te Demokrasi Mücadelesi", *Liberal Düşünce,* 1997, S: 7, s: 92-99.

DAYI, Esin "Elviye-i Selase/Üç Sancak (Kars, Ardahan Ve Batum)'Da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Erzurum 2004, S: 23, s: 245-261.

DAYI, Esin "Azerbaycan'ın Elviye-İ Selase (Kars, Ardahan Ve Batum)'deki Millî Mücadeleye Destekleri", *Atatürk Dergisi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,* 2002, C: 3, S: 2, s: 5- 18.

DEĞERLİ Sarıkoyuncu, Esra, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2006, S: 15, s: 239- 261.

DEMİRASLAN, Tekin, *1923 Milletvekili Seçimleri ve Basın (Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Tevhid-i Efkâr),* (Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yükseklisans Tezi), Kırşehir Ekim 2013.

DEMİRCİOĞLU, Asuman, "Erzurum Kongresi'nin Toplanmasında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Faaliyetleri", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu,* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s: 141-156.

EKİNCİKLİ, Mustafa, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* C: 6, S: 11, s: 151- 163.

ERGÜL, Teoman, "Ege'de İşgal Bölgesinin Ortasında Düşmana Direnen "Akıncılar", *Kebikeç Dergisi,* Ankara 2013, S: 35, s: 113-134.

ERTUĞRUL, Hurşit, "Milli Birlik Ve Milli Hâkimiyet Kavramlarının Yerleşmesinde Erzurum Kongresinin Rolü", *Atatürk Dergisi*, Kasım 1988, C: 1, S: 2, s: 14-33.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, "Hatıraların Işığında Balkan Savaşları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 2016, C: 56, S: 2, s: 200- 213.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender "Millî Mücadele'de Elviye-i Selase", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VII, Kasım 1990, S: 19, s: 151- 164.

GÜL, Mustafa "Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 1995, C: 4, S: 15, s: 367-380.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "Amasya Protokolü ve İstanbul Hükümetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C: 15 Mart 1999, S: 43, s: 229-234.

İLERİ, Ülkü "Tek Partili Dönem'de (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren Ve Hazırlayan Etmenler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi,* Cilt: 21, S: 5-6, Ağustos - Kasım 2008, s: 70-92.

KALELİOĞLU, Oğuz "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S 41, Mayıs 2008, s: 105-123.

KALEMBEKOVA, Baktıgül "Milli İradenin Oluşumunda Erzurum Kongresi", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu,* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s: 297-302.

KARA, İsmail, "Ahlâk Davasına Ve Muallimliğe Adanmış Bir Ömür: Nurettin Topçu", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2016, C: 4, S: 4, s. 6-23.

KAYMAZ, İhsan Şerif, "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", *21. Yüzyıl Dergisi,* Ekim/Kasım/Aralık 2008, s: 239-268.

KILAVUZ, Nuran, "Kahramanlıktan Vatan Hainliğine, Çerkez Ethem, Kuvve-İ Seyyare'nin Teşkili Ve Tasfiyesi", Fı*rat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, ELAZIĞ-2011, s: 273-288.

KILIÇ, Selami "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi", *Atatürk Dergisi,* Temmuz 1997, C: 2, S: 1, s: 77- 97.

KIRZIOĞLU, Fahrettin "Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi Karar Defteri'ndeki Kararların Suretleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,* S: 5. s: 153-159.

KIRZIOĞLU, Fahrettin "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874- 1948)'daki Millî Mücadele'de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler", *Belleten,* TTK Basımevi, Ankara 1985, C: 48, S: 189-192, s: 108-144.

KOÇ, Nurgün "Millî Mücadele'de Yozgat (Çapanoğulları) Ayaklanması Ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu,* 05-07 Mayıs 2016, C: 2, s: 219- 244.

KURŞUN, Zekeriya "Çerkez Ethem Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Ankara 1993, C: 8, s:275-276.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin "İzmir Suikastı Ve Ahmet Şükrü Bey", *The Journal of Academic Social Science Studies,* Eylül 2015, S: 38, s: 155-176.

ORAL, Mustafa, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* C: 5, S: 18, Ankara 1996, s. 155-188.

ORBAY, Rauf, "Millî Mücadele'de Hüseyin Avni", *Milliyetçiler Dergisi Neşriyatı,* S: 7, s: 14.

ÖZACUN, Orhan, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2002, S: 2, s: 205-233.

ÖZCAN, Azmi, "Hilafet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 546-553.

ÖZDEMİR, Yavuz, "Erzurum Kongresi Beyannamesi Üzerine Düşünceler", *Atatürk Dergisi,* Temmuz 1997, C: 2, S: 1, s: 100- 107.

ÖZGÖREN, Aydın "Atatürk Döenmi Türk- Yunan İlişkilerine Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*, 25. 05. 2005, s: 103-116.

ÖZKAYA, Yücel: "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi,* Cilt VIII, sayı 22, Ankara 1991, sayfa 67-73.

ÖZKAYA, Yücel, "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, C: 1, 1988, S: 1, s: 65- 74.

ÖZKAYA, Yücel, "Mustafa Kemal Paşanın Silah Arkadaşı Kazım Karabekir Paşanın Siyasî Hayatı", Uludağ Üniversitesi Atatürkçü Bakış Dergisi, C: 1, 2002, S: 2, s: 43-52.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi", *Atatürk Araştırma Merkezi,* Mart 2012, S: 82, s: 25- 52.

SARIKAYA, Makbule "Millî Mücadele'nin Başlarında Doğu Anadolu'daki Cemiyetler Ve Birbirleriyle İlişkileri", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu,* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s: 601-620.

SAYLAN, Gürkan Fırat, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C: 11, S: 41, Ocak 2014, s. 17-40.

SELVİ, Haluk, "Büyük Millet Meclisi'nde Celaleddin Arif Bey", (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı *Basılmamış Yüksek lisans Tezi),* Erzurum 1994, s: 104.

SOYSAL, Mahmut Enes, "Müdafaa-ı Hukuk Ve Kuvâ-yı Millîye Hareketi, Tarihi Erzurum Kongresi Ve Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nde Yaptığı Açılış Konuşması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 186, Haziran 2010, s: 7- 52.

ŞIVGIN, Hale "Erzurum Kongresi Sırasında Gelişen İç Ve Dış Siyasi Olaylar", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu,* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s: 259-274.

TANÖR, Bülent "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 1991, C: 46, S: 1, s: 423-431.

TOPÇU, Nurettin, "Hüseyin Avni II. (Birinci Meclisin Dağılmasından Sonra)", *Hareket Dergisi,* Nisan 1948, S: 14, s: 2- 5.

TÜRKER, Hasan "İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesi'nin kurulması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C: 1, S: 3, 1993, s: 191- 200.

ULAŞ, H. Hakkı, "Hüseyin Avni Hayatı ve Karakteri", *Milliyetçiler Derneği Neşriyatı,* S: 7, İstanbul 1958. s: 5- 13.

URAL, Selçuk "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S 47, Bahar 2011, s. 647-676.

URAL, Selçuk "Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti'nin Elviye-İ Selase Politikası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2004, S: 23, s: 303-318.

ÜLKER, İbrahim, "İstiklal Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C: 23, S: 1, Konya 2015, s.177-200.

ÜNVER, Fatma, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nde (1920-1924) Saltanat Ve Hilafet Aleyhinde Düşünce ve Görüşler,* (Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2012.

ÜZEN, İsmet "Kalkınma Partisi'nin Kasım 1945 Tarihinde Hatay/Erzin'deki Bucak Kongresi Üzerine Cumhuriyet Halk Partisi İstihbarat Raporları", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2013, S: 1, s: 97-108.

YAMAN, Ahmet Emin "Başkumandanlık Kanunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S:9, Yayın Tarihi: 1992, s: 85-110.

YAVUZ, Nuri, "Erzurum Kongresi'nin Millî Mücadele'deki Yeri Ve Önemi", Erzurum Ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi,* Ankara 2003, s: 93-105.

Yavuz, Nuri - KILINÇKAYA, Leyla, "Millî Mücadele'nin Başlarında Doğu Anadolu'daki Cemiyetler Ve Birbirleriyle İlişkileri", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu,* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erzurum 23-25 Temmuz 2002, s:274-285.

YEL, Selma "Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri Ve İstanbul İle Ankara Arasında İrtibât Tesis Etmeye Çalışması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 1992, S: 3, s: 381-387.

YILDIZ, Özlem "Kuva-yı Milliye'nin Sosyal Ve Ekonomik Temelleri", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir Ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* İzmir Büyükşehir Belediyesi 2010, s: 164- 176.

ZEYREK, Suat, "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu- siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", *Studies of the Ottoman Domain*, C: 4, S: 6, Şubat 2014, s: 39- 64.

DİZİN/ İNDEKS

A

Adnan (Adıvar) Bey/ 73, 120, 122.

Ahıska Hükümeti Muvakkatası/ 11.

Ahmet (Namık Efendizade) Bey/ 15, 16, 19, 23.

Amasya Genelgesi/ 31, 33.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti/ 33, 34, 40, 41, 43, 44, 45,46, 68, 119.

Ankara İstiklâl Mahkemesi/ 8, 124, 129.

Albayrak Gazetesi/ 15, 19, 98, 101, 106.

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa/ 3, 120,121, 122, 131.

Ali Şükrü Bey/ 2, 97, 99.

Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti/ 11, 88.

B

Başkumandanlık Kanunu/ 56, 72, 73, 74, 75, 76.

Birinci Cihan Harbi/ 6, 10, 86, 91, 92, 98, 112, 145.

Birinci Grup/ 47, 48.

Birinci Meclis/ 1, 4, 5, 41, 45, 55, 104, 107, 116, 118, 122, 123, 127, 141, 142, 143, 144, 148.

Bogos Nubar Paşa/ 37.

Bolşevizm/ 87, 94, 100,101, 105, 146.

Brest-Litovsk anlaşması/ 10, 88.

Büyük Millet Meclisi/ 7, 13, 22, 23, 35, 39, 42, 45, 52, 54, 56, 57, 58, 62, 63, 73, 77, 79, 80, 84, 86, 88, 89, 93, 100, 104, 105, 111, 114, 115, 118, 119, 121, 145, 147

C

Cavit Bey/ 128, 129, 130.

Celâlettin Arif Bey/ 38, 43, 51, 101, 102, 103, 104, 105, 146.

Cenûbi Garbi Kafkas Hükümeti/ 12.

Cevat (Dursunoğlu) Bey/ 14, 15, 17, 19, 141.

Ç

Çerkez Ethem/ 92, 93, 94, 95.

D

Damat Ferit Paşa/ 3, 22, 24, 29.

Darülfûnun/ 6.

Doğu Cephesi/ 6, 106.

Düvel-i Muazzama/ 22, 32, 37, 83.

E

Elviye-i Selâse/ 9, 10, 12, 13, 30, 37, 89.

Emanullah Han/ 91, 92.

Enver Paşa/ 127, 129, 130.

Ermeni Devleti/ 9, 14, 17, 38.

Erzurum Kongresi/ 2, 3, 6, 9, 12, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 49, 113, 141, 145.

F

Fahrettin (Erdoğan) Bey/ 12.

Fransız İhtilali/ 55, 67, 71, 107.

Fevzi Paşa/ 66, 71, 106.

H

Halk Fırkası/ 118, 119, 121, 122, 124, 126, 137.

Hâkimiyet-i millîye/ 1, 3, 59, 66, 67.

Halk Hükümeti/ 100, 101, 103, 104, 105.

Hariciye Vekâleti/ 83, 84, 85, 88.

Heyet-i Fa'ale/ 18, 20, 23, 26.

Heyet-i Temsiliye/ 6, 30, 32, 33, 34, 39.

Heyet-i Vekile/ 52, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 78, 101.

Hilafet/ 1, 18, 28, 37, 42, 52, 63, 112, 113, 114, 115, 120, 144.

Hoca Raif Efendi/ 6, 14, 19, 27.

İ

İcra Vekilleri Heyeti/ 42, 59, 62, 65, 66, 107, 112, 113.

İkinci Grup/ 2, 3, 4, 7, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 69, 99, 109, 115, 116, 118, 122, 123, 130, 131, 141, 146, 147.

İstanbul Barosu/ 4, 5, 6, 132.

İstanbul Hükümeti/ 22, 23, 26, 29, 31, 32, 35, 39, 43, 58, 62, 70, 80, 92.

İstanbul'un işgali/ 6, 36, 39, 62, 145.

İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti/ 13, 19.

İstiklâl Mahkemeleri/ 8, 43, 55, 56, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 116, 120, 123, 124, 128, 129, 130, 146.

İtilaf Devletleri/ 10, 21, 22, 23, 24, 32, 36, 39, 56, 58, 60, 61, 62, 80, 83, 85, 87, 92.

İttihat ve Terakki/ 44, 109, 123, 125, 126, 127.

İzmir'in İşgali/ 20, 21, 22, 23, 24, 25.

İzmir Suikastı/ 4, 5, 124, 125, 130, 132, 133, 148.

K

Kâbe-i Millet/ 1, 2, 96.

Kafkaslar/ 4, 10, 12, 29, 87, 89.

Kanun-u Esasi/ 38

Kara Vasıf Bey/ 49, 123, 130, 131.

Kara Çete/ 123, 130.

Kara Kemal/ 125, 126, 127, 128, 131.

Kars İslam Şûrası/ 3, 11.

Kazım Karabekir Paşa 20, 21, 25, 26 41, 66, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 120, 121, 122, 127, 131, 146.

Kuva-yı Milliye/ 21, 69, 84, 92, 94.

Küçük Kâzım (Yurdalan)/ 9, 19.

Kürt Teali Cemiyeti/ 9, 14, 24.

L

Londra Konferansı/ 58, 59, 66, 85.

M

Meclis Hükümeti/ 43, 68.

Mes'uliyet Dergisi/ 5, 8, 136, 139.

Millî Mücadele/ 1, 3, 4, 6, 7, 9, 15, 20, 23, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 44, 45, 47, 59, 62, 73, 77, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 109, 112, 113, 116, 117, 119, 124, 125, 127, 129, 135, 141, 145, 146.

Milli Kalkınma Partisi/ 8, 132, 135, 137, 138, 139, 143, 148.

Misâk-ı Millî/ 6, 13, 31, 36, 45, 83, 84, 85, 87, 94, 96.

Mithat Bey (Albayrakçı)/ 101, 102, 103, 104, 106.

Mondros Mütarekesi / 6, 9, 10, 13, 21, 32, 39, 69, 80, 83, 84, 92, 112, 145.

Mustafa Kemal Paşa/ 3, 4, 7, 8, 20, 21, 22, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 43, 46, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 73, 74, 75, 76, 85, 86, 88, 89, 92, 94, 95, 96, 94, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 112, 113, 114, 118, 119, 120, 122, 125, 127, 128, 129, 131, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147.

N

Nuri Demirağ/ 8, 135, 136, 137.

P

Paris Sulh Konferansı/ 15, 20, 22, 25, 86.

R

Rauf (Orbay) Bey/ 3, 35, 49, 59, 119, 120, 121, 126, 127, 130, 131.

Refet (Bele) Paşa/66, 95, 120, 121, 122.

S

Saltanat/ 1, 36, 37, 42, 52, 57, 58, 63, 80, 97, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 127, 142, 147.

Selamet-i Umumiye Komitesi/ 47.

Seyyit Abdülkadir Efendi/ 38.

Sivas Kongresi/ 32, 33, 34, 44, 45.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi/ 1, 4, 6, 12, 35, 39.

Sovyet Rusya/ 67, 87, 88, 90, 100.

Süleyman Necati (Güneri) Bey/ 6, 9, 13, 16, 19, 98, 103.

Süleyman Nazif Bey/ 14.

Ş

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti/ 30, 35, 145.

Şehzade Abdülhalim Efendi/17.

Şerif Paşa/ 38.

Şeyh Sait İsyanı/ 124, 127, 128, 130, 131.

T

Takrir-i Sükûn Kanunu/ 124, 127, 128.

Tekâlif-i Milliye Emirleri/ 56, 73, 76, 77, 81, 82.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası/ 3, 7, 118, 119, 122, 124, 126, 127, 128, 130, 135, 148.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu/ 48, 56, 57, 63, 64.

Türkiye Komünist Fırkası/ 94, 101.

V

Vilson Prensipleri/ 6, 12.

Vilâyat-ı Sitte/ 13, 23.

Vilâyat-ı Şarkiyye/ 14, 21, 28, 38.

Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti/ 13, 14, 15, 18, 19, 21, 25, 26, 33, 34.

Y

Yakup Şevki Paşa/ 11.

Z

Ziya Hurşit/ 128, 129, 132,

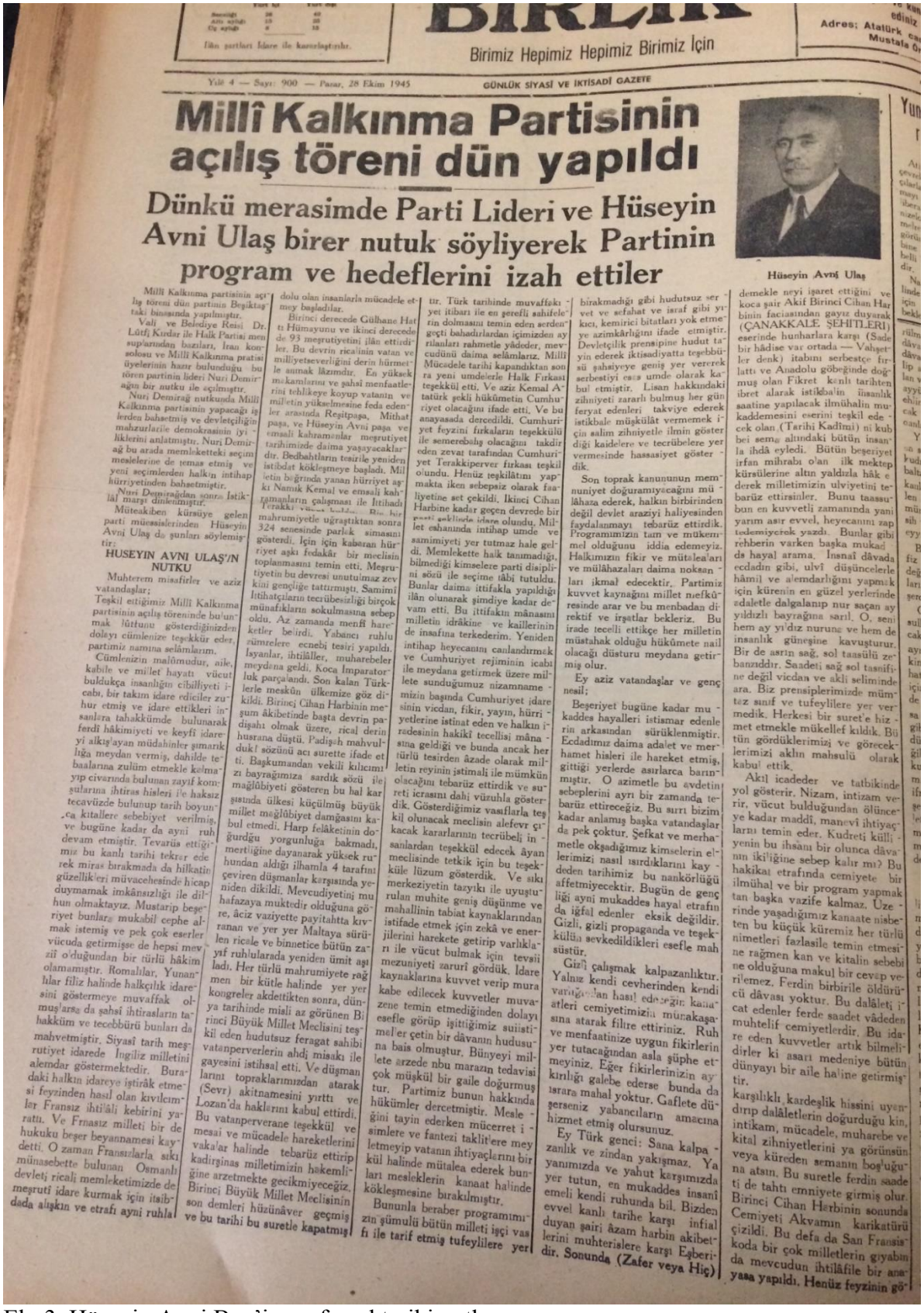
EKLER

Ek: 1.Hüseyin Avni Bey, İzmir Suikastı duruşmalarında

Ek: 2. İzmir Suikastı Davası'nın görüşüldüğü duruşma salonunda

İlân şartları İdare ile kararlaştırılır.

BİRLİK

Birimiz Hepimiz Hepimiz Birimiz İçin

Adres: Atatürk ca... Mustafa Ö...

Yıl: 4 — Sayı: 900 — Pazar, 28 Ekim 1945 GÜNLÜK SİYASİ VE İKTİSADİ GAZETE

Millî Kalkınma Partisinin açılış töreni dün yapıldı

Dünkü merasimde Parti Lideri ve Hüseyin Avni Ulaş birer nutuk söyliyerek Partinin program ve hedeflerini izah ettiler

Hüseyin Avni Ulaş

Millî Kalkınma partisinin açılış töreni dün partinin Beşiktaş'taki binasında yapılmıştır.

Vali ve Belediye Reisi Dr. Lütfi Kırdar ile Halk Partisi mensupl'arından bazıları, İran konsolosu ve Millî Kalkınma pratisi üyelerinin hazır bulunduğu bu tören partinin lideri Nuri Demirağın bir nutku ile açılmıştır.

Nuri Demirağ nutkunda Millî Kalkınma partisinin yapacağı işlerden bahsetmiş ve devletçiliğin mahzurlarile demokrasinin iyi taraflerini anlatmıştır. Nuri Demirağ bu arada memleketteki seçim meselelerine de temas etmiş ve yeni seçimlerden halkın intihap hürriyetinden bahsetmiştir.

Nuri Demirağdan sonra İstiklâl marşı dinlenmiştir.

Müteakiben kürsüye gelen parti müessislerinden Hüseyin Avni Ulaş de şunları söylemiştir:

HUSEYIN AVNI ULAŞ'IN NUTKU

Muhterem misafirler ve aziz vatandaşlar;

Teşkil ettiğimiz Millî Kalkınma partisinin açılış töreninde bulunmak lûtfunu gösterdiğinizden dolayı cümlenize teşekkür eder, partimiz namına selâmlarım.

Cümlenizin malûmudur, aile, kabile ve millet hayatı vücut bulduktça insanlığın cibilliyeti icabı, bir takım idare ediciler zuhur etmiş ve idare ettikleri insanlara tahakkümde bulunarak ferdî hâkimiyeti ve keyfî idareyi alkışlayan müdahinler şımarıklığa meydan vermiş, dahilde tebaalarına zulüm etmekle kalmayıp civarında bulunan zayıf komşularına ihtiras hisleri ile haksız tecavüzde bulunup tarih boyunca kitallere sebebiyet verilmiş ve bugüne kadar da ayni ruh devam etmiştir. Tevarüs ettiğimiz bu kanlı tarihi tekrar edecek miras bırakmada da hilkatin güzellikleri müvacehesinde hicap duymamak imkânsızlığı ile dolu olan insanlarla mücadele etmeye başladılar.

Birinci derecede Gülhane Hattı Hümayunu ve ikinci derecede 93 meşrutiyetini ilân ettirdiler. Bu devrin rical'inin vatan ve milliyetseverliğini derin hürmetle anmak lâzımdır. En yüksek makamlarını ve şahsî menfaatlerini tehlikeye koyup vatanın ve millet'in yükselmesine feda edenler arasında Reşitpaşa, Mithat paşa, ve Hüseyin Avni paşa ve emsali kahramanlar meşrutiyet tarihimizde daima yaşayacaklardır. Bedbahtların tesirile yeniden istibdat kökleşmeye başladı. Millet'in bağrında yanan hürriyet aşkı Namık Kemal ve emsali kahramanların çalışması ile İttihadı Terakki [illegible]. Bir bir mahrumiyetle uğraştıktan sonra 324 senesinde parlek simasını gösterdi. İçin için kaberan hürriyet aşkı fedakâr bir meclisin toplanmasını temin etti. Meşrutiyetin bu devresi unutulmaz zevkini gençliğe tattırmıştı. Samimî İttihatçıların tecrübesizliği birçok münafıkların sokulmasına sebep oldu. Az zamanda menfî hareketler belirdi. Yabancı ruhlu zümrelere ecnebi tesiri yapıldı. İsyanlar, ihtilâller, muharebeler meydana geldi, Koca İmparatorluk parçalandı. Son kalan Türklerle meskûn ülkemize göz dikildi. Birinci Cihan Harbinin meşum âkibetinde başta devrin padişahı olmak üzere, rical derin hüsrana düştü. Padişeh mahvulduk! sözünü acı surette ifade etti. Başkumandan vekili kılıcını bayrağımıza sardık sözü ile mağlûbiyeti gösteren bu hal karşısında ülkesi küçülmüş büyük millet mağlûbiyet damgasını kabul etmedi. Harp felâketinin doğurduğu yorgunluğa bakmadı, mertliğine dayanarak yüksek ruhundan aldığı ilhamla 4 tarafını çeviren düşmanlar karşısında yeniden dikildi. Mevcudiyetini muhafazaya muktedir olduğuna göre, âciz vaziyette payitahtta kıvranan ve yer yer Maltaya sürülen ricale ve binnetice bütün zayıf ruhlularada yeniden ümit aşıladı. Her türlü mahrumiyete rağmen bir kütle halinde yer yer kongreler akdettikten sonra, dünya tarihinde misli az görünen Birinci Büyük Millet Meclisini teşkil eden hududsuz feragat sahibi vatanperverlerin ahdi misakı ile gayesini istihsal etti. Ve düşman larını topraklarımızdan atarak (Sevr) akitnamesini yırttı ve Lozan'da haklarını kabul ettirdi. Bu vatanperverane teşekkül ve mesai ve mücadele hareketlerini vakalar halinde tebarüz ettirip kadirşinas milletimizin hakemliğine arzetmekte gecikmiyeceğiz. Birinci Büyük Millet Meclisinin son demleri hüzünâver geçmiş ve bu tarihi bu suretle kapatmıştır. Türk tarihinde muvaffakıyet itibarı ile en şerefli sahifelerin dolmasını temin eden serdengeçti bahadırlardan içimizden ayrılanları rahmetle yâdeder, mevcudünü daima selâmlarız. Millî Mücadele tarihi kapandıktan sonra yeni umdelerle Halk Fırkası teşekkül etti. Ve aziz Kemal Atatürk şekli hükûmetin Cumhuriyet olacağını ifade etti. Ve bu anayasada dercedildi. Cumhuriyet feyzini fırkaların teşekkülü ile semerebahş olacağını takdir eden zevat tarafından Cumhuriyet Terakkiperver fırkası teşkil olundu. Henüz teşkilâtını yapmakta iken sebepsiz olarak faaliyetine set çekildi. İkinci Cihan Harbine kadar geçen devrede bir [illegible] şeklinde idare olundu. Millet ehanında intihap umde ve samimiyeti yer tutmaz hale geldi. Memlekette halk tanımadığı, bilmediği kimselere parti disiplini sözü ile seçime tâbi tutuldu. Bunlar daima ittifakla yapıldığı ilân olunarak şimdiye kadar devam etti. Bu ittifakın mânasını milletin idrâkine ve kaillerinin de insafına terkederim. Yeniden intihap heyecanını canlandırmak ve Cumhuriyet rejiminin icabı ile meydana getirmek üzere millete sunduğumuz nizamname mizin başında Cumhuriyet idaresinin vicdan, fikir, yayın, hürriyetlerine istinat eden ve halkın iradesinin hakikî tecellisi mânasına geldiği ve bunda ancak her türlü tesirden âzade olarak milletin reyinin istimali ile mümkün olacağını tebarüz ettirdik ve sureti icrasını dahi vüzuhla gösterdik. Gösterdiğimiz vasıflarla teşkil olunacak meclisin alefevr çıkacak kararlarının tecrübeli insanlardan teşekkül edecek âyan meclisinde tetkik için bu teşekküle lüzum gösterdik. Ve sıkı merkeziyetin tazyiki ile uyuşturulan muhite geniş düşünme ve mahallinin tabiat kaynaklarından istifade etmek için zekâ ve enerjilerini harekete getirip varlıkları ile vücut bulmak için tevsii mezuniyeti zarurî gördük. İdare kaynaklarına kuvvet verip murakabe edilecek kuvvetler muvazene temin etmediğinden dolayı esefle görüp işittiğimiz suiistimaller çetin bir dâvanın hudusuna bais olmuştur. Bünyeyi millete ârzede nbu marazın tedavisi çok müşkül bir gaile doğurmuştur. Partimiz bunun hakkında hükümler dercetmiştir. Meslegini tayin ederken mücerret simlere ve fantezi taklitlere meyletmeyip vatanın ihtiyaçlarını bir kül halinde mütalea ederek bunları mesleklerin kanaat halinde kökleşmesine bırakılmıştır.

Bununla beraber programımızın şümulü bütün milleti işçi vasfı ile tarif etmiş tufeylilere yer bırakmadığı gibi hudutsuz servet ve sefahat ve israf gibi yıkıcı, kemirici hitatları yok etmeye azimkârlığını ifade etmiştir. Devletçilik prensipine hudut tayin ederek iktisadiyatta teşebbüsü şahsiyeye geniş yer vererek serbestiyi esas umde olarak kabul etmiştir. Lisan hakkındaki zihniyeti zararlı bulmuş her gün feryat edenleri takviye ederek istikbale müşkülât vermemek için salim zihniyetle ilmin gösterdiği kaidelere ve tecrübelere yer vermesinde hassasiyet gösterdik.

Son toprak kanununun memnuniyet doğuramıyacağını mülâhaza ederek, halkın birbirinden değil devlet araziyi haliyesinden faydalanmayı tebarüz ettirdik. Programımızın tam ve mükemmel olduğunu iddia edemeyiz. Halkımızın fikir ve mütalea'ları ve mülâhazaları daima noksanları ikmal edecektir. Partimiz kuvvet kaynağını millet nefkûresinde arar ve bu menbadan direktif ve irşatlar bekleriz. Bu irade tecelli ettikçe her milletin müstahak olduğu hükûmete nail olacağı düsturu meydana getirmiş olur.

Ey aziz vatandaşlar ve genç nesil;

Beşeriyet bugüne kadar mukaddes hayalleri istismar edenlerin arkasından sürüklenmiştir. Ecdadımız daima adalet ve merhamet hisleri ile hareket etmiş, gittiği yerlerde asırlarca barınmıştır. O azimetle bu avdetin sebeplerini ayrı bir zamanda tebarüz ettireceğiz. Bu sırrı bizim kadar anlamış başka vatandaşlar da pek çoktur. Şefkat ve merhametle okşadığımız kimselerin ellerimizi nasıl ısırdıklarını kaydeden tarihimiz bu nankörlüğü affetmiyecektir. Bugün de genç liği ayni mukaddes hayal etrafın da iğfal edenler eksik değildir. Gizli, gizli propaganda ve teşkülâta sevkedildikleri esefle mahsüstür.

Gizli çalışmak kalpazanlıktır. Yalnız kendi cevherinden kendi varlığından hasıl edeceğin kanaatleri cemiyetimizin münakaşasına atarak filitre ettiriniz. Ruh ve menfaatinize uygun fikirlerin yer tutacağından asla şüphe etmeyiniz. Eğer fikirlerinizin ayrılığı galebe ederse bunda da ısrara mahal yoktur. Gaflete düşerseniz yabancıların amacına hizmet etmiş olursunuz.

Ey Türk genci: Sana kalpazanlık ve zindan yakışmaz. Ya yanımızda ve yahut karşımızda yer tutun, en mukaddes insanî emeli kendi ruhunda bil. Bizden evvel kanlı tarihe karşı infial duyan şairi âzam harbin akibetlerini muhterislere karşı Eşberidir. Sonunda (Zafer veya Hiç) demekle neyi işaret ettiğini ve koca şair Akif Birinci Cihan Harbinin faciasından gayız duyarak (ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ) eserinde hunharlara karşı (Sade bir hâdise var ortada — Vahşetler denk) itabını serbestçe fırlattı ve Anadolu göbeğinde doğmuş olan Fikret kanlı tarihten ibret alarak istikbalin insanlık saatine yapılacak ilmühalin mukaddemesini eserini teşkil edecek olan (Tarihi Kadîmi) ni kubbei semâ altındaki bütün insanla ihdâ eyledi. Bütün beşeriyet irfan mihrabı olan ilk mektep kürsülerine altın yaldızla hâk e derek milletimizin ulviyetini tebarüz ettirsinler. Bunu taassubun en kuvvetli zamanında yani yarım asır evvel, heyecanını zaptedemiyerek yazdı. Bunlar gibi rehberin varken başka mukaddes hayal arama. İnsanî dâvada ecdadın gibi, ulvî düşüncelerle hâmil ve alemdarlığını yapmak için küreinin en güzel yerlerinde adaletle dalgalanıp nur saçan ay yıldızlı bayrağına sarıl. O, seni hem ay yıldız nuruna ve hem de insanlık güneşine kavuşturur. Bir de asrın sağ, sol taasülü zebanıdır. Saadeti sağ sol tasnifine değil vicdan ve akli seliminde ara. Biz prensiplerimizde mümtaz sınıf ve tufeylilere yer vermedik. Herkesi bir suret'e hizmet etmekle mükellef kıldık. Bütün gördüklerimiz ve göreceklerimizi aklın mahsulü olarak kabul ettik.

Akıl icadeder ve tatbikinde yol gösterir. Nizam, intizam verir, vücut bulduğundan ölünceye kadar maddî, manevî ihtiyaçlarını temin eder. Kudreti küllîyenin bu ihsanı bir olunca dâvanın iki'liğine sebep kalır mı? Bu hakikat etrafında cemiyete bir ilmühal ve bir program yapmak tan başka vazife kalmaz. Üzerinde yaşadığımız kanaate nisbeten bu küçük küremiz her türlü nimetleri fazlasile temin etmesine rağmen kan ve kitalin sebebi ne olduğuna makul bir cevap verilemez. Ferdin birbirile öldürücü dâvası yoktur. Bu dalâleti ictat edenler ferde saadet vâdeden muhtelif cemiyetlerdir. Bu idare eden kuvvetler artık bilmelidirler ki asarı medeniye bütün dünyayı bir aile halîne getirmiştir.

karşılıklı kardeşlik hissini uyandırıp dalâletlerin doğurduğu kin, intikam, mücadele, muharebe ve kital zihniyetlerini ya görünsün veya küreden semanın boşluğuna atsın. Bu suretle ferdin saadeti de tahtı emniyete girmiş olur. Birinci Cihan Harbinin sonunda Cemiyeti Akvamın karikatürü çizildi. Bu defa da San Fransiskoda bir çok milletlerin giyabında mevcudun ihtilâfile bir anayasa yapıldı. Henüz feyzinin gö-

Ek: 3. Hüseyin Avni Bey'in mufassal tarihi nutku

MES'ULİYET

Sayı : 1 17 Temmuz 1946 Fiatı : 25 Krş.

Milli Mücadeleyi muvaffakiyetle başaran Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 de bu binada bu şekilde açılmışdı!

(*) İşaretli zat Mecmuamızın sahibi Hüseyin Avni Ulaş'dır.

Ek: 4. Mes'uliyet Dergisi ilk Sayısının kapağı